

KÁRPÁT-HAZA

SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOL YÓIRATA

2025/ 2. szám

BORDI SÁRA – SIMON CSILLA – SZENTES OLIVÉR

Erdély térségében megfigyelt éghajlati trendek
és a jövőben várható változások a klímaváltozás tükrében

SÜTŐ ATTILA GERGELY

Klímaalkalmazkodás és területiség a Kárpát-medencében és Kelet-Közép-Európában.
A térségbeli országok klímaalkalmazkodási politikáinak klímaszemponútú térérzékenysége

SÜTŐ ZSUZSANNA

Hallgatói immobilitás – a gazdasági megközelítésen túl

GÁSPÁR MILÁN

Többses kötődési módozatok nemzetek, országok és lokális-regionális terek láncolatában:
székelyföldi, partiumi és kárpátaljai hallgatói közösségek komparatív vizsgálata

KRISKA OLIVÉR – RIGÓCZKI GERGELY

A városi tér olvasatai: szimbolikus jelentések és nemzetiségi narratívák Szabadkán

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2025/ 2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2025/ 2 . szám

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET
1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság
Bakk Miklós, Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán,
Nagy Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc,
Rácz Szilárd, Salamin Géza, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc,
Szoták Szilvia, Tóth Géza, Török Ibolya, Tőzsér Anett

Szerkesztő
Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa
Bern Andrea, Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő
Simon Andrea

Tipográfus
Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2025, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi a kiadó álláspontját.

TARTALOM

TANULMÁNYOK 6

Bordi Sára – Simon Csilla – Szentés Olivér Erdély térségében megfigyelt éghajlati trendek és a jövőben várható változások a klímaváltozás tükrében	6
--	---

Sütő Attila Gergely Klímaalkalmazkodás és területiség a Kárpát-medencében és Kelet-Közép-Európában. A térségbeli országok klímaalkalmazkodási politikáinak klímaszempontú térérzékenysége	17
---	----

Sütő Zsuzsanna Hallgatói immobilitás – a gazdasági megközelítésen túl	49
--	----

Gáspár Milán Többes kötődési módozatok nemzetek, országok és lokális-regionális terek láncolatában: székelyföldi, partiumi és kárpátaljai hallgatói közösségek komparatív vizsgálata	64
--	----

Kriska Olivér – Rigóczki Gergely A városi tér olvasatai: szimbolikus jelentések és nemzetiségi narratívák Szabadkán	82
--	----

RECENZÍÓ 99

Schwarcz Gyöngyi A közbirtokossági vagyon és a közösségi szerep értelmezései Székelyföldön – Recenzió Biró A. Zoltán és Tamás László (szerk.) <i>Közösségi vagyon – közösségi szerep.</i> <i>Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek</i> és Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes és Tamás László <i>Elvárások, adottságok, kihívások.</i> <i>Erdészek, közbirtokossági vezetők a székelyföldi erdőgazdálkodásról</i> c. műveiről	99
--	----

ABSZTRAKTOK 104

TANULMÁNYOK

BORDI SÁRA, SIMON CSILLA, SZENTES OLIVÉR

Erdély térségében megfigyelt éghajlati trendek és a jövőben várható változások a klímaváltozás tükrében

1. Bevezetés – az éghajlat modellezése

A légkörben zajló folyamatokat, és az éghajlati rendszer elemei közötti kölcsönhatásokat fizikai törvények kormányozzák. Az időjárásban vagy klímában történő változások modellezéséhez ezeket a fizikai törvényeket matematikai egyenletrendszerrel (az ún. hidro-termodynamikai egyenletrendszerrel) írjuk le, s a modellben az egyenletrendszer megoldását keressük. Analitikusan azonban a megoldás nem lehetséges, így olyan numerikus közelítéseket kell alkalmaznunk, amelyek egyszerűsítik a bonyolult egyenletrendszert. Ilyen például a tér és az idő folytonosságára alkalmazott közelítés: mivel nem tudjuk az egyenletrendszert a tér minden egyes pontjában és az idő minden pillanatában megoldani, a Földet lefedjük egy rácshálózattal, az időt pedig időlépésekre osztjuk, majd az egyenletrendszert az így létrejött rácspontokban és időlépcsőkben oldjuk meg. A modellezés még a közelítésekkel is hatalmas mennyiségű adat feldolgozását igényli, éppen ezért különböző célokra különböző tér- és időbeli felbontású, illetve különböző területi lefedettségű meteorológiai modelleket futtatnak.

Az időjárás-előrejelző modellek néhány hetes időtávra futnak, azzal a céllal, hogy a következő egy-két hét időjárását minél pontosabban, minél részletesebb

időbeli felbontással prognosztizálják. Ezek esetében kulcsfontosságú a bemenő kezdeti állapot, vagyis az, hogy milyen az időjárási helyzet a kezdeti időpontban, milyen nyomási mintázatok uralkodnak a légkörben, melyek az elkövetkező napok időjárását alakítják. A klíamodellek sokkal hosszabb távra, akár egy évszázadra futnak azért, hogy az éghajlatban bekövetkező lassú változásokat térképezzék fel. Esetükben a cél nem egy adott év adott napján várható időjárási viszonyok pontos leírása, hanem egy szokásos viselkedés megfelelő tükrözése – például éves, évszakai átlagokkal, melyek az éghajlat hosszú távú tendenciáját jellemzik. Éppen ezért a klíamodellekben – az időjárási modellekkel ellentétben – a rendszert kormányzó kényszerek a meghatározók a modellezés során, nem a kiindulási állapot. Ezek a kényszerek lehetnek természetes eredetűek (pl. olyan csillagászati tényezők, mint a Föld pályaelemeinek módosulása, vagy a bolygóról származó természetes kényszerek, mint vulkánkitörések), de származhatnak az emberi tevékenységből is (pl. szennyezőanyag kibocsátás iparból, közlekedésből, mezőgazdaság, építkezés környezet módosító hatása).

Területi lefedettség és térbeli felbontás szempontjából kétféle klíamodellt különböztethetünk meg. A globális modellek a teljes Földet lefedik, horizontális felbontásuk 100–200 km-es. Ezek a modellek alkalmasak arra, hogy a bolygó nagyobb méretskálájú

folyamatait, a különböző szférák közötti (pl. légkör-óceán, légkör-bioszféra) kölcsönhatásokat leírják, és egy általános képet adjanak a teljes Földre vonatkozóan a bekövetkező változások irányáról, nagyságrendjéről. Ha azonban egy szűkebb terület, például egy ország klímaváltozására vagyunk kíváncsiak, a globális modellek rácsfelbontása már nem elég finom ahhoz, hogy az olyan kisebb méretskálájú folyamatokat, mint például a domborzat lokális hatásait megfelelő részletességgel le tudják írni. Ezért erre a célra regionális klíamodelleket alkalmazunk, melyek kisebb területet fednek le (például Európát, a mediterrán térséget, vagy akár a Kárpát-medencét), felbontásuk azonban jóval finomabb, 10–25 km-es, s így projekciójuk is részletesebb, pontosabb.

Ahogy minden jövőbeli előrejelzés, úgy az éghajlati modellezés is bizonytalansággal terhelt. Ez eredhet az éghajlati rendszer változékony sajátosságából, a modellben alkalmazott közelítésekből, és az emberi tevékenység jövőbeli alakulásának kiszámíthatatlanságából. Utóbbi, mivel kényszerként szerepel a rendszerben, különösen nagy hatással van a modellezett jövőbeli éghajlati projekcióra. Mivel nem tudjuk pontosan, hogy az emberi tevékenység hogyan fog alakulni a jövőben, a modellt többféle forgatókönyvvel hajtják meg, így többféle projekció készül annak függvényében, hogy milyen irányba változnak az antropogén hatások az idő folyamán. Egyik ilyen forgatókönyvcsalád a Representative Concentration Pathways (RCP), mely különböző üvegházhatású gázkibocsátási scénáriókat vázol fel, az alapján, hogy az évszázad végére milyen mértékben változik meg a sugárzási kényszer (Moss et al., 2010). Ide tartozik például a közepesen optimista RCP 4.5-ös (azt feltételezi, hogy a szennyezőanyag kibocsátást a század közepétől jelentősen csökkentjük) és a pesszimista RCP 8.5-ös (a jelenlegi kibocsátást egyáltalán nem csökkentjük a jövőben) forgatókönyv. Az eltérő eredmények miatt a modellezésből fakadó bizonytalanságot fontos figyelembe venni, éppen ezért célszerű nem egyetlen klíamodell egyetlen szimulációjára támaszkodni egy jövőbeli projekció készítése során, hanem több modell és több forgatókönyv által létrehozott együttest, úgynevezett „ensemble”-t vizsgálni, és ez alapján a lehetséges változások intervallumait, valószínűségeit megadni.

A jövőbeli változások meghatározásához elengedhetetlen az éghajlat jelenlegi állapotának minél pontosabb

ismerete és a már bekövetkezett változások nyomon követése. Az éghajlat természetes belső változékonysága miatt ehhez hosszabb időszakok átlagának vizsgálata szükséges, ami a Meteorológiai Világszervezet (World Meteorological Organization; WMO) ajánlása szerint 30 éves periódusok használatát jelenti (WMO, 2007). Ezek az úgynevezett éghajlati normál időszakok elég hosszúak ahhoz, hogy az éghajlat természetes változékonyságát kisimítsák, az éghajlatváltozás jeleit azonban nem fedik el. A normál időszakok megújítása 10 évente történik, ezek alapján az 1991–2020-as időszakot tekintjük az éghajlat jelenlegi állapotát leíró 30 évnek (BIHARI és SZENTES, 2024). Az egymást követő normál időszakokra vonatkozó átlagok összehasonlításával lehetőség nyílik a bekövetkezett változások detektálására.

2. Felhasznált adatok és módszertan

Az Erdély térségében megfigyelt éghajlati trendek becsléséhez a CarpatClim adatbázist használtuk fel, amely a Kárpát-medence térségére szolgáltat jó minőségű napi adatsorokat különböző meteorológiai változókra és éghajlati indexekre az 1961–2010 közötti időszakra vonatkozóan, 0,1°×0,1° (10 km-es) horizontális felbontás mellett. A méréseken alapuló adatsorok ellenőrzése, homogenizálása és pótlása a nemzetközileg elismert, matematikailag megalapozott MASH (Multiple Analysis of Series for Homogenization; Szentimrey, 1999, 2008) szoftver felhasználásával valósult meg, ezzel kiszűrve a mérések módszerében történt változások és az állomások áthelyezése által keletkező inhomogenitásokat. Az egységes horizontális rácsra interpolálás a MISH (Meteorological Interpolation based on Surface Homogenized Data Basis; SZENTIMREY és BIHARI, 2007) szoftver segítségével történt, amely kifejezetten meteorológiai adatokra lett kifejlesztve, és a térbeli reprezentativitást biztosítja. Ehhez a tanulmányhoz a napi minimum- és maximumhőmérsékleti, valamint a napi csapadék adatsorokat használtuk fel a CarpatClimból. A napi középhőmérsékleti adatokat a minimum- és a maximumhőmérséklet átlagaként állítottuk elő. Az adatsorokat Erdély térségére a 2011–2023 közötti időszakra 174 állomás hőmérsékleti és 312 állomás csapadék méréseinek felhasználásával a fentebb

bemutatott módszerek alkalmazásával kibővítettük, ezáltal Erdély klimatikus viszonyait hosszabb időszakra, napjainkig tudjuk vizsgálni.

Az átlagos évi középhőmérséklet és az éves csapadékösszeg jellemzése mellett a szélsőségek leírásához bemutatjuk néhány éghajlati index (1. táblázat) megfigyelt és jövőben várható változásait is. Olyan indexeket választottunk, amelyek (1) a mezőgazdaság szempontjából fontos információt hordoznak, vagy (2) egészségügyi kockázatot jelentenek.

A jövőbeli változások vizsgálatához a HungaroMet-nél futtatott ALADIN5.2 és a REMO2015 10 km-es felbontású regionális klímamodellek RCP 4.5-ös és RCP 8.5-ös antropogén forgatókönyvvel meghajtott projekcióit használtuk fel (Megyeri-Korotaj et al., 2022). A vizsgálat során a múltban kijelölt 30 éves referencia időszak (1971–2000) éghajlati jellemzőivel vetettük össze jövőbeli 30 éves időszakok (2041–2070, 2071–2100) projekciós eredményeit. A modellezés bizonytalanságának figyelembevétele céljából a változás mértékére küszöbértékeket adtunk meg, s az eredmények fejezetben azt mutatjuk be, hogy a négy felhasznált szimulációból azok hány százaléka jelzi azt, hogy a vizsgált paraméter eléri, vagy meghaladja a rá vonatkozó változás küszöbértékét a megadott jövőbeli időszakban.

3. Eredmények

3.1. Megfigyelt éghajlati trendek

A meteorológiai adatsorok elemzésével lehetőség nyílik adott terület éghajlati jellemzőinek nyomon követésére, és az éghajlat hosszú távú, már bekövetkezett megváltozásának detektálására. Elsőként bemutatjuk Erdély térségének éghajlati karakterisztikáiban megfigyelt változásokat, amihez két éghajlati normál időszak (1971–2000 és 1991–2020) átlagait hasonlítjuk össze. Az átlagos középhőmérséklet és csapadékösszeg területi átlagának éves menetét klímadiagramok segítségével jelenítjük meg (1. ábra). A diagram x-tengelyén a hónapok vannak feltüntetve, a bal oldali y-tengely a középhőmérsékletet, míg a jobb oldali, másodlagos y-tengely a csapadékösszeget jelöli. Erdélyben a legtöbb (100 mm körüli) csapadék júniusban, a legkevesebb csapadék pedig februárban jellemző. A leghidegebb hónap a január, a legmelegebb a július és az augusztus. Az 1971–2000 időszakot tekintve az átlagos évi középhőmérséklet 8,2 °C-nak, az átlagos éves csapadékösszeg pedig 686 mm-nek adódott. A későbbi, 1991–2020 közötti időszakban az átlagos évi középhőmérséklet

9,1 °C volt, ami 0,9 °C-kal magasabb, mint a korábbi 30-éves átlag. Az éves csapadékösszeg 30-éves átlaga is meghaladta az 1971–2000-es értékét; területi átlagban 721 mm-nek adódott. Az egyes hónapok középhőmérsékletét tekintve a legkisebb mértékű melegedés márciusban és decemberben figyelhető meg, míg a legnagyobb változás a nyári hónapokban következett be, amelyek esetén az átlagos középhőmérséklet több, mint 1 °C-kal volt magasabb az 1991–2020 közötti időszakban az 1971–2000-es időszakhoz képest. Az átlagos havi csapadékösszeg legnagyobb mértékben (25%-kal) márciusban növekedett, +16%-os változás

figyelhető meg februárban és októberben; a többi hónap esetén csupán csekély mértékű, néhány %-os eltérés adódott a két vizsgált 30-éves időszak átlagos csapadékösszege között.

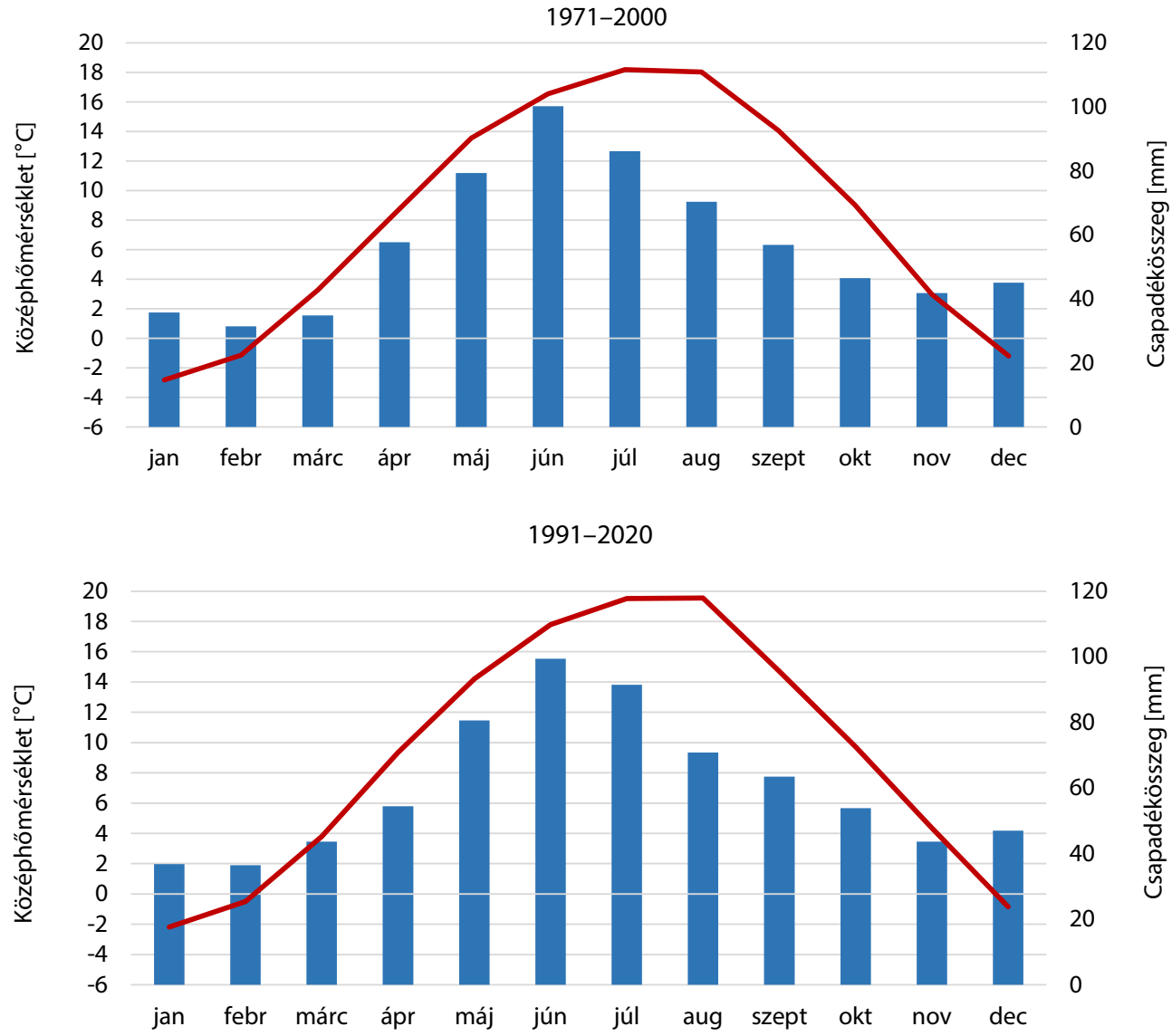
Az éghajlati indexekre vonatkozó éves adatokat a teljes vizsgált időszakra (1961–2023), területi átlagokra jelenítjük meg, az ezekre illesztett trendegyenest kifejezve a 63 év alatt bekövetkezett változás irányát és mértékét (2. ábra). Az éghajlatváltozás hatással van az olyan időszakok hosszára, ami jelentősen befolyásolja a mezőgazdasági tevékenységet és a termesztendő növények körét. Ilyen például a

1. táblázat:
A tanulmányban bemutatott,
(1) a mezőgazdaság szempontjából fontos információt hordozó és
(2) az egészségügyi kockázatot jelentő éghajlati indexek

Éghajlati index		
Jele	Megnevezése	Leírása
(1) CFD	Egymást követő fagyos napok számának maximuma	Az a leghosszabb időszak, amikor a napi minimumhőmérséklet 0 °C alatt marad
(1) GSL	Vegetációs időszak hossza	Az a leghosszabb időszak, amikor az átlaghőmérséklet legalább 6 egymást követő napon meghaladja az 5 °C-ot, majd (július után) 5 °C alá süllyed
(1) R20	Extrém csapadékú napok	A napi csapadékösszeg eléri a 20 mm-t
(2) SU	Nyári napok	A napi maximumhőmérséklet 25 °C fölé emelkedik
(2) TN20GE	Trópusi éjszakák	A napi minimumhőmérséklet 20 °C felett marad
(2) HWD	Hőhullámos napok	A napi középhőmérséklet eléri a 25 °C-ot

Forrás: saját szerkesztés (a https://gis01.met.hu/klimadat/Alkalmazas_segedlet.pdf alapján)

1. ábra:
Erdély klímadiagramja az 1971–2000 és az 1991–2020 közötti 30 éves időszakokra

Forrás: saját szerkesztés a CarpatClim és állomási mérési adatok felhasználásával

fagyos időszak és a vegetációs időszak hossza. Az egymást követő fagyos napok számának maximuma az a leghosszabb időszak egy adott évben, amíg a napi minimumhőmérséklet 0°C alá esik. Ennek értéke területi átlagban 30–40 nap között mozgott a vizsgált időszakban. Előfordultak olyan évek, amikor az 50 napot is meghaladta, azonban az utóbbi évtizedben többször is 30 nap alatt maradt a leghosszabb fagyos időszak hossza. Az 1971–2000 közötti 30 éves átlaghoz képest 4 nappal lett rövidebb ez az időszak a jelenlegi, 1991–2020-as klímanormált tekintve.

A vegetációs időszak hossza azért kulcsfontosságú, mert meghatározza, hogy egy adott területen milyen növényfajok termesztethők sikeresen. Azt az időtartamot jelenti, ameddig a növények aktív növekedése lehetséges, ezt a napi középhőmérséklet alapján határozzák meg (lásd: 1. táblázat). A vegetációs időszak hossza az 1971–2000 közötti 30 évben átlagosan 229 napnak adódott, az 1991–2020 közötti normál értéke ennél 12-vel több, területi átlagban véve 241 nap, tehát majdnem két héttel hosszabbodott meg az az időszak Erdélyben, ami a növények aktív növekedéséhez alkalmas.

Az éghajlatváltozás kapcsán az extrém csapadék események gyakorisága is növekszik. A rövid idő alatt lehulló, nagy mennyiségű csapadék nem tud megfelelő gyorsasággal beszívároggni a talajba, ami villám-árvizek kialakulásához vezethet, ezáltal jelentős károkat okozva a mezőgazdaságnak. A 20 mm-t meghaladó csapadéku napok átlagos éves gyakorisága 1 és 7 nap között alakult a vizsgált időszakban, látható, hogy nagy az egyes évek közötti változékonyság. A lineáris trendet tekintve 63 év alatt közel 1 napos emelkedés figyelhető meg.

Az átlaghőmérsékletben fellelhető növekvő trend a hőséggel kapcsolatos éghajlati indexekben is megmutatkozik. Nyári napnak tekintjük azokat a napokat az évben, amikor a maximumhőmérséklet meghaladja a 25°C -ot. Ezek a napok általában a nyári időszakot fedik le. Az átlaghőmérséklet növekedésével a napi maximumhőmérsékletek is növekednek, így egyre gyakrabban fordultak elő a feltételt teljesítő napok is a vizsgált időszakban. Az 1971–2000-es időszakhoz képest ugyanis az 1991–2020-as időszakban a nyári napok éves átlagos száma 15 nappal emelkedett, mely így 62 nap lett.

A napi minimumhőmérsékletek is emelkednek, amely a szintén nyáron előforduló trópusi éjszakák számában tükröződik. Ezeken az éjszakákon a hőmérséklet nem süllyed 20°C alá, ami különösen megterhelő az emberi szervezetre. Mivel éves átlagos számuk a területi átlagot tekintve Erdély térségében kicsi (általában 1–2 nap), ezért a két időszak átlaga közötti különbség is csupán 1 nap. A trendvonal azonban egyértelműen növekedést rajzol ki, egyre több olyan évvel, amikor a távolabbi múlthoz képest többszörözött a trópusi éjszakák száma. Mivel a hegyvidéki területeken csak nagyon ritkán fordulnak elő ilyen éjszakák, a területi átlagértéke nem reprezentálja teljes mértékben az alacsonyabban fekvő térségeket, ahol mind az éves előfordulási szám, mind a növekedésének mértéke magasabb lehet.

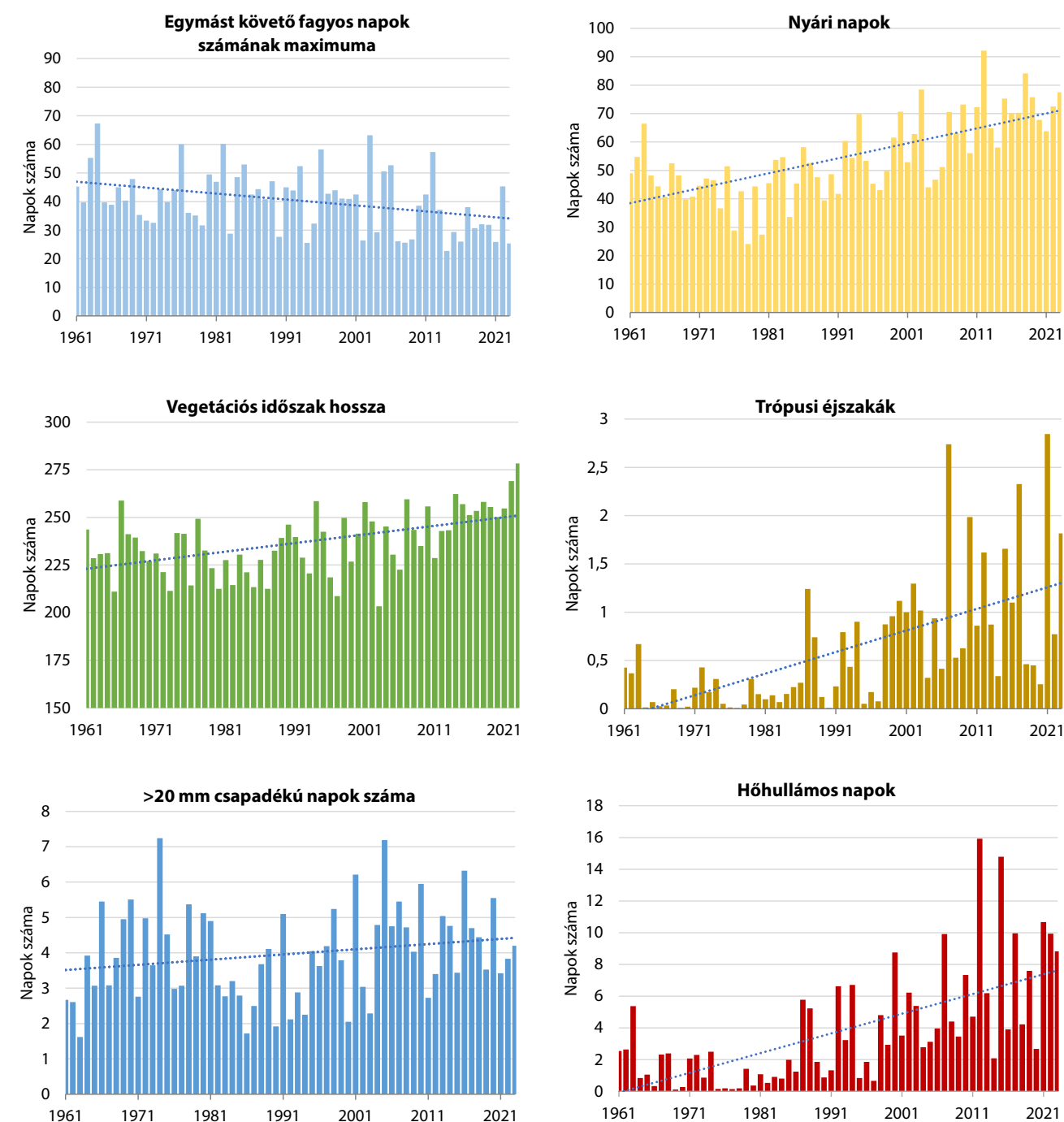
Szintén rendkívül veszélyesek az egészségre a hőhullámos napok, melyek gyakran nem is elsősorban jelentkezők, hanem egymást követve, hőhullámos időszakot kialakítva. Ezek olyan napok, amikor az átlaghőmérséklet meghaladja a 25°C -ot, s minél hosszabb az időszak, ami alatt a feltétel fennáll, annál megterhelőbb az emberi szervezetre. A két múltbeli időszak között ezek éves átlagos száma 3 nappal nőtt, évente átlagosan 5 hőhullámos napra. (2. ábra)

3.2. Jövőben várható változások

Ebben a fejezetben bemutatjuk, hogy milyen mértékű változások várhatók Erdély éghajlati jellemzőiben a vizsgált regionális klíma modellek együttese szerint. A változásokat az 1971–2000 időszak adataihoz viszonyítva adjuk meg két jövőbeli időszakra (2041–2070 és 2071–2100) vonatkozóan. A 3. ábrán bemutatjuk Erdély térségének átlagos évi középhőmérsékletében és éves csapadékösszegében valószínűsített változásokat a fent említett két jövőbeli időszakra a regionális éghajlati modelleredmények átlaga alapján. Az évi középhőmérséklet a 2041–2070 időszakra átlagosan $1,9\text{--}2,5^{\circ}\text{C}$ -kal, míg a 21. század végére átlagosan $2,5\text{--}3,5^{\circ}\text{C}$ -kal emelkedhet Erdélyben. A legnagyobb mértékű melegedést az Erdélyi-medence és a Mezőség területén, a Beszterce, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Marosvásárhely által határolt térségben valószínűsítik a klíma modellek. Az éves csapadékösszeg a 21. század folyamán jellemzően

2. ábra:

A bemutatott éghajlati indexekre vonatkozó éves értékek és lineáris trendek az 1961–2023 időszakban a CarpatClim adatok alapján

Forrás: saját szerkesztés a CarpatClim és állomási mérési adatok felhasználásával

2–16%-kal növekedhet, amely leginkább a Keleti-Kárpátok és Érmellék térségében mutatkozik meg. (3. ábra, lásd következő oldal)

Következő lépésként a mezőgazdaság számára fontos információt közvetítő éghajlati indexek jövőbeli várható változását mutatjuk be valószínűségi térképek

segítségével (4. ábra). Az egymást követő fagyos napok számának maximumában (amely a múltban 30–60 nap között mozgott) történő, legalább 10 napos csökkenés valószínűsége a Keleti- és a Déli-Kárpátok magasabb térszínein már a közelebbi jövőben (2041–2070) eléri a 100%-ot, míg Érmellék és a Bánság térségében kisebb mértékű, 5–10 napos csökkenés várható a modellszimulációk szerint. A távolabbi jövőben azonban már a klímamodellek fele előrevetíti azt, hogy a fagyos időszak maximális hossza legalább 10 nappal fog rövidülni Erdély területén, de a legmagasabb térszíneken a csökkenés a 15 napot is meghaladhatja.

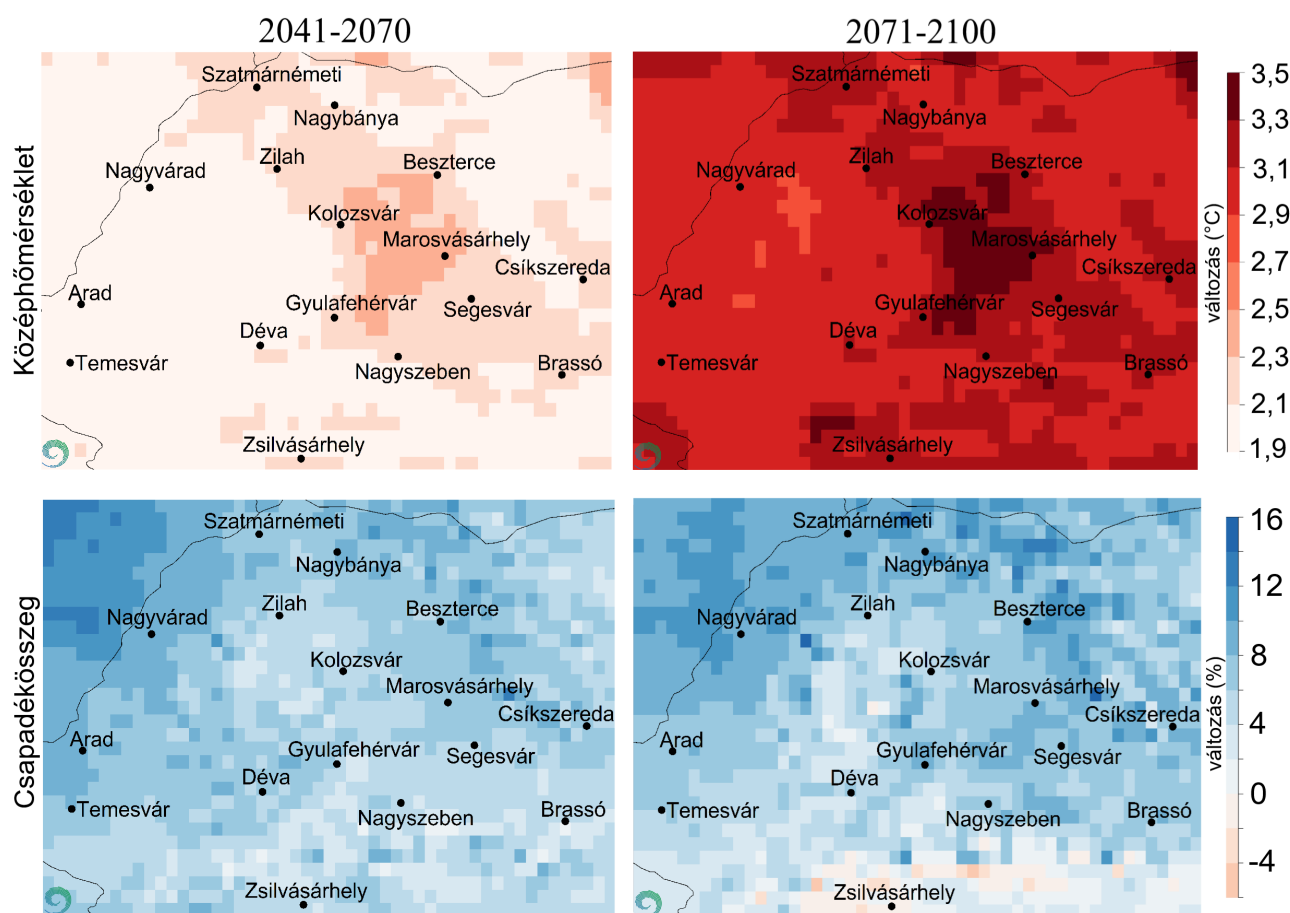
A vegetációs időszak hossza a megfigyelési időszakban 208 és 278 nap között alakult, tehát az év nagyjából kétharmadát jelentette területi átlagot

tekintve. Ezen időszak legalább 30 napos növekedésére a 2041–2070 időszakban Nagyvárad és Arad környékén, valamint a Körösvidék területén néhány rácspontban 75–100% közötti valószínűségek is megjelennek, míg az Erdélyi-medencében és a hegyvidékeken egyetlen modellkísérlet sem jelzi ezt a mértékű változást. A 21. század végére a vizsgált térség nyugati részén (Érmellék, Bánság) a modellek háromnegyede prognosztizálja a 30 napot meghaladó növekedést, míg az Erdélyi-középhegységben és attól keletre 10–30 nappal hosszabbodhat meg a vegetációs időszak.

A 20 mm-t meghaladó csapadéku napok száma területi átlagban 1–7 nap között mozgott a múltbeli időszakban. Az ilyen extrém csapadékos napok számának növekedésére vonatkozó valószínűségek térbeli

3. ábra:

Az átlagos évi középhőmérséklet és a csapadékösszeg változása Erdélyben a regionális klímamodellek átlaga alapján a 2041–2070, valamint a 2071–2100 időszakokban (referencia időszak: 1971–2000)

Forrás: saját szerkesztés a HungaroMet-nél futtatott klímamodell szimulációk eredményei alapján

eloszlása mindkét jövőbeli időszakban nagyon hasonló: az alacsonyabban fekvő területeken (kiemelten a Bánság, Mezőség, Erdélyi-medence) maximum egy modellkísérlet eredményében jelenik meg a legalább 1 napos növekedés, ezzel szemben a dombvidékeken és a Kárpátokban már a szimulációk fele valószínűsíti ezt, a legmagasabb hegyvidékeken akár átlagosan 2 nappal is növekedhet a 20 mm-t meghaladó csapadéku napok éves száma. (4. ábra, lásd következő oldal)

A jövőben a globális átlaghőmérséklet növekedése a hőséggel kapcsolatos klimatológiai indexekben mutatkozik meg a leginkább – például a nyári napok, a trópusi éjszakák vagy a hóhullámos napok számában (5. ábra, lásd következő oldal). A megfigyelési időszakban Erdély területén a nyári napok száma évente általában 40 és 70 nap között mozgott, mely nagyjából lefedi a megszokott három hónapos nyári időszakot. A klímaváltozás hatására azonban a feltételt teljesítő napok jelentősen gyarapodhatnak, ezzel meghosszabbítva a nyarat. A 2041 és 2070 közötti időszakban a modellszimulációk jellemzően 10–20 napos emelkedést várnak a nyári napok számában, 20 napot meghaladó változás inkább csak a magasabban fekvő területeken és a Bánságban valószínű. Az évszázad végére viszont a vizsgált terület nagy részén – a legmagasabb hegységek kivételével – legalább a modellszimulációk fele már 20 napot meghaladó emelkedést prognosztizál.

Míg a múltban általában egy-két trópusi éjszaka fordult elő évente, az évszázad közepére a Körösmentén és a Bánságban már legalább 20 nappal nőni fog éves átlagos számuk, a század végére pedig a változás értéke a modellszimulációk fele szerint akár a 30 napot is meghaladhatja. A Mezőségen a 2041–2070-es időszakban még csak a szimulációk fele vár 20 napos emelkedést, 2071–2100-ra azonban már a szimulációk háromnegyede jelzi ezt. A Kárpátokban inkább a 10 és 20 nap közötti növekedés esélyes, a magasabb hegyvonulatokon viszont nem várható jelentős változás.

A hóhullámos napok száma évről évre nagy ingadozást mutat: a megfigyelési időszakban átlagosan 2–8 nap fordult elő egy év alatt, de voltak évek, amikor csupán 1–2 nap teljesítette a feltételt, máskor, például a különösen forró 2012-es nyáron, amikor 16 hóhullámos nap volt, az átlagnál jóval többször ilyen nap is volt. A század végére a legtöbb szimuláció szerint Erdély nagy részén – különösen a Bánságban, a Körösmentén

és a Mezőségen – legalább 30 nappal növekedhet a hóhullámos napok száma, a kiemelt térségekben pedig a változás már akár a 2041–2070 időszakra is bekövetkezhethet. A magasabban fekvő területeken a növekedés mérsékeltebb lesz, a Kárpátokban inkább 10 napos növekedés valószínű, de a legmagasabb hegyvonulatokon ennél is kisebb mértékű változás várható.

4. Összegzés

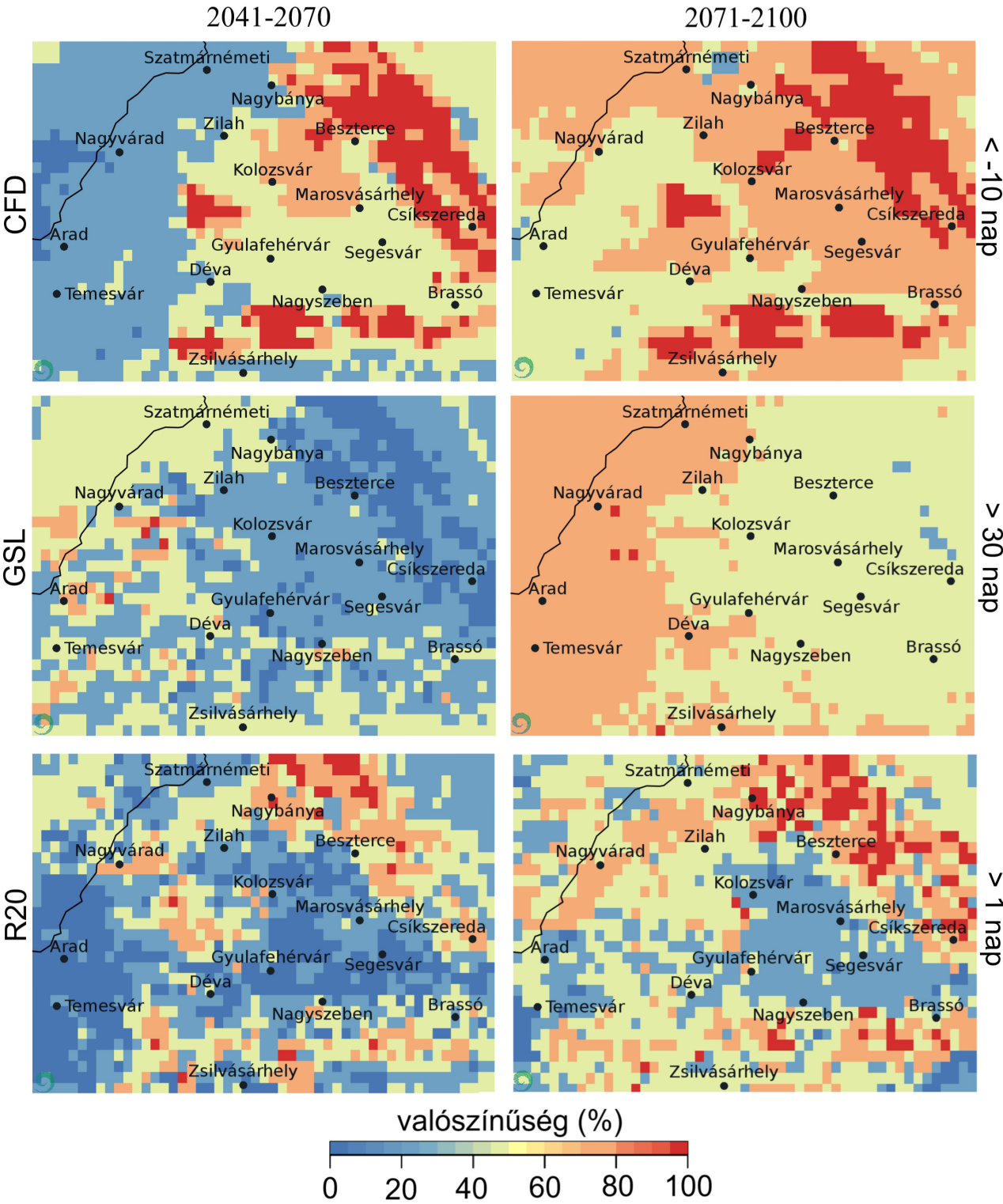
Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy milyen változások voltak detektálhatók az elmúlt néhány évtized során Erdély éghajlatának általános jellemzőiben és néhány fontosabb éghajlati indexben, majd bemutattuk, hogy a globális klímaváltozás milyen hatással lehet ezekre a jövőben, regionális éghajlati modellek projekciói alapján.

A globális átlaghőmérséklet emelkedésének hatása már az elmúlt időszakban is érzékelhető volt Erdély területén, az 1991–2020-as időszakban ugyanis az átlagos évi középhőmérséklet 0,9°C-kal volt magasabb, mint az 1971–2000-es időszakban. A melegedés a jövőben tovább folytatódik, a 2041–2070-es időszakra akár 2,5°C-kal, az évszázad végére pedig akár 3,5°C-kal lehet magasabb az értéke. Az átlagos csapadékmennyiségben a változás inkább évszakosan mutatkozik meg: a múltban a tavaszi és őszi időszakban az átlagos csapadékmennyiség növekedett, mely az éves átlagos csapadékmennyiséget is növelte. Ez a növekedés tovább fog folytatódni 21. század folyamán.

Bemutattunk néhány, a mezőgazdaság szempontjából fontos éghajlati mutatót, melyek közül a fagyos időszak hossza már a múltban is rövidült, az évszázad végére pedig további, akár 10 napot meghaladó csökkenés várható. Ezzel párhuzamosan a vegetációs időszak hossza növekedett, és 2100-ra már akár 30 nappal hosszabbodhat éves átlagban. Az extrém csapadékos napok számában nagy a változékonyság az egyes évek között, így éves átlagos előfordulásukban csak kisebb növekvő trend mutatkozik meg mind a múlt, mind a jövőre nézve. A változékonyság miatt azonban a gyenge trend ellenére is számítani kell a jövőben olyan évek előfordulására, amikor az extrém csapadékos események szélsőségesen nagy számban fordulnak elő,

4. ábra:

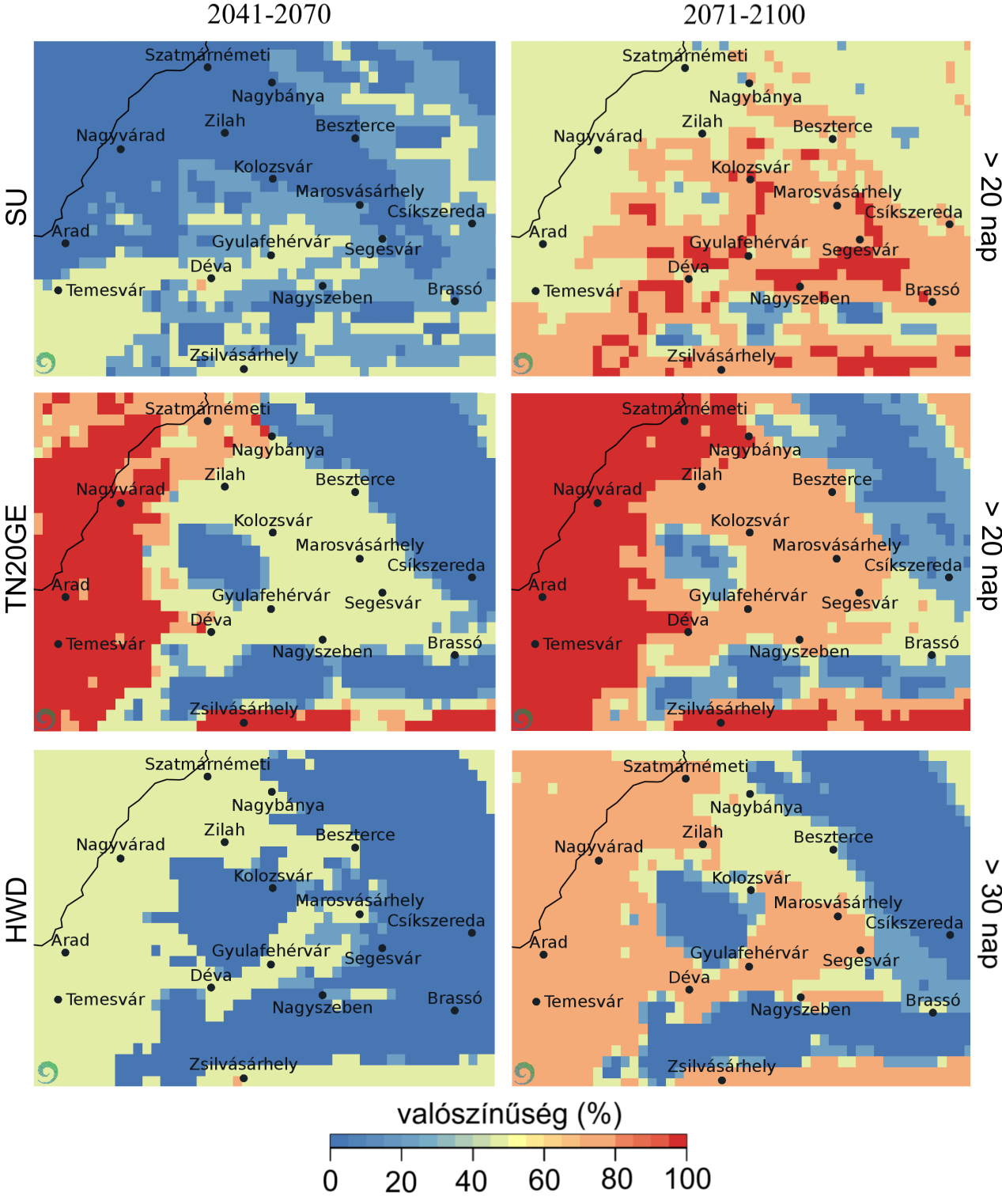
Az egymást követő fagyos napok számának maximumában (CFD), a vegetációs időszak hosszában (GSL) és az extrém csapadékú napok (R20) átlagos éves számában várható változás valószínűsége a négy klímamodell-szimuláció eredményei alapján a 2041–2070 és 2071–2100 időszakokban (referencia időszak: 1971–2000), a jobb oldalon feltüntetett küszöbérték szerint.

Forrás: saját szerkesztés a HungaroMet-nél futtatott klímamodell szimulációk eredményei alapján

5. ábra:

A nyári napok (SU), a trópusi éjszakák (TR) és a hóhullámos napok (HWD) átlagos éves számában várható változás valószínűsége a négy klímamodell-szimuláció eredményei alapján a 2041–2070 és 2071–2100 időszakokban (referencia időszak: 1971–2000), a jobb oldalon feltüntetett küszöbérték szerint

Forrás: saját szerkesztés a HungaroMet-nél futtatott klímamodell szimulációk eredményei alapján

fokozva az áradás veszélyét. Olyan klimatológiai indexeket is bemutatunk, melyek leginkább az egészséget veszélyeztető időjárási helyzeteket tükrözik. Ezek hőséggel kapcsolatosak. A nyári napok, trópusi éjszakák és hóhullámos napok száma is emelkedő trendet rajzolt ki a múltban, a jövőben pedig számuk egyre inkább nőni fog. Így a nyár az évszázad végére akár egy hónappal is meghosszabbodhat, a túlságosan meleg trópusi éjszakák száma sokszorozódhat, akár

csak a hóhullámos napok száma, mely 2100-ra akár 30 nappal is megnőhet.

Az éghajlatváltozás hatása tehát Erdélyben is megfigyelhető, és a jövőben a szélsőséges időjárási jelenségek gyakoribb válása valószínűsíthető. A változások jelentős kihívás elé állítják a térség gazdasági ágazatait és lakosságát egyaránt, aminek ismerete tükrében nagyon fontos a megfelelő alkalmazkodási stratégiák kidolgozása és a klímaváltozás mérséklésére vonatkozó törekvés.

Irodalom

- Bihari Zita és Szentes Olivér (2024). Megfigyelt éghajlatváltozás 30 éves klímanormálok és egy készülő éghajlati atlasz tükrében. *Léggör különszám*, 69, pp. 12–17. • <https://doi.org/10.56474/legkor.2024.K.2>
- Megyeri-Korotaj Otília, Bán Beatrix és Suga Réka (2022). A REMO2015 és az ALADIN5.2 regionális klímamodellek projekciós eredményeinek közös kiértékelése. *KlimAdat projekt beszámoló*. • https://www.met.hu/klimadat/doc/reports/KLIMADAT_beszamolo_Megyeri-Korotaj_etal_202203.pdf/ • Letöltés: 2025. 01. 02.
- Moss, Richard H., Edmonds, Jae A., Hibbard, Kathy A., Manning, Martin R., Rose, Steven K., van Vuuren, Detlef P., Carter, Timothy R., Emori, Seita, Kainuma, Mikiko, Kram, Tom, Meehl, Gerald A., Mitchell, John .F.B., Nakicenovic, Nebojsa, Riahi, Keywan, Smith, Steven J., Stouffer, Ronald J., Thomson, Allison M., Weyant, John P., and Wilbanks, Thomas J. (2010). The next generation of scenarios for climate change research and assessment. *Nature*, 463, pp. 747–756. • <https://doi.org/10.1038/nature08823>

Források

Segédlet a Klimadat térinformatikai rendszerhez https://gis01.met.hu/klimadat/Alkalmazas_segedlet.pdf • Elérés: <http://www.carpatclim-eu.org> Letöltés: 2024. 09. 09.

SÜTŐ ATTILA GERGELY

Klímaalkalmazkodás és területiség a Kárpát-medencében és Kelet-Közép-Európában. A térségbeli országok klímaalkalmazkodási politikáinak klímaszempontú térérzékenysége

1. Bevezetés

Az éghajlati viszonyok a különböző domborzati, vízrajzi, biogeográfiai és talajtani jellemzők mellett a legfontosabb földrajzi adottságok közé tartoznak – így befolyásolják a térben eltérő éghajlati jelenségeket és következményeket. Számos tanulmány (pl. DAVIDSE ET AL., 2015; SÜTŐ, 2023; TAYLOR, 2023) és országos stratégiai tervdokumentumok (pl. Spanyolország, Olaszország, Görögország, Törökország, Németország, Ausztria, Svájc, Skócia, Anglia, Írország nemzeti alkalmazkodási stratégiái) kiemelik, hogy az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás egyaránt a földrajzi térben történik. A térben sajátos klímaváltozási hatások, kockázatok feltárását, és magukat a szakpolitikai válaszokat is gyakran klímasérülékenység-vizsgálatok és klíma-kockázat-elemzések alapozzák meg. Ezek a jórészt eleve területi vizsgálatok természetesen rávilágítanak arra, hogy maga a klímaváltozással szembeni sérülékenység és a klímaváltozáshoz való alkalmazkodási képesség is kifejezetten differenciált térben. Nem véletlen, hogy a bevett térségi sérülékenységvizsgálati módszertanok a hatásláncok (módszertantól függően) külön elemeiként tekintenek a klímakitettség mellett a hatásviselők érzékenységre, alkalmazkodóképességére és az ezek által meghatározott komplex sérülékenységére (SÜTŐ ET AL., 2023).

Az alkalmazkodási intézkedések tervezése és végrehajtása megfelelő háttértudást igényel a térben eltérő hatásokról, amelyek térben eltérő alkalmazkodási válaszokat igényelnek. A térben meghatározott hatásokat gyakran objektív földrajzi dimenziókkal írják le, pl. kockázati térképek formájában (KIKS ET AL., 2014, DAVIDSE ET AL., 2015). Az éghajlati kockázat- és sérülékenységvizsgálatok, amik a kockázati térképek alapjául szolgálnak, alapvetően szintén viszonylagos térbeli/területi különbségeket tárnak fel. A felsorolt megállapítások arra mutatnak rá, hogy a térbeli/területi megközelítés és a földrajzi jellemzők hangsúlyozása alapvető szerephez kellene jusson az éghajlat (alkalmazkodási) politikában.

A klímapolitika és a területi kihívások kapcsolatát kutató szakirodalmi források száma egyelőre alacsony. A kevés meglévő publikáció többsége is vagy a mitigációra (pl. GUSTAFFSON ET AL., 2009; MCGLOUGHLIN és SWEENEY, 2011; VON LUCKE, 2021), vagy az alkalmazkodási attitűdre és tudatosságra (pl. WECKROTH és ALA-MANTILA, 2022, magyarországi források: BÜS ET AL., 2021, BODOR és GRÜNHUT 2021, KISS ET AL., 2021, KISS ET AL., 2022) koncentrál. A konkrétan a klímaalkalmazkodás térbeliségét vizsgáló publikációk száma elenyésző, és ezek is főként konkrét térségekre vagy tematikákra fókuszálnak (Jensen et al., 2013; Skryzhevskaya et al., 2015; Cobbinah és Addaney (ed.), 2019; Berke et al., 2021; Yarnal, 2021). Számos kapcsolódó tanulmány az alkalmazkodási tervezésre és a kapcsolódó monitoring-jelentéstételi-értékelési

(monitoring-reporting-evaluation, MRE) tevékenységekre összpontosít (pl. EEA, 2020, EEA, 2022), leíró jelleggel mutatva be a nemzeti szintű gyakorlatokat Európában. A hasonló témában mozgó tudományos irodalom száma jóval csekélyebb (pl. MORGAN ET AL., 2019; WOODROFF és REGAN, 2019; Leiter, 2021). Hazánkban a szakpolitikák és a klímapolitika területiségét vizsgáló kutatásról is tudunk (SÜTŐ, 2025).

A klímaalkalmazkodás területisége inkább közvetett módon jelenik meg a szakirodalomban. Több szerző foglalkozik a földrajz, mint tértudomány szerepével és a regionális földrajz eszközkészletének potenciális alkalmazhatóságával az éghajlatváltozás, az éghajlati alkalmazkodás és ezek térbeliségének megértésében (RANDALLS, 2017; FARBOTKO, 2018; CHANG&WI, 2018; COLVEN és THOMSON, 2018; TAYLOR és O'KEEFE, 2021); vagy elemzi az alkalmazkodás és a klímakockázat-elemzés szerepét a területi (rendezési) tervezésben (SAPOUNTZAKI ET AL. 2010, Greiving és SCHMIDT-THOMÉ 2013, STORBJÖRK és UGGLA, 2014). Mások a várostervezés és az adaptációs tervezés közötti növekvő kapcsolatra összpontosítanak (UITTENBROEK ET AL., 2013; BIRKMANN ET AL., 2014; BURNETTE és CALDARICE, 2018; SALAMIN, 2018; SALAMIN ET AL. (szerk.), 2011), megint mások a környezet- és éghajlat-politikák és a területfejlesztési politika közötti kapcsolat értékelésére (GREIVING és FLEISCHHAUER, 2010 és 2012; Péti, 2011 és 2012; PÉTI ET AL., 2009; DAVIDSE ET AL., 2015, WECKROTH és ALA-MNATILA, 2022).

Összességében tehát a térbeli, területi gondolkodás tudatos alkalmazására a klímaalkalmazkodási tervezésben, monitoringban és értékelésben kevésbé koncentrálnak a tanulmányozott irodalom. A kevés ide kapcsolódó forrás csak közvetett módon elemzi ezeket a kérdéseket (pl. SCHUSTER, 2008; SWART ET AL., 2009; GREIVING és FLEISCHHAUER, 2010; ROGGEA, 2009; EEA, 2022), és arra a következtetésre jut, hogy bár a 2000-es évek végén és a helyzelelemzéseiben azonosítható néhány sajátos térségi jellemző/fókusz, a vizsgált ágazatok és intézkedések e dokumentumokban meglehetősen hasonlóak. Sem a célkitűzések, sem az adott nemzeti stratégiák intézkedési típusai nem tükröznék földrajzi sajátosságokat (SWART ET AL., 2009; GREIVING és FLEISCHHAUER, 2010; EEA, 2020 és 2022). Ezen eredmények kétségkívül rávilágítanak arra, hogy az eddigi kutatások nem foglalkoztak az alkalmazkodási politika eszközeinek térbeliségével/területiségével kellő mélységben, sem nemzeti szinten, sem pedig tudományos megközelítéssel (SÜTŐ, 2023).

A vizsgált témakör (klímapolitika, azon belül klímaalkalmazkodás) speciális jelentőséggel bír egy olyan nagyrégió, mint a Kárpát-medence kapcsán. Annak térségeit, nemzetiségeit, így a számos náció között a határon túli magyar kisebbségek és az anyaországi magyarok közösségeit is közvetlenül érinti. Noha a kutatás első szakasza Kelet-Közép-Európára koncentrált, a Kárpát-medence ennek a térségnek integráns része. És bár a cikk nevesítetten nem foglalkozik az itt élő magyarság társadalmi-gazdasági viszonyaival, azokat a klímaváltozás, az időjárási szélsőségek gyakoribbá és intenzívebbé válásához való alkalmazkodás és reziliens felkészülés révén, a nemzeti stratégiákra koncentrálnak közvetve erősen érinti.

2. A kutatás célkitűzései

Ahogy a leírtakból kitűnik, a klímaalkalmazkodás és a térbeliség szorosan összefüggő fogalmak: a földrajzi helyek egyedi éghajlati viszonyai nagyban befolyásolják a klímaváltozás különböző hatásainak különbségeit térségi szinten. Az éghajlati viszonyok hosszú-, közép- és rövidtávú változásai térben igen eltérően jelentkeznek, térben eltérő hatásokat és következményeket eredményezve. A szakpolitikai válaszleépések csak akkor lehetnek hatékonyak, ha az említett térbeli sajátosságokat megfelelő mértékben figyelembe veszik. cikk alapját képező kiterjedt doktori kutatás célja a klímaalkalmazkodási szakpolitikák eredményességének növelése az éghajlatváltozás jelenlegi és jövőbeli hatásai területi sajátosságainak pontos beazonosítása és az ezekre adott válaszaik megerősítése révén.

A szakirodalmi áttekintés által azonosított kutatási hiányterületre és a földrajzi tér és a térbeli elemek fontosságára válaszul a kutatás fel kívánja tárni a klímaalkalmazkodási politikaalkotásban élen járó európai kontinens országai nemzeti éghajlatváltozási politikáinak térbeli dimenziókra való érzékenységet, beazonosítva, hogy az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás, kellő súlyt helyez-e ezekre a kérdésekre, vagy sem. Ennek érdekében elemzésre és értékelésre kerül a térbeli tartalom és a térbeli dimenziók iránti érzékenység szerepe és mértéke a nemzeti alkalmazkodáspolitikai tervdokumentumokban és MRE-eszközökben, egy olyan szempontrendszer alapján, amely alkalmas e térbeli

érzékenység mérésére. Jelen tanulmány a kutatás által elemzett európai országok első csoportjára¹, Kelet-Közép-Európára vonatkozó empirikus eredményeket mutatja be.

3. Alkalmazott módszerek és földrajzi keretek

Az empirikus kutatás összehasonlító dokumentum-elemzésre épül, meglévő nemzeti szintű tervezési dokumentumokra fókuszálva, úgymint nemzeti alkalmazkodási stratégiák (NAS), nemzeti alkalmazkodási programok (NAP), akciótervek, MRE rendszerfejlesztési háttéranyagok, elkészült monitoring és értékelő jelentések, indikátorkészleteket bemutató háttéranyagok, amelyek nemzeti kormányzati szervezetek által kerültek kidolgozásra vagy ezek megbízásából készültek. Azon országok esetében, ahol már több alkalmazkodási tervezési ciklus is lezajlott az elmúlt évtizedben, a jelenleg hatályos dokumentumot veszem figyelembe. Mivel az alkalmazkodás viszonylag új szakterületnek számít (az EU-s szintű stratégiai kereteket csak 2013-ban hozták létre, és a nemzeti/regionális/helyi szintű rendszeres tervezési ciklu sok csak a 2010-es évek eleje óta kezdődtek el Európában), a kutatás az elmúlt 10–15 évre összpontosít.

A térérzékenység/tértudatosság interpretációs lehetőségeit körüljáró szakirodalom-feltárást (első lépés) és a nemzeti alkalmazkodási stratégiák és háttérdokumentumok összehasonlító elemzését (második lépés) követően a kutatás a harmadik lépésben kísérletet tesz az alkalmazkodási eszközrendszer térbeli teljesítményét befolyásoló fő tényezők meghatározására az összetett szakpolitikai térérzékenységi/tértudatossági mutató más társadalmi/gazdasági/földrajzi/területi, közigazgatással kapcsolatos indexekkel való összehasonlítása révén. A negyedik lépésben a makroregionális meghatározottság jelenlétét vizsgálom az európai nemzeti alkalmazkodási tevékenységek térérzékenységi/tértudatossági

értékeiben is – vajon kimutatható-e bármilyen nagytérségi különbség a nemzeti szakpolitikák területi teljesítményében (1. ábra, lásd következő oldal).

3.1. A klímaalkalmazkodási szakpolitikák térérzékenységének/tértudatosságának fogalma és modellje

A fent említett szakpolitikai eszközök térbeli tartalmának, teljesítményének meghatározására a kutatás egy új fogalmat, az alkalmazkodási politika térérzékenységét/tértudatosságát vezeti be. Ez a modell a különböző tértudományok és gyakorlati területek értelmezéseinek és térfogalmainak legfontosabb hasznosítható elemeit integrálja egy komplex definícióba, megfelelő alapot kívánva nyújtani a térbeliség jelenlétének és súlyának elemzésére az alkalmazkodási tevékenységekben² (SÜTŐ, 2024).

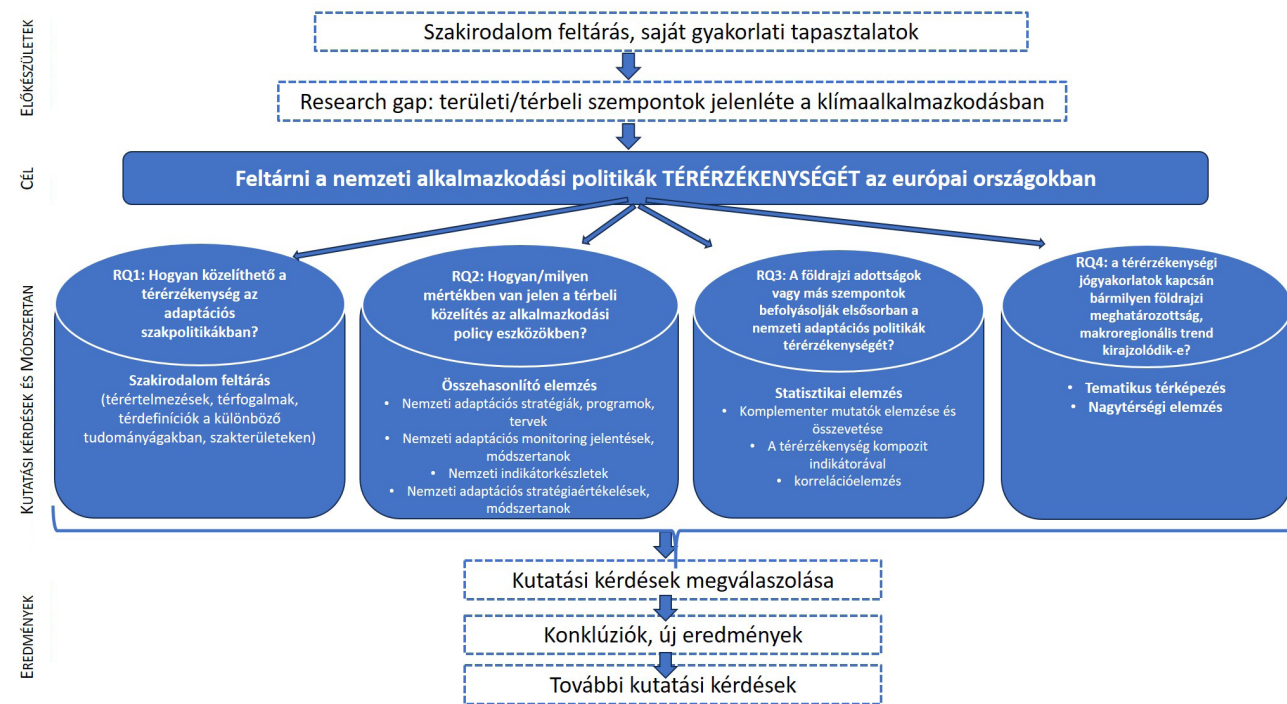
Összefoglalva a vizsgált tudományágak megközelítéseit, a következtetéseket a térbeliség/térérzékenység/tértudatosság irányadó definíciója formájában vonhatjuk le az alkalmazkodási politikában (2. ábra, lásd következő oldal). A térbeliség alatt így a kutatás a szakpolitikai tevékenységekben a külső és belső térelemek és jellemzőik, területi/térbeli különbségeik, térbeli rendezettségük tudatos, folyamatos és következetes figyelembe vételét érti az abszolút vagy relatív térben, továbbá a helyalapú megközelítés jelenlétét a vizsgált tevékenységekben, nevezetesen a stratégiai tervezésben és az MRE-ben.

Ebből adódóan akkor tekintünk egy alkalmazkodási helyez fent felsorolt területi szempontokra/dimenziókra mind a helyzetfeltárások munkafázisaiban, mind a jövőkép- és céltervezés, intézkedések kidolgozása, az indikátorkészletek felállítása és ez alapján az értékelések elvégzése vagy épp konkrét alkalmazkodási döntéstámogató rendszerek kialakítása és működtetése

¹ A kutatás négy nagyobb szakaszra lett bontva az ütemezés egyértelműsítésének és a munka szervezetségének céljával. Közéltőleg a TSP 2011 dokumentum és a friss EUCRA térbeosztásait követve az első vizsgált országcsoporthoz (Kelet-Közép-Európa) elemzését Észak-Európa, Nyugat-Európa, Dél-Európa (a Balkán-félsziget Horvátországtól és Szerbiától délre fekvő államaival kiegészítve) összehasonlító elemzése követi majd.

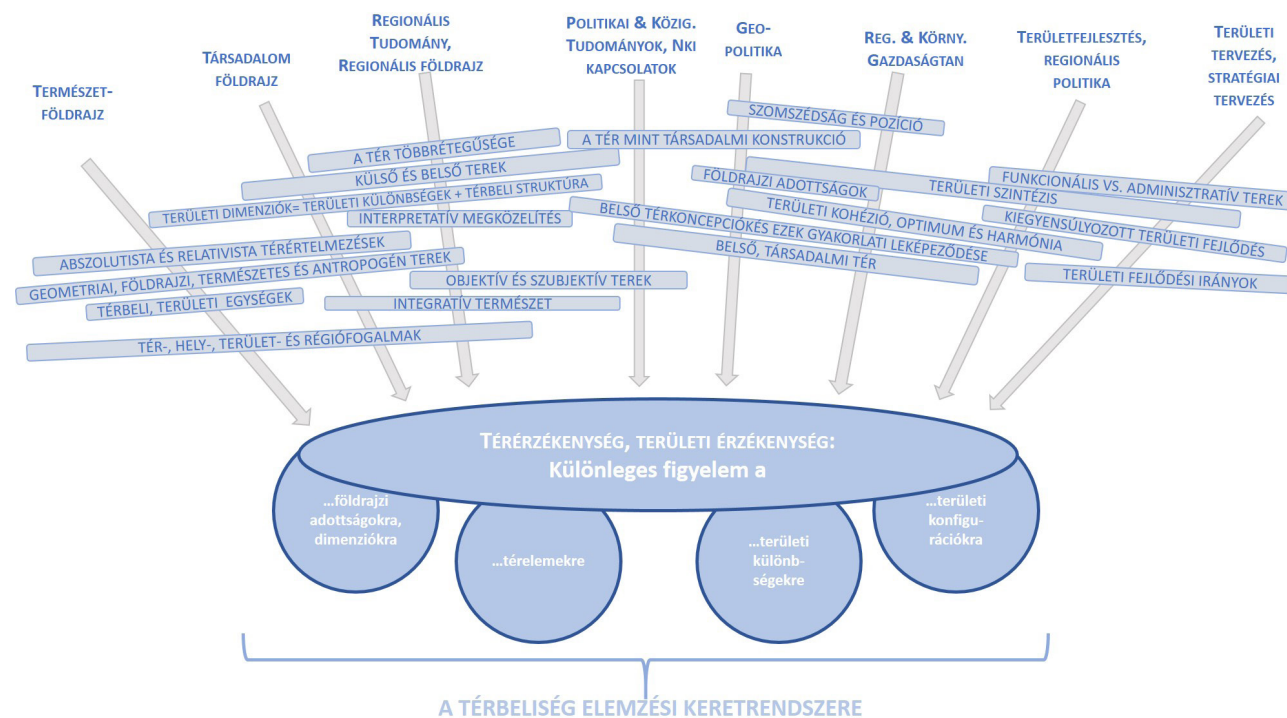
² A releváns tudományágak és szakpolitikai területek sokféle térértelmezése merül fel előttünk. Ezek közül a tervezett empirikus elemzés leginkább a természettudományok, azon belül a természetföldrajz abszolút és objektív térértelmezéseire, a társadalom- és gazdaságföldrajz, a regionális földrajz, a geopolitika és a regionális tanulmányok relatív megközelítésére, valamint azokra a tudományágakra koncentrálnak, amelyek implicit módon (többnyire belső) térfogalmakra összpontosítanak (politikai és közigazgatási tanulmányok, sőt részben a regionális tanulmányok). Mindezeket felül még néhány gyakorlati terület (regionális fejlesztési politika, stratégiai terület- és területrendezés) térszemléletét és a kapcsolódó fogalmakat is vizsgálták.

1. ábra:
A kutatás felépítése és logikája

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra:
Az alkalmazkodásban megjelenő térérzékenység/tértudatosság fogalmának forrásai jelen kutatásban

Forrás: saját szerkesztés

során. Ha ezek a szempontok legalább akkora súlyt kapnak, mint a hagyományos ágazati megközelítés (a különböző ágazatok, tematikák elkülönített, egymással párhuzamos kezelése), vagy akár dominálják is azokat, akkor beszélhetünk térszempontú megközelítésről, illetve e tevékenységek térérzékenységéről/tertudatosságáról.

3.2. Az elemzett földrajzi terület lehatárolása

A tágabb értelemben vett kutatás földrajzi kerete Európa, pontosabban a kontinens országainak többsége (az összes EU-tagállam, az Európai Gazdasági Térség államaival, az EU csatlakozásra törekvő nyugat-balkáni országokkal és Törökországgal kiegészítve). A volt közép-európai szocialista blokk és a szovjet utódállamok közül az előbbi csoportra összpontosít a kutatás, az utóbbiakat kihagyva az elemzésből, mivel ezek esetében a klímaalkalmazkodás egyelőre inkább „alacsony prioritású fejlesztéspolitikai terület”. Az egyetlen kivételt a balti államok jelentik, amely régió történelmi és társadalmi gyökerei miatt sokkal inkább a közép-európai régióhoz sorolható, mint a volt Szovjetunióhoz. A törpe-államok (Liechtenstein, Vatikán, Andorra, Monaco, San Marino, a többinél valamivel nagyobb Luxemburg kivételével) szintén kimaradnak a kutatásból, lévén annak fő témája, a térbeliség és a térbeli különbségek, ilyen kis országok esetében nem értelmezhetőek megfelelően nemzeti szinten.

Az európai nemzeti alkalmazkodási politikák térérzékenységének/tertudatosságának vizsgálata közben felmerülő kérdés, hogy a térérzékenység/-tudatosság az érintett ország makroregionális pozíciójával összefüggésben áll-e. E kérdés megválaszolásához a kutatásban le kell határolni az európai nagytérsegeket. Az európai országok így módon történő csoportosítása egyúttal lehetővé teszi az empirikus munkafázis praktikus szakaszolását is – az első fázis Kelet-Közép-Európára koncentrál. A makroregiók az idevágó (tan)könyvekben / tudományos publikációkban leggyakrabban a megszokott Észak-, Nyugat-, Dél- és Kelet-Európa bontásban szerepelnek. Az első három régió határai többé-kevésbé egyértelműek és a kapcsolódó tanulmányokban / stratégiai dokumentumokban is hasonló országokat sorolnak be az egyes régiókba. Kelet-Európa helyzete nem ennyire egyértelmű. Probáld például „Kelet-Európát

és a balti államokat” további alcsoportra bontotta: Nyugat-Közép-Európára és Kelet-Közép-Európára. Az utóbbi Probáld álláspontja alapján magában foglalja Közép- és Dél-Európa keleti részét (a Balkán-félszigetet Görögország nélkül) (PROBÁLD ET AL., 2000). Illés hasonlóképpen összegyűjtötte a különböző történeti, néprajzi, politikai és gazdasági irányultságú kelet- és közép-európai meghatározásokat és lehatárolásokat, külön kiemelve ezekben a politika szerepét. Kiemeli, hogy egyes koncepciók még egy harmadik régiót is megkülönböztetnek a keleti és nyugati között, egy különleges geopolitikai helyzetű és egyedi stratégiai kihívásokkal rendelkező területet³ – 1990 után a Szovjetunió volt szatellitállamai alkotják ezt a csoportot. (ILLÉS, 2002).

A gyakorlatorientált lehatárolások közül az Unió szintű stratégiai dokumentumokhoz és regionális politikai eszközökhöz fordulhatunk. A 2011-es Territorial State and Perspectives of the European Union⁴ (TSP) (DAMSGAARD ET AL., 2011), mint az Európai Unió akkor hatályos Területi Agendájának háttérmentuma, egy dedikált fejezetet szentel t Európa területi potenciáljának és kihívásainak, ebben bemutatva Európa négy fő makroregiójának területfejlesztési kihívásait is. A régiók között Nyugat-, Dél- és Észak-Európa mellett Közép-Európa keleti részét („Közép-Kelet-Európa”) is nevesíti: e térség az akkor nemrég csatlakozott tag-államokat⁵ is tartalmazta (DAMSGAARD ET AL., 2011).

Az EU területfejlesztési politikája a 2000-es évek közepe óta foglalkozik nagytérsegekkel (ILLÉS, 2002). A jelenlegi programidőszakban az Interreg B program által koordinált transznacionális együttműködés 12 makroregiója közül a Közép-, a Dél-Kelet és a Duna régiók nagyjából Kelet-Közép-Európa területét fedik le (EC.europe.eu).

³ E megközelítések egyik csoportja a német „Mitteleuropa” koncepción alapuló „Közép-Európára” összpontosít, amely alatt kezdetben a német lakosság által lakott keleti területeket, később a Német és az Osztrák-Magyar Monarchia területeit értették, a közép-európai német orientációt ábrázolva. A másik fő alcsoportot „Zwischeneuropa” vagy „Köztes-Európa” koncepcióknak nevezik. Ezek gyengébb történelmi, de erősebb geopolitikai gyökerekkel rendelkeznek. Az elképzelés lényege a német és orosz dominancia befolyásának ellensúlyozására törekedett. Erre jó példa a Petite Entente-államok 1918 utáni, francia alapú cordon sanitaire létrehozása.

⁴ A dokumentum a területrendezésért és területfejlesztésért felelős EU-s miniszterek informális találkozásán került bemutatásra, 2011. május 19-én, Gödöllőn, Magyarország EU elnöksége alatt.

⁵ Jellemzőiket tekintve hasonló vonások rajzolódtak ki, mint Probáld és Illés vizsgálataiban, kiegészítve azokat a demográfiai, gazdasági és településhálózattal kapcsolatos fejlettségi adottságokkal.

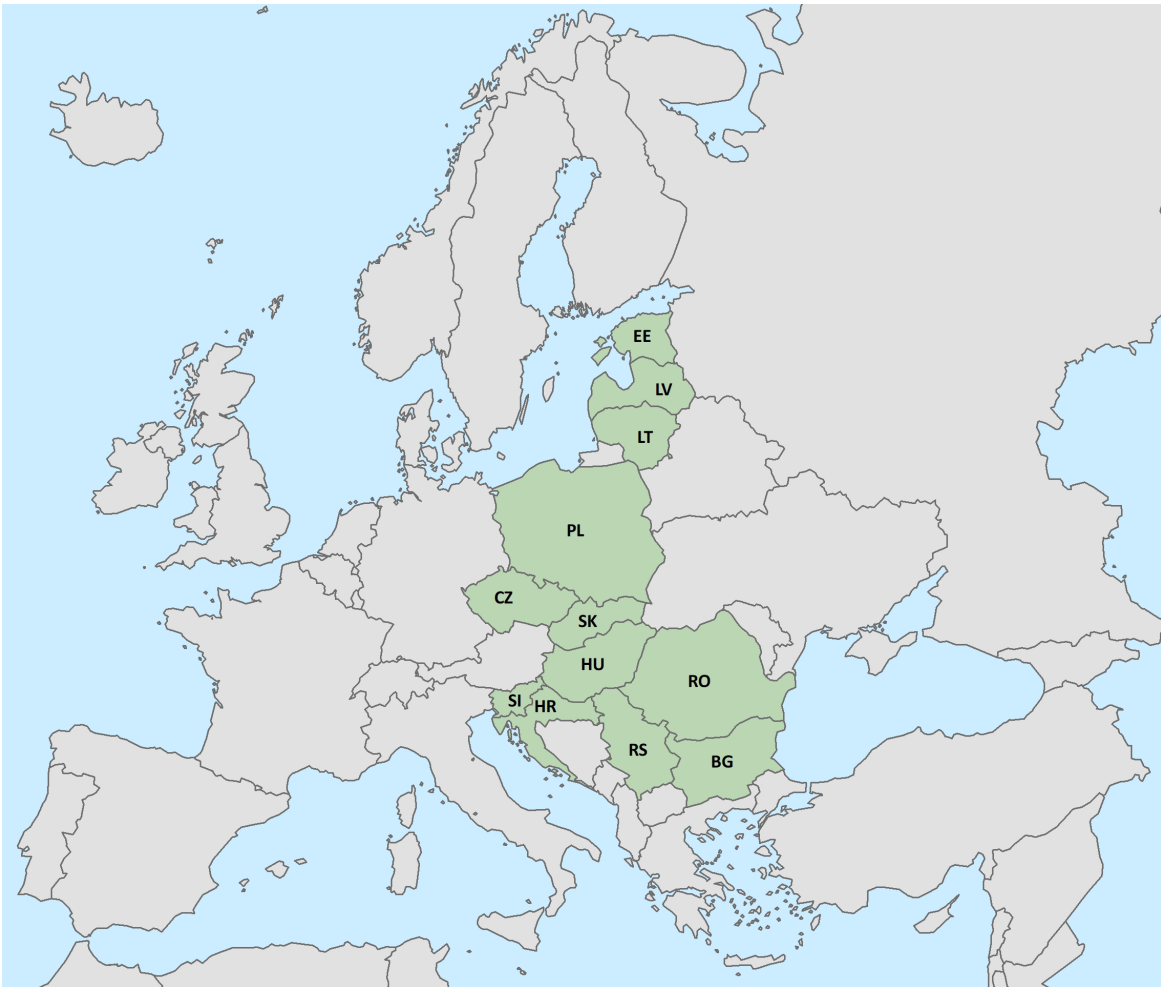
A legfrissebb lehatárolást az első Európai Klíma-kockázat Értékelési Jelentés (European Climate Risk Assessment Report, EUCRA) tartalmazza, amely elősegíti az alkalmazkodással kapcsolatos politikai prioritások meghatározását. A dokumentum négy nagyrégiót azonosít Európában (3. ábra). A balti országok ezen lehatárolás alapján Észak-Európához, a Nyugat-Balkán Dél-Európához tartozik, a többi terület esetében a fent bemutatott logika az irányadó (EEA, 2024). (3. ábra)

Kelet-Közép-Európa egyértelműen a kontinens sérülékeny részei közé tartozik. A régióban rendkívül sérülékeny ágazatok (pl. vízgazdálkodás, mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, energetikai infrastruktúra, turizmus) és térségtípusok (pl. hegyvidéki területek, sík folyóvölgyek, kontinentális, zárt síkságok, városi agglomerációk, sőt tengerparti övezetek) jellemzőek.

Az empirikus elemzés első része ezzel az országcsoporttal foglalkozik.

A kutatásban alkalmazott lehatárolásban és a jelen cikkben a régió a fent említett kelet-közép-európai lehatárolások és az EUCRA lehatárolás kombinációját követi, gyakorlatilag kiegészítve az utóbbit a balti államokkal és a Kárpát-medence három délszláv országával. A TSP által követett „volt keleti blokk”-alapú, azaz a volt szocialista tömb államait Görögországtól északra és a Baltikumtól délre átfogó régió a cikk béli tanulmány és a tágabb kutatás „Kelet-Közép-Európájának tárgya, nem tartalmazva már a Probáld-féle Nyugat-Közép-Európa országait (Ausztria, Németország, Svájc) és a Szovjetunió volt tagállamait, viszont integrálva egyúttal a tradicionálisan nyugatos orientációjú három baltikumi országot (1. térkép).

1. térkép:
A vizsgálati terület lehatárolása

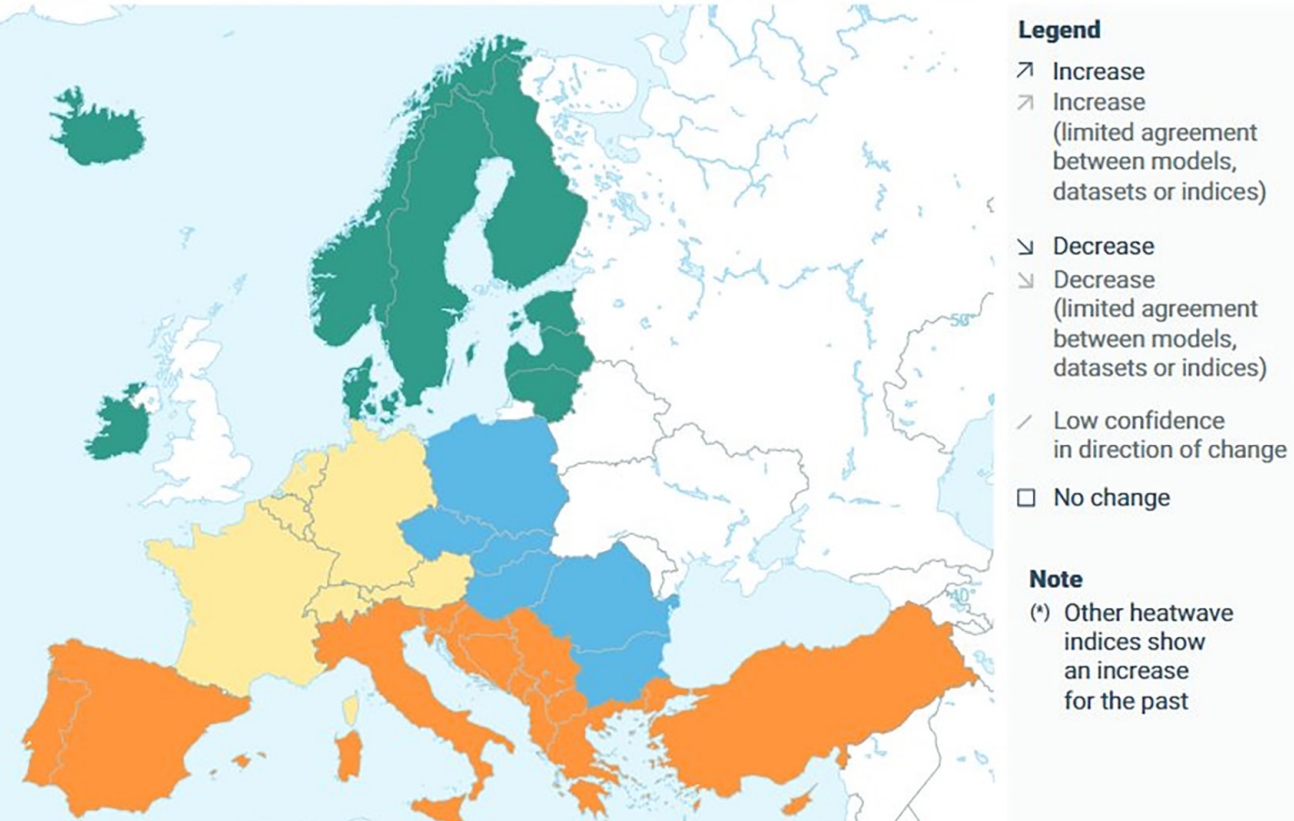

Forrás: saját szerkesztés

3. ábra:
Megfigyelt és előrevetített éghajlati kockázati tényezők az európai makrorégiókban az EUCRA alapján

Figure ES.1 Observed and projected trends in key climatic risk drivers in different European regions

Land regions	Northern Europe			Western Europe			Central-eastern Europe			Southern Europe			European regional seas		
	Past	Future		Past	Future		Past	Future		Past	Future			Past	Future
		Low	High		Low	High		Low	High		Low	High			
Mean temperature	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	Sea surface temperature	↗	↗
Heatwave days	☐(*)	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗		Sea level	↗
Total precipitation	↗	↗	↗	↗	/	↘	↗	↗	/	↘	↘	↘			
Heavy precipitation	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗	↗			
Drought	↗	↘	↘	↗	/	↗	↗	/	↗	↗	↗	↗			

Notes: Underlying climate variables are: heatwaves (days with maximum temperatures above 35°C), heavy precipitation (maximum 1-day precipitation), and drought (using a standardised precipitation evapotranspiration index over 6 months (SPEI-6, Hargreaves' method)). Time periods and scenarios are past (1952-2021); future until the end of the century (2081-2100 relative to 1995-2014); low scenario (SSP1-2.6); and high scenario (SSP3-7.0).

Source: Copernicus Climate Change Service (C3S).

Forrás: EUCRA, Copernicus climate change service [C3S]

3.3. A nemzeti alkalmazkodási politikák térbeliségének összehasonlító elemzésének szempontjai

Az országok alkalmazkodási politikáinak térérzékenységet/-tudatosságát vizsgáló összehasonlító elemzés előre meghatározott analitikus szempontrendszer alapján történt. A szempontrendszer 9 fő szempontból áll, ezekhez egyenként 2-9 vizsgálati alszempontot dolgoztunk ki. Fontos hangsúlyozni, hogy a vizsgálat az összehasonlító elemzésre koncentrál, nem az egyes országok alkalmazkodási politikáinak leíró jellegű bemutatására – ezt szolgálja az elemzési szempontok körül határolt rendszere. A tervezett elemzési szempontok és alszempontok (amelyekhez a hozzájuk rendelt klasszifikációs, operacionalizálási részletek a mellékletben találhatók meg) a következők:

Az alkalmazkodási politikákban a térbeliség súlyát és jellegét általában a térrel kapcsolatos nyelvezeten (a térrel, területiséggel kapcsolatos fogalmak számszerű megjelenése a dokumentumok szövegében) és az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás alapvető logikáján és szerkezetén keresztül vizsgáljuk egy adott országban (az alkalmazkodási tevékenységeket ágazatok vagy területi egységek/régiótípusok szerint szervezik-e?).

Az adaptáció területi szintjei szempont vizsgálja, hogy a tervdokumentumok az adaptációs tevékenységek mely fő területi szintjeit azonosítják. A NAS/NAP dokumentumok kapcsán azt is elemeztük, hogy az alkalmazkodási célú stratégiai tervezést alacsonyabb területi (regionális/helyi) szinteken mennyire ösztönzik a vizsgált dokumentumok.

A területi szempontok megjelenését a helyzetfeltáró munkafázisokban külön is vizsgáltuk, a NAS/NAP-dokumentumok helyzetelemzéseiben és helyzetértékeléseiben (beleértve a SWOT-elemzéseket is) keresve ezek nyomát. Itt a helyzetelemzések alapvető (ágazati vagy területi) logikáját, valamint a területi tartalmak vizualizációját (térképek és regionális ábrák/diagramok használata) elemeztük. A területi tartalom megjelenésének vizsgálata a régiótípusok, a területi egységek, a területi különbségkeresési logika és a településhálózattal kapcsolatos kérdések megjelenésének mértékén keresztül történik az adott fejezetek szövegeiben. A területi tartalom a SWOT és a narratív helyzetértékelő fejezetekben is elemzésre került, ahol voltak ilyen stratégiaelemek. A területi tervezésre helyezett hangsúlyt

a helyzetfeltáró fejezetekben vizsgáltuk, hogy ezek milyen mértékben foglalkoznak az adaptációs tervezés és a területfejlesztés/-rendezési tervezés, várostervezés kapcsolatával. Az adott országok Európán, vagy saját nagyrégió (pl. Baltikum, Kárpát-medence stb.) belüli helyzetének figyelembevételét is vizsgáltuk klímaalkalmazkodási szempontból a helyzetfeltáró fejezetekben.

A célrendszerekben a területi szempontok megjelenése is külön vizsgálati szempontot jelentett. Az adaptációs jövőképek és célrendszerek alaplogikáját (ágazati vagy területi), általános területi tartalmát és alkalmazott területi megjelenítési megoldásait is elemeztük. A specifikus és alacsonyabb szintű célok (beavatkozási területek) és horizontális célok területi tartalmát azon keresztül vizsgáltuk, hogy ezekben milyen mértékben és formában jelennek meg tértípusok; konkrét területi egységek, helyek; településhálózati elemek; vagy épp a területi különbségkeresési logika. Vizsgáltuk, hogy megjelenik-e a célrendszer- és jövőképtervezésen belül a térérzékeny MRE-tevékenységek fontosságának hangsúlyozása, valamint az európai területpolitika területi kohéziós fogalomkörének bármely eleme közvetlenül vagy közvetve ezekben a fejezetekben.

A konkrét alkalmazkodási intézkedések területi szempontjait és tartalmát a célrendszerhez és a jövőképhez hasonlóan elemeztük (tértípusok; konkrét területi egységek, helyek; településhálózati elemek; vagy épp a területi különbségkeresési logika megjelenése). Az adaptációs intézkedések területi tervezési vagy területi logikájú MRE fókusza szintén része ennek az elemzési szempontnak.

Az adaptációs szakpolitikák geopolitikai tartalma szempont egyrészt arra kíváncsi, hogy a NAS/NAP dokumentumokban bemutatott kihívásokon belül az éghajlatváltozással kapcsolatos földrajzi kockázatok (klímamigráció, potenciális verseny az erőforrásokért, szállítási, élelmiszerellátási láncok veszélybe kerülése, összeomlása stb.) mint nemzetbiztonsági szempontok jelentkeznek-e. Vizsgálati alszempont volt az országok közötti makroregionális/nemzetközi együttműködések megerősítésének szándéka, ennek jelenléte a cél-/intézkedésrendszerekben. Hasonlóképp, a más országok felé az alkalmazkodási politikán, pénzügyi támogatásokon, tudásexporton keresztül való befolyásolás szándékának megjelenését is vizsgáltuk az intézkedések és célok között.

Az alkalmazkodással kapcsolatos monitoring tevékenységek térbeliségének nyomait az adatbázis-építési és monitoring tevékenységek területi szintjeinek azonosítása révén elemeztük, a MRE-tevékenységeknek a NAS/NAP dokumentumokban vagy a monitoring háttéranyagokban megjelenő leírásán vagy látható gyakorlatokon keresztül. Amennyiben ilyenek az adott országban léteznek, megpróbáltuk azonosítani az alkalmazkodási indikátorkészletek jelenlétét és ezek esetleges területi tartalmát. Vizsgáltuk továbbá térinformatikai alapú döntéstámogató rendszerek jelenlétét a nemzeti alkalmazkodási tevékenységekben, vagy ilyen jellegű rendszer kialakítási szándékának megjelenését a tervdokumentumokban.

Az előző ponthoz hasonlóan az alkalmazkodással kapcsolatos értékelések területiségét elemző szempont az alkalmazkodási politikát és folyamatokat értékelő értékelési produktumok területi fókuszának/tartalmának mértékét, valamint területi megjelenítési megoldásait elemezte. Amennyiben létezik az adott országban működő alkalmazkodási értékelési rendszer, annak területi szintjeit is igyekeztünk azonosítani.

Az utolsó szempont a tervezési hierarchián alapul, és a magasabb térségi szintű területi vagy alkalmazkodási célok megjelenésére összpontosít a nemzeti alkalmazkodási tervezési tevékenységekben. E keretek között vizsgáltuk az európai szintű klímaalkalmazkodási stratégiai irányok (az EU aktuális alkalmazkodási stratégiájának prioritásain keresztül), az európai szintű területpolitikai stratégiai irányok (az EU aktuális Területi Agendái prioritásainak megjelenésén keresztül) és végül az aktuális nemzeti területfejlesztési/regionális politikai célok megjelenését a NAS/NAP dokumentumok célrendszerében.

Az elemzés végén minden ország alkalmazkodási szakpolitikájához egy térérzékenységet/tértudatosságot leképező kompozit indikátort rendelünk, amely az elemzési szempontokra kapott egyes számértékek összesítéséből alakul ki. Minden alszempont esetében egy ország egy adott értéket kap: 5 pontot a legjobb, 3 pontot a felső-közepes, 1 pontot az alsó-közepes és 0 pontot a legrosszabb teljesítmények esetében vagy amennyiben az adott kérdés az elemzett dokumentum esetében irreleváns. Az osztályozás alapvető elvei/ pontos szabályai az egyes altényezőkhöz rendelve előre le lettek fektetve, hogy a szubjektivitás a lehető legnagyobb mértékben elkerülhető legyen. Az alábbiakban példaként két fő osztályozási típust,

egy mennyiségi és egy minőségi osztályozást mutatunk be.

A „dokumentumok területi nyelvezete” alszempont esetében azt elemeztük, hogy egy NAS milyen mértékben használja a területiséget és más kapcsolódó fogalmakat. Ha a fogalmak⁶ viszonylag gyakran fordulnak elő a NAS/NAP anyagokban (400-nál több említéssel), akkor az ország legjobb kategóriába kerül; ha az említések száma 399-150 között van, akkor a felső-közép, 149 és 10 között az alsó-közép kategóriába; a leggyengébb csoportba a 10 említés alatti értéket felmutató országok tartoznak. Az „alkalmazkodási intézkedések területi tartalma” esetében, a legmagasabb kategória azt jelenti, hogy az intézkedések egy egész, nevesített csoportja konkrét területi egységhez vagy térségtípushoz kapcsolódik, vagy általában területi logikát használ (pl. területi sérülékenységi különbségek mérséklésére összpontosít). A felső-közepes kategória azt jelenti, hogy a stratégiában/programban néhány különálló, elszórt (de nem egy egész csoport) intézkedés névlegesen területi egységhez vagy tértípushoz kapcsolódik vagy általában területi logikán alapul. Az alsó-középső kategóriában csak közvetett területi tartalmak jelennek meg (pl. ökoszisztéma-térképezést célzó monitoringrendszer-fejlesztés, ami címében nem területi, de a szöveges leírása az intézkedésnek gyengén vagy közvetve utal térképezési intézkedésekre). A legalsó kategóriában az intézkedések között egyáltalán nem figyelhetők meg területi vonatkozások.

4. Eredmények: nemzeti alkalmazkodási politikák térérzékenysége/tértudatossága Kelet-Közép-Európában

A fejezet az empirikus elemzés első, kelet-közép-európai eredményeit tekinti át az elemzési szempontrendszer különböző blokkjai szerinti alfejezetekre bontva; összefoglaló táblázatok is segítik a megértést. Ezek sajátos színskálát alkalmaznak: a sötétké a legmagasabb, a középkék a felső-középső és a világoskék a nemzeti alkalmazkodási szakpolitikák térérzékenysége/-tudatosságának alsó-középső kategóriáját jelzi az. A fehér

⁶ A vizsgált fogalmak: hely, régió, regionális (regionalitás), terület, területi (-ség), tér, területi(-ség), földrajz, földrajzi, hely(ség), helyi, elhelyezkedés

szín jelenti a legalacsonyabb szintű nemzeti teljesítményt az adott alszempont kapcsán; az átlós sraffozás pedig egy alszempont irrelevanciáját mutatja az adott országban (pl. jövőkép vagy SWOT fejezet stb. hiánya az adott NAS/NAP dokumentumban).

4.1. Általános információk, általános térbeliség, az alkalmazkodás térbeli szintjei

Az első szempontcsoport alszempontjai általában foglalkoztak az adott országok nemzeti szintű alkalmazkodási stratégiáival (programjaival) (4. ábra). A nemzeti szintű alkalmazkodási tervezés (főként az első, 2013-as Unió Alkalmazkodási Stratégia hatására) minden elemzett országban jelen van, a legtöbb esetben külön NAS és NAP formájában. Horvátország, Lengyelország és Lettország a hozzáférhető anyagok szerint csak cselekvési terv nélküli stratégiával rendelkezik; Litvánia és Magyarország ugyanakkor integrált kibocsátáscsökkentési és alkalmazkodási stratégiát alkalmaz – igaz, Magyarország külön értelmezhető alkalmazkodási modult is feltüntet a klímastratégián belül. A dokumentumok funkciója alapvetően hasonló: a legmagasabb hierarchiaszintű alkalmazkodási irányok kijelölése nemzeti szinten, meghatározott jövőképpel, célokkal, megfelelő tényeken alapuló intézkedésekkel. Csak Litvánia és Szlovénia képez kivételt, inkább szabályozási és intézményi keretrendszereket felvázoló dokumentumaikkal.

Az első vizsgálati szempont a dokumentumok nyelvezetének térorientációjára, azaz a térrel kapcsolatos kifejezések jelenlétére összpontosít a dokumentumokban. A legmagasabb értékek (több mint 400 említés) Magyarországon, a Cseh Köztársaságban, Szerbiában és Romániában figyelhetők meg, míg a követő csoportot Horvátország, Lengyelország, Szlovákia és Bulgária alkotja (150 és 400 említés között). Gyengébben teljesítettek az inkább keret-jellegű, általános dokumentumok (Litvánia, Szlovénia). Az említett országok közül Magyarország kiemelhető, minden vizsgált definíció számos említést kap. Más országok inkább csak egyes fogalmakesetében mutatnak kiemelkedő eredményeket (pl. Románia: hely és helység; Szerbia: terület, helyi; Csehország: régió, terület/területiség) (4. ábra).

Az alacsonyabb térségi szintek alkalmazkodási tevékenységének megjelenése és az alacsonyabb térségi szintű alkalmazkodási tervezés propagálása Lengyelországban,

Magyarországon és Romániában jelentősebb, ezeket az országokat Bulgária és Észtország követik. Az összességében gyenge hangsúly az elemzett országok közigazgatásának többnyire egységes, centralizált szerkezetével magyarázható. Magyarországon egy konkrét alcél említi a sérülékeny térségek stratégiai kidolgozásának szükségességét, a NAS településfejlesztési fejezetének egyes cselekvési irányjavaslatai pedig a helyi stratégiakészítést említik. Az V.2.2. fejezet egyenesen a helyi és megyei stratégiák tervezését szorgalmazza. Romániában az országos, regionális és helyi politikai döntéshozók szerepének fontosságát már a bevezetés is megemlíti, továbbá a célrendszert tartalmazó fejezet bevezető része a helyi klímastratégiai tervezés fontosságáról szól, és néhány alcél és intézkedés is említi a témát (szintén 4. ábra).

4.2. Térbeli tartalom a helyzetfeltáró munkafázisokban

A helyzetelemzéseket, SWOT-fejezeteket és a helyzetértékelési fejezeteket (ahol alkalmaztak ilyet) vizsgálva az elemzett dokumentumrészek alapvetően ágazati logikát követnek (5. ábra). A területi gondolkodás egyes jelei erősebbek Magyarországon és Lengyelországban (a magyar NAS számos NATér térképet és területi sérülékenységvizsgálati eredményt mutat be; Lengyelországban pedig kvázi következetes területi egység- vagy tértípus említéseket alkalmaz minden ágazati helyzetelemzési alfejezet), de az országok többsége gyengébben teljesített vagy egyszerűen a területi szempontok hiányát mutatta. A tényleges vizuális megjelenítés (térkép- vagy diagramhasználat) Magyarországon (14 térkép), a Cseh Köztársaságban (12), Lengyelországban (9+ egy regionális táblázat), Szerbiában (9) és Lettországban (7) volt a legerősebb, viszonylag nagyobb számú térképpel. Szlovákia és Bulgária kissé lemaradva követi ezeket az országokat.

A tényleges területi tartalom (országos szintű térbeli sérülékenységi egyenlőtlenségek említése, konkrét területi/téregységek, speciális földrajzi területek, régiótípusok, illetve településhálózati elemek, funkcionális területek⁷ és sérülékenységi jellemzőik megnevezése)

⁷ Funkcionális városi területek, határokon átnyúló területek, makrorégiók.

4. ábra:
Az adaptációs tervezés általános térbelisége és területi szintjeinek megjelenése a kelet-közép-európai nemzeti alkalmazkodási stratégiákban

Fő szempont	Alszempont	CRO	CZH	EST	HUN	LAT	LIT	POL	ROM	SLK	SLN	BUL	SRB
A térbeliség súlya és jellege az alkalmazkodási politikában	A dokumentum nyelvezetének térorientációja												
	Az alkalmazkodási politika területi/ágazati jellege												
Az alkalmazkodás területi szintjei	Az alkalmazkodási tevékenység területi szintjei												
	Az alkalmazkodási tervezés propagálása alacsonyabb területi szinteken												

Forrás: saját szerkesztés

5. ábra:
A kelet-közép-európai nemzeti alkalmazkodási stratégiák helyzetfeltáró munkafázisainak területi tartalma

Fő szempont	Alszempont	CRO	CZH	EST	HUN	LAT	LIT	POL	ROM	SLK	SLN	BUL	SRB
Területi szempontok a helyzetfeltáró munkarészekben	A helyzetelemzések alapvető logikája												
	A helyzetelemzések térbeli vizualizációja												
	A helyzetelemzések térbeli tartalma												
	Európán belüli helyzetre utalás												
	A SWOT térbeli tartalma												
	A helyzetértékelések területi tartalma												
	Területi tervezési fókusz												

Forrás: saját szerkesztés

a magyar, észt, román, lengyel, cseh és szerb NAS helyzetelemzésekben közepes szintű. A lengyel NAS következetes térbeli tartalmat használ az egész helyzet-elemzésben, az ágazati és a térbeli logikát vegyítve, egyes alfejezetek ágazatiak (energia, erdőgazdálkodás stb.), mások regionálisak (hegyvidéki területek, tengerparti övezetek, városi területek és területi fejlesztés).

A területi tervezést, mint az alkalmazkodás fontos eszközét, vagy mint a klímaadaptációhoz kapcsolódó szakterületet legerőteljesebben Csehország és Szerbia említik (dedikált fejezetekben). Lettország különösen nagy hangsúlyt fektet a témára (a NAS 6 fő kockázati területének egyike a „turizmus és tájtervezés”), és hasonló súllyal kezeli a témát Észtország is (a NAS helyzetelemzése sürgeti az éghajlatváltozás és az ellenálló képesség szempontjainak figyelembevételét a területi tervezési döntésekben, a földhasználat és tervezés pedig külön helyzetelemzési fejezetet kap).

Az Európán vagy saját nagytérsegen belüli földrajzi helyzet figyelembevétele általában gyenge hangsúlyt kap a dokumentumokban. Egyedül Litvánia teljesített közepes fokozaton, a NAS több pontján is következetesen, bár röviden megemlítve saját, Baltikumon belüli földrajzi helyzetét. Észtország, Csehország, Bulgária és Szerbia csak gyenge jeleket mutatja az ilyen jellegű megfontolásoknak a klimatológiai alfejezeteikben, a többi ország pedig még kevésbé. SWOT-elemzés és helyzetértékelő fejezetek csak két országban, Litvániában és Bulgáriában jelennek meg, de ezekben a fejezetekben a területi tartalom egyébként gyenge.

Mindent összevetve, az általánosan gyenge eredmények közül Szerbia teljesített a legjobban (13 pont a 35-ből), majd Csehország, Lettország, Lengyelország és Magyarország következik (10–12)

4.3. A klasszikus tervezési alfejezetek területi tartalma

4.3.1. Jövőkép és célrendszeri fejezetek

A jövőkép és a célrendszerek különböző hierarchikus elemei a stratégiák fontos részét alkotják, mint a tényleges tervezési tevékenység letéteményesei. Ami a jövőképek alaplogikáját illeti, 3 dokumentum nem is

tartalmaz víziót; a többi igen, de közülük csak a román anyag említ általánosságban „területeket”.

Az átfogó célkitűzések jellemzően mindig tematikusak/ágazati logikájúak (csak Észtország átfogó célja említi a regionális és helyi szintet); a *specifikus célkitűzések* pedig az országok többségében azok (kivéve Horvátország, Lengyelország és Észtország, amelyek alkalmaznak területi logikájú cél(oka)t is). Különösen jó példa Horvátország, amelynek célrendszere ágazati és területi specifikus célkitűzések keveréke⁸. Lengyelország szintén vegyes típusú célkitűzéseket alkalmaz, amelyek közül kettő („Hatékony alkalmazkodás a vidéki területeken”; „Fenntartható térségi és helyi fejlődés”) kifejezetten területi jellegű. A tengerparti területek, a hegyvidéki területek, a városi övezetek és a területi tervezés visszatérő témák az egész lengyel NAS célrendszerben, azonban nevesített jelenlétük ritka, inkább csak a célok narratív leírásaiban jelennek meg. Észtország alcéloknak nevezett specifikus céljai alapvetően tematikusak, viszont egyikük foglalkozik a régiótípusokkal, közvetlenül is nevesítve ezeket.

Az *alacsonyabb szintű célkitűzések* (más néven al célok/beavatkozási területek/ cselekvési irányvonalak stb.) valamivel erősebb területi tartalmat mutatnak az általában is jól teljesítő Magyarországon és Lengyelországban, valamint Lettországban, Litvániában és Szerbiában. A többi ország alacsonyabb szintű célkitűzései kevésbé vagy csak burkolt módon érintik a térbeliséget. Horvátországban pedig egyenesen hiányzik ez a célszint. A dokumentumok többségéből hiányoznak a *tényleges horizontális célkitűzések*: ilyenkor a NAS dokumentumokban azonosított horizontális alapelveket elemeztük. Horvátország, Észtország és Szlovénia irányadó elvei a területi tervezés/területfejlesztés fontosságát említik, míg Litvánia a klímaalkalmazkodás monitoringját és a geopolitikai szempontokat nevezi meg horizontálisan fontos tevékenységként/tényezőként az alkalmazkodás során.

⁸ Két térségi jellegű célkitűzés (az 1. célkitűzés a fenntartható regionális és városfejlesztésre irányul; a 2. célkitűzés a vidéki területekre, a partvidékekre és a szigetekre összpontosít) mellett a többi tematikus célkitűzés. A 3. célkitűzés az energetikai infrastruktúra fejlesztésére, a 4. célkitűzés a monitoring és a korai előrejelző rendszerek fejlesztésére, az 5. célkitűzés a K+F szektorra irányul. A 4. és 5. célkitűzés még közvetett tartalmakat is tartalmaz (4. célkitűzés: a helyi/regionális szint fontossága a kockázatkezelésben; 5. célkitűzés: GIS-alapú monitoring fejlesztése).

A *térbeli hangsúlyú MRE tevékenységek* különösen hangsúlyosan jelentkeznek Horvátország célrendszerében. Az ország NAS dokumentumának 4. prioritása kifejezetten az irányítási kapacitások megerősítését célozza egy hálózatos alapú megfigyelési és korai előrejelző rendszert szorgalmazva; míg az 5. prioritás a térinformatikai alapú megfigyelési tevékenységekre és a döntéstámogatásra összpontosít.

Magyarország a NAS célrendszerében a 4. térbeli célkitűzést kifejezetten MRE és térinformatikai rendszerek fejlesztésének és a sérülékenység területi értékelésével kapcsolatos tudásbázis fejlesztésének szenteli. Lettországban egy külön NAS fejezet és függelék foglalkozik az alkalmazkodási politika MRE kérdéseivel, igaz, különösebb területi hangsúlyok nélkül. Szlovákiában a 4. specifikus célkitűzés részben, és a 4.6. alcélkitűzés közvetlenül is foglalkozik az MRE kérdésekkel, de itt sem kimondottan térbeli aspektusokból; a NAP 4. stratégiai prioritása a tudásbázis, az adatgyűjtés, és a monitoring fejlesztésével; az adatterjesztéssel és tájékoztatással kapcsolatos kutatások fejlesztését szorgalmazza. A *területi kohézió alapfogalmai* közül a többszintű kormányzás fontosságának említése, bár közvetve, de mindenhol jelen van, míg néhány ország (Észtország, Magyarország, Lengyelország⁹, Románia, Bulgária) a kiegyensúlyozott fenntartható területi fejlesztést, területi sajátosságokon alapuló tervezési megközelítést vagy az alkalmazkodási tervezés területi optimumot biztosító jellegét is említi, szintén jellemzően közvetett módon. Összességében a jövőképek és célrendszerek tekintetében Lengyelország (20 pont a 45-ből) és Horvátország (18 pont) a vezető országok, amelyek, mint látjuk, legfeljebb közepes szintű teljesítményt nyújtanak; őket követik a balti államok (13–14 pont) és Magyarország (11 pont) (6. ábra, lásd következő oldal).

4.3.2. Intézkedésekkel kapcsolatos fejezetek

A *tényleges alkalmazkodási intézkedések területisége* valamivel kiegyensúlyozottabb képet mutat az országok között, mint az előző szempontok. A tényleges

területi tartalom mindenütt jelen van, de általában közvetett módon, az általános térségtípusok (pl. tengerparti területek, folyó völgyek, hegyvidéki területek, vízhiányos területek, árvízveszélyes területek), földhasználati formák (pl. erdőterületek, mezőgazdasági területek) vagy néhány különleges terület (pl. Balti-tengerpart, Homokhátság) említésének formájában az intézkedések szövegében vagy címében. A nemzeti alkalmazkodási programok egyike sem szentel konkrét intézkedéscsoportot ezeknek a témáknak. A konkrét, névlegesen területi egység- vagy tértípus-alapú intézkedések ritkák; erősebb közvetett jelenlét (említés egyes intézkedések leírásában) a Cseh Köztársaságban, Lengyelországban, Szlovákiában, Horvátországban, Lettországban és Romániában van jelen. A többi ország gyengébben teljesít.

A *térbeli monitoring és értékelési tevékenységekre összpontosító intézkedések* erősebb jelenlétet mutatnak Horvátországban (ahol egy teljes prioritás foglalkozik az MRE kérdésekkel¹⁰), Magyarországon (mind az első, mind a második Éghajlatváltozási Cselekvési Terv egy-egy kifejezett intézkedést szentel a témának, egy konkrét, az I. ÉCST által felvázolt MRE koncepcióra alapozva) és Lettországban (a nemzeti cselekvési tervben egy 5 intézkedésből álló csoport foglalkozik az alkalmazkodási politika MRE kérdéseivel). A területi tervezés orientációjú intézkedések különösen Horvátországban jelennek meg, ahol a „Területi tervezés és -gazdálkodás” az intézkedések egy külön csoportját alkotják. A felső-középső kategóriát a három balti állam, illetve Lengyelország, Szlovákia és Bulgária alkotja.

Összességében az alkalmazkodási intézkedések területisége Horvátországban (13 pont a 15-ből) és Lettországban (11) mutatja a legerősebb jeleket, majd Lengyelország (9), Csehország, Magyarország és Litvánia (7–7) következik. Az összteljesítmény más elemzési szempontokhoz viszonyítva, a maximálisan elérhető 15 pontot és az említett példákat figyelembe véve, jónak mondható (7. ábra, lásd következő oldal).

⁹ Lengyelország például különböző szintű integrált fejlesztési stratégiákat szorgalmaz, és a helyi integrált alkalmazkodási stratégiák összhangban vannak a területi optimum/területi szintézis koncepciójával.

¹⁰ Továbbá a NAS OM-01 kódjelű általános intézkedése az éghajlatváltozás hatásainak nyomon követésére, a kockázatértékelésre és az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodásra vonatkozó ismeretek és kapacitások szintjének növelését célozza; eközben egy külön intézkedés (RP-01) az alkalmazkodási stratégia végrehajtásának hatásait mérő mutatók kidolgozását célozza.

6. ábra:
A kelet-közép-európai nemzeti alkalmazkodási stratégiák
jövőképeinek és célrendszerének területi tartalma

Főszempont	Alszempont	CRO	CZH	EST	HUN	LAT	LIT	POL	ROM	SLK	SLN	BUL	SRB
Térbeli szempontok az alkalmazkodással kapcsolatos célrendszerekben	A jövőkép alapvető logikája												
	A jövőkép konkrét területi tartalma												
	A célrendszer alapvető logikája												
	Az átfogó / specifikus célkitűzések területi tartalma												
	Az alacsonyabb szintű célkitűzések területi tartalma												
	A térbeliség jelenléte a horizontális célokban/elvekben												
	A célrendszer- és a jövőképtervezés területi MRE fókusz												
	A területi kohézió alapfogalmának jelenléte												
	A jövőkép és a célrendszer területi vizualizációja												

Forrás: saját szerkesztés

7. ábra:
A kelet-közép-európai országok nemzeti alkalmazkodási intézkedéseinek
térérzékenysége/-tudatossága

Fő szempont	Alszempont	CRO	CZH	EST	HUN	LAT	LIT	POL	ROM	SLK	SLN	BUL	SRB
Az alkalmazkodással kapcsolatos intézkedések területi szempontjai	Az alkalmazkodási intézkedések területi tartalma												
	Alkalmazkodási intézkedések területi MRE fókusz												
	Alkalmazkodási intézkedések területi tervezési fókusz												

Forrás: saját szerkesztés

4.4. Területiség az alkalmazkodási monitoringban és értékelésben

4.1.1. Monitoring tevékenységek térérzékenysége/-tudatossága

A területi szempontok az alkalmazkodási monitoring tevékenységekben meglehetősen gyengén jelennek meg. Az elemzett országokban pozitívum, hogy legalább megkezdődtek a klímaalkalmazkodáshoz kapcsolódó MRE-tevékenységek, vagy ezek megszervezése, és a 3 pillér közül a monitoring mutatja a legerősebb jeleket, de tényleges területiségről nem áll rendelkezésre részletes információ. Litvánia, Lengyelország, Magyarország és a Cseh Köztársaság az MRE tevékenységek jeleit mutatja (valójában MRE rendszerük tervezési szakaszában vannak – ezek gyakorlati eredményei azonban eddig nem álltak rendelkezésre). Magyarország éghajlatváltozási stratégiájának V.4.5. fejezete például kifejezetten a monitoringról szól, és egy speciális, kétszintű megközelítést vezet be. Az első Éghajlatváltozási Cselekvési Terv célja volt az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás MRE rendszerének előkészítése, a második cselekvési terv tervezete pedig az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás MRE rendszerének konkrét felállítását irányozta elő – ez a második terv azonban már nem jutott Kormány elé. A Nemzeti Alkalmazkodási Térinformatikai Rendszer (NATÉR) tervezett továbbfejlesztése lehet az alapja a területi sérülékenységi mutatók rendszeres előállításának, a tervezett alkalmazkodáspolitikai indikátorrendszer pedig a klímapolitika MRE feladatait valósíthatja meg, területi hangsúlyokkal. Litvánia éghajlatpolitikai keretrendszerében az adaptációs MRE fejlesztések szándéka a kulcsfontosságú horizontális célok között szerepel¹¹.

Ami a tényleges indikátorkészleteket illeti, a valódi területi hangsúlyú vagy tartalmú indikátorgyűjtemények ritkák. Horvátországban, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon¹², Észtországban, Lengyelországban,

Szerbiában erős alkalmazkodási indikátorkészleteket terveznek, amelyek mind hatás/eredmény-, mind kimeneti mutatókat tartalmaznak, de nem utalnak térbeliségre. Más országok, vagy csak kimeneti (Szlovákia, Szlovénia és Bulgária) vagy semmilyen klímaalkalmazkodási indikátort nem alkalmaznak az elemzett dokumentumok tanúsága szerint.

Bár több kelet-közép-európai országban is gondolkodnak térinformatikai alapú alkalmazkodási döntéstámogató-rendszer fejlesztésben, az egyetlen kivétel, ahol az ilyen szándékok már megvalósultak, Magyarország, ahol a NATÉR 2016 óta működik és folyamatosan fejlődik. A rendszer már a második nemzeti klímastratégia és annak cselekvési tervei, a megyei és települési szintű klímastratégiák, valamint a Fenntartható Energia és Klíma Akciótervek alapjául is szolgált. Szerbia az alkalmazkodási stratégiájában ökoszisztéma-orientált GIS fejlesztési elképzeléssel áll elő¹³, sőt, Bulgária, Szlovénia és Lengyelország is külön intézkedéseket szentel GIS fejlesztésre stratégiáikban; de ezen elképzelések gyakorlati megvalósulásáról még nem áll rendelkezésre információ (8. ábra, lásd következő oldal).

4.4.2. Térbeliség az alkalmazkodás értékelésében

Az értékelési tevékenységek térbelisége (egyáltalán: jelenléte) a legrosszabbul teljesítő szempont a teljes összehasonlító elemzési rendszeren belül. Még azokban az országokban is, ahol egyáltalán megfelelő forrásokat és/vagy hangsúlyt fordítanak az alkalmazkodás értékelésére, ezek a tevékenységek inkább ágazati, mintsem területi/területi logikát követnek. A kevés pozitívabb példa egyike a Cseh Köztársaság, amely a NAS dokumentumában a tervezett/megvalósított értékelések erős vizualizációját említi. Magyarország hasonlóan felsorolja a NAS-ban és a NAP-ban az értékelési eszközök részletes listáját, de ezek területi jellegére csak gyengén utal. Hasonlóképpen a szerb NAS is több értékelési

¹¹ A 33.7. és 36.4. alcélok közvetlenül az adat- és információgyűjtés fejlesztésére irányulnak, hogy folyamatosan nyomon kövessék és értékeljék az éghajlati kockázatokkal szembeni sérülékenységet és az alkalmazkodási lehetőségeket a különböző ágazatokban, különböző területi szinteken (nemzeti, regionális, helyi).

¹² Az első és a második Éghajlatváltozási Cselekvési Tervben az intézkedésekhez kapcsolt kimeneti mutatók és a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia rész céljaihoz rendelt eredménymutatók szerepelnek, de ezeket egyáltalán nem gyűjtik / dolgozzák fel területi alapon. Területi tartalom vagy területi bontás nem szerepel.

¹³ A NAS helyzetfelmérés ágazati részeinek biodiverzitási alfejezete a következőket említi: „A Szerb Köztársaság még mindig nem valósított meg egy integrált, funkcionális, a szélesebb tudományos nyilvánosság és az érdekelt szakemberek számára elérhető nemzeti biodiverzitási térinformatikai rendszert, következésképpen az éghajlatváltozás biodiverzitásra gyakorolt hatásának átfogó nyomon követése és tanulmányozása korlátozott. Ezen túlmenően a biológiai sokféleségre gyakorolt éghajlatváltozási hatások nyomon követéséhez még mindig ki kell dolgozni a kiemelt fajok, élőhelyek és ökoszisztémák integrált listáit”.

8. ábra:
Térbeliség az alkalmazkodás monitoringjában és értékelésében
a kelet-közép-európai országok alkalmazkodási tervezésében

Főszempont	Alszezpont	CRO	CZH	EST	HUN	LAT	LIT	POL	ROM	SLK	SLN	BUL	SRB
Térbeliség az alkalmazkodási monitoringban	Az adatkapcsolat és a monitoring tevékenységek területi szintjei												
	Az indikátorkészletek területi tartalma												
	Térinformatikai döntéstámogató rendszer jelenléte												
Területi szempontok az alkalmazkodással kapcsolatos értékelésekben	A térbeli tartalom az alkalmazkodás értékelésében												
	Térbeli vizualizáció az adaptáció értékelésében												
	Az értékelések területi szintjei												

Forrás: saját szerkesztés

eszközt nevesít, szintén különösebb térbeli utalások nélkül. Az országok többségében azonban még mindig hiányoznak vagy még nem állnak elérhető formában rendelkezésre konkrét értékelési termékek (8. ábra).

Összességében a monitoring és értékelési szempontok tekintetében Magyarország (13 pont a 18-ból) és a Cseh Köztársaság (11) teljesít a legjobban, majd Lengyelország, Horvátország és Szerbia következik (7–9 pont között). Valamennyi ország jobban teljesít a monitoring terén, az értékelési részszezpontok pontszámai viszont egységesen gyengébbek.

4.5. Nemzeti és nemzetközi területi vonatkozások

4.5.1. A NAS/NAP dokumentumok geopolitikai tartalma

Az előző szezponttal ellentétben az elemzett NAS/NAP-dokumentumok geopolitikai tartalma egységesen gyenge. Litvánia kivételével, amely mindhárom, e szezpont alá sorolt vizsgálati alszezpontban legalább

közepes szintű eredményeket mutat fel¹⁴, a többi ország többnyire gyenge eredményekkel jelentkezik, vagy teljesen hiányzik belőlük a geopolitikai fókusz. Két további állam, Észtország¹⁵ és Szlovénia¹⁶, egy alszezpontban (területi együttműködés az alkalmazkodás területén) teljesített kiemelkedően jól (9. ábra).

¹⁴ A 37.11.11. alcél az éghajlat-politika nemzetközi kapcsolataira összpontosít, és a 37.11.3. pont közvetlenül megemlíti a geopolitika fogalmát is. A 37.11.3. bekezdés első része közvetlenül a migrációs nyomás megelőzésével és az arra való felkészüléssel; a második része közvetlenül a két- és többoldalú éghajlati partnerségekkel a kibocsátáscsökkentés és az alkalmazkodás terén; a harmadik része pedig közvetlenül az éghajlati célok elérésével, a károk enyhítésével és a természeti jelenségek kezelésével foglalkozik más országokban, különösen a legkevésbé fejlett államokban.

¹⁵ Észtország NAS dokumentuma 6. alcéljának 6.3. intézkedése a nemzetközi kibocsátáscsökkentési és alkalmazkodási együttműködésben és a nemzetközi éghajlat-politika kidolgozásában való részvétellel irányul a joggyakorlatok megosztása és a nemzetközi éghajlati problémák enyhítése érdekében.

¹⁶ A „Szélesebb körű együttműködés” egyedi célkitűzés az európai és nemzetközi együttműködési folyamatok fontosságát említi az alkalmazkodás területén; a 2.2. „Proaktív részvétel az európai és nemzetközi tevékenységekben” alcél a nemzetközi együttműködést és a geopolitikai befolyásszerzést egyaránt említi.

9. ábra:
A magasabb szintű területi/adaptációs célok megjelenése
a kelet-közép-európai országok alkalmazkodási tervezésében

Főszempont	Alszezpont	CRO	CZH	EST	HUN	LAT	LIT	POL	ROM	SLK	SLN	BUL	SRB
Az alkalmazkodási tervezés geopolitikai tartalma	Éghajlatváltozás földrajzi kockázatainak megjelenése												
	A nemzetközi együttműködések erősítésének megjelenése												
	A nemzetközi befolyás erősítésének megjelenése												
	A nemzeti területi célkitűzések figyelembevétele												
A magasabb szintű területi / alkalmazkodási célok figyelembevétele az alkalmazkodási tervezésben	Az európai területi célkitűzések figyelembevétele												
	Az európai alkalmazkodási célkitűzések figyelembevétele												
	Az európai alkalmazkodási célkitűzések figyelembevétele												

Forrás: saját szerkesztés

4.5.2. A magasabb szintű területi / alkalmazkodási célok figyelembevétele az alkalmazkodási tervezésben

Az utolsó szezpont a magasabb (uniós és nemzeti) szintű alkalmazkodási politika és területi fejlesztési célok megjelenését vizsgálta az elemzett NAS-dokumentumokban. A vizsgált országok között nincs olyan, amelyből teljesen hiányoznának az ilyen magasabb szintű célkitűzésekre való hivatkozások, csak a figyelembe vétel mértéke különbözik.

Az alkalmazkodást illetően megvizsgáltuk az EU adott NAS elfogadás pillanatában aktuális alkalmazkodási

stratégiájának prioritásainak megjelenését a NAS-okban¹⁷. E prioritásokat mindenütt figyelembe vették. Magyarország, Litvánia, Románia, Bulgária, Románia és Szerbia külön koherenciaelemző alfejezetet szentel az EU alkalmazkodási stratégiájának, és annak megfelelő célokat/prioritásokat neveznek meg. A következő országcsoport (Lettország, Románia, Szlovákia, Szlovénia) az uniós szintű alkalmazkodási prioritások többségére reflektál.

¹⁷ A régebbi NAS-dokumentumok esetében a 2013-as uniós alkalmazkodási stratégiával, a jelenlegi NAS-dokumentumok esetében pedig a 2021-es változattal való kapcsolatot elemeztük.

A területi fejlesztési célkitűzések esetében mind az európai, mind a vonatkozó nemzeti célkitűzések megjelennek a NAS-dokumentumokban, de nem közvetlenül és nem teljes mértékben. Az uniós/nemzeti prioritások többsége Horvátország, Észtország, Magyarország, Lengyelország és Románia NAS-jaiban megjelenik, de a többi ország is ezek legalább felére utalást tesz. Különösen jó példa erre Magyarország, ahol az akkor friss Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Kon koncepció tartalmazott egy energia- és klímapolitikai fejezetet, amelynek tartalma konkrétan a NAS vonatkozó részeire épült. Összességében a klímastratégiák cselekvési irányvonalai is tükrözik a vonatkozó EU-s/nemzeti alkalmazkodási és területi fejlesztési irányokat. Kifejezetten jól teljesít Magyarország és Lengyelország (11–11 pont), őket követi Észtország, Litvánia, Bulgária, Szerbia és Románia (7–7 pont a 15-ből) (9. ábra).

4.6. Az alkalmazkodási politikák térbeliségét befolyásoló tényezők

Az elemzési részzempontokat összegezve egy kompozit mutatóban, az országok csoportjából kiemelkedik

Lengyelország és Magyarország 77, illetve 68 ponttal, majd Horvátország, Csehország, a balti államok és Szerbia következnek (45 és 60 pont között). Összességében ezek az értékek a legjobb esetben is közepes vagy még gyengébb teljesítményt jeleznek a maximálisan elérhető 175 ponthoz képest.

Érdekes kérdés, hogy az elemzett országok térérzékenységi/-tudatossági értékei szempontjából mely tényezők a legmeghatározóbbak. Összegyűjtöttem néhány fizikai (az ország mérete, az adott ország éghajlati övezeteinek száma az EEA osztályozás szerint, urbanizáció), gazdasági (GDP/fő), társadalmi (HDI, iskolai végzettség), területi kormányzással vagy adaptációs politikával kapcsolatos (végrehajtott adaptációs ciklusok száma) mutatót, azt vizsgálva, vajon melyiknek lehet a legnagyobb befolyása a térérzékenységi/-tudatossági mutató alakulására (10. ábra).

A mutatók (11. ábra) korrelációs elemzése azt mutatja, hogy többnyire közepesnél gyengébb szintű összefüggések azonosíthatók, kivéve az országok méretét (közepesenél erősebb összefüggés) – nem meglepő módon, minél nagyobb egy adott ország, annál változatosabb a földrajza, és ez a tény az adaptációs tervezési irányok térbeliségében is tükröződik.

10. ábra:
A korreláció elemzéshez alkalmazott mutatók

Mutató	Mértékegység	Forrás
Térérzékenységi kompozit indikátor	pontszám (maximálisan 175)	saját kalkuláció
Ország méret	km2	Eurostat
Klíma zónák száma	db	EEA
GDP/fő	EUR	Eurostat
Területi kormányzás jellege	1. unitárius 2. decentralizált unitárius 3. regionalizált unitárius 4. föderális	ESPON
Urbanizáció	város lakók aránya, %	World Bank – World development indicators
Képzettségi szint	felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság aránya %	OECD
Adaptációs tervezés szintje	Lezajlott komplett alkalmazkodási tervezési ciklusok száma, db	EEA, saját kalkuláció

Forrás: saját szerkesztés

11. ábra:
A térérzékenységi/-tudatossági index és annak potenciális befolyásoló tényezőinek korrelációs mátrixa a kelet-közép-európai nemzeti alkalmazkodási tevékenységekben

	térérzé- kenység	ország méret	éghajlati övezetek száma	GDP/fő	HDI	területi kormányzás	urbanizáció	iskolai végzettség	adapt. terv. ciklusok száma
térérzékenység	1	0,539729	-0,308670	-0,119190	0,135877	0,430694	0,350626	0,279213	-0,054340
ország méret		1	0,383941	-0,439760	-0,197980	0,473101	-0,156790	-0,219260	0,154199
éghajlati övezetek száma			1	-0,57812	-0,45583	-0,19002	-0,46856	-0,57832	-0,12574
GDP/fő				1	0,814069	0,173390	0,213166	0,434568	-0,116330
HDI					1	0,121973	0,105064	0,321008	-0,433140
területi kormányzás						1	-0,013870	0,383181	0,039253
urbanizáció							1	0,32408	-0,11409
iskolai végzettség								1	-0,22913
adapt. terv. ciklusszám									1

Forrás: saját szerkesztés

Meglepő módon, az éghajlati övezetek száma viszont nem függ össze az országmérettel és az alkalmazkodási politikák térbeli érzékenységgel, tértudatosságával a régió nagyobb államainak (Lengyelország, Románia és Bulgária) viszonylag homogén éghajlati övezetessége miatt. A második legerősebb (még mindig csak a közepesnél gyengébb) kapcsolat a területi közigazgatási struktúrákkal mutatható ki – minél decentralizáltabb/szövetségi szintűbb egy ország, annál erősebb területiséget érzékelhetünk az alkalmazkodási politikai dokumentumokban, de a kapcsolat erőssége egyelőre gyenge. Azzal számolhatunk, hogy a nagyobb nyugat- vagy dél-európai országok (pl. Németország, Olaszország, Franciaország vagy Spanyolország) bevonása után ez a kapcsolat lineáris és erősebb lesz.

5. Következtetések és további lépések

Mind a szakirodalom, mind pedig a gyakorlati tapasztalatok alapján a klímaváltozás a legfontosabb globális kihívások közé tartozik. Hatásaira és következményeire az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodási politika találhat választ, térség-specifikus megoldásokat kínálva atwérben meghatározott hatásokra. Ellentétben a klímapolitika másik pillérével, a dekarbonizációval, maga az alkalmazkodás, különösen összefügg a földrajzi térrel, egyértelműen helyi/regionális válaszokat igényelve, amit az adaptációs tervezés, monitorozás és értékelés fő térbeli szintjei (helyi, térségi, országos) is tükröznek. A szakirodalomban bár egyre több cikk foglalkozik a térségekkel Európában, de jóval kevesebb szó esik a térségek konkrét szerepéről az alkalmazkodási politikában. Mindez egy kutatási hiányterületre mutat rá: a földrajzi/térbeli dimenziók jelenlétének/súlyának vizsgálatára a nemzeti alkalmazkodási politikai tevékenységekben még nem került sor sem tudományos szempontból, sem átfogó módon.

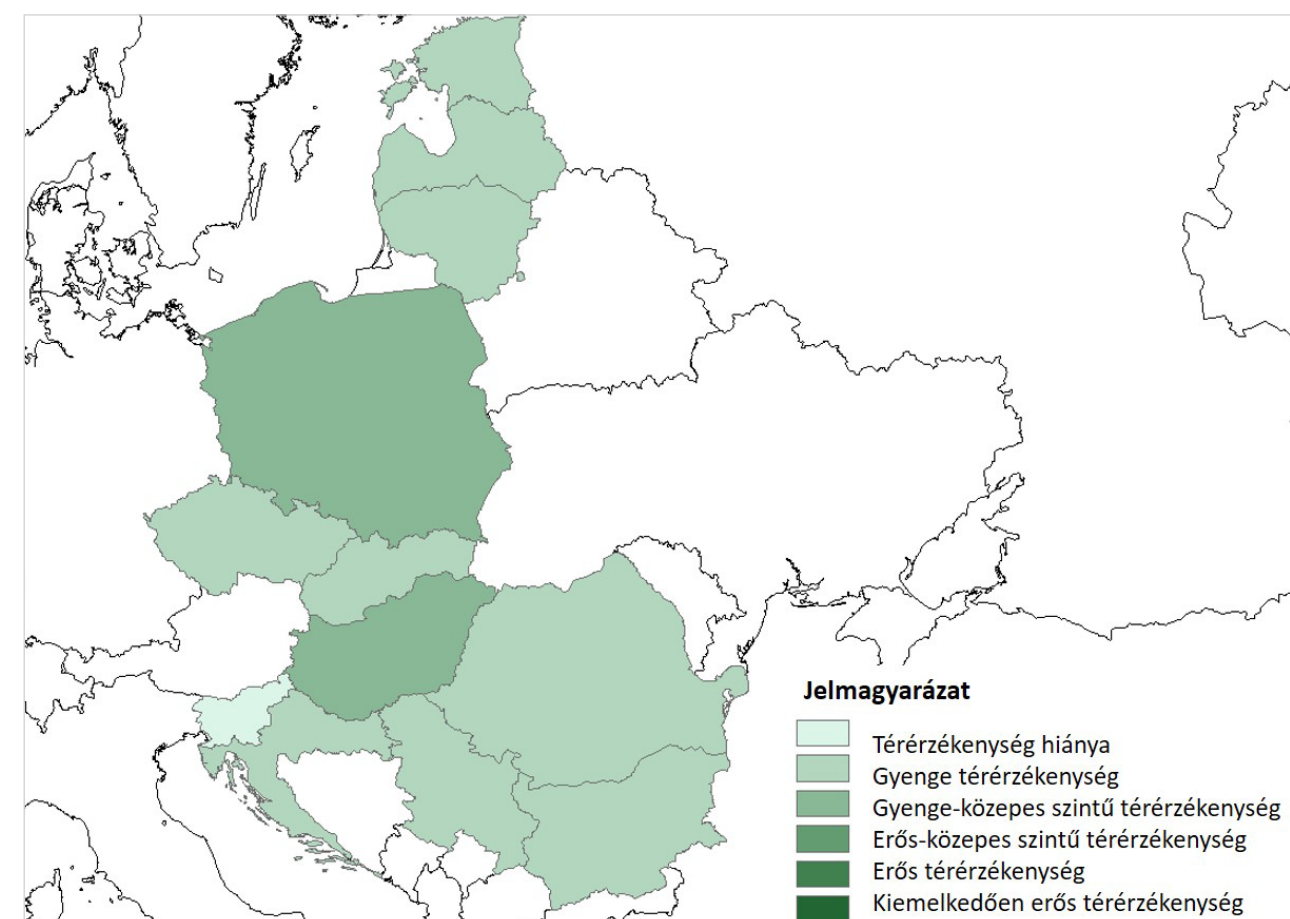
Ennek a kutatási résznek az áthidalására az átfogó kutatásom célja az európai nemzeti alkalmazkodási tevékenységek térbeli kérdések iránti érzékenységeinek, tudatosságának vizsgálata. A térségközpontú tudományágak és gyakorlati területek térértelmezései alapján egy új térérzékenység/-tudatosság koncepciót vezet be a

kutatás az alkalmazkodási politikák kapcsán, és ennek az érzékenységnak/tudatosságnak az összehasonlító elemzését végzi el európai nemzeti alkalmazkodási dokumentumok összevetésével, egységes elemzési szempontrendszer alapján. Az elemzések első szakasza a Balti államoktól a Kárpát-medencéig terjedő kelet-közép-európai országokat célozza meg. Megfigyelhetjük, hogy az alkalmazkodási politika és tervezés fontossága növekvő tendenciát mutat a régió országaiban, de a kapcsolódó monitoring/értékelési tevékenységek és a térbeli megfontolások megjelenése ezekben és magában a tervezésben még mindig a kezdeti szakaszban van. A vizsgálat során Magyarország és Lengyelország mutatja a legjobb eredményeket, őket követi a három balti állam, valamint Horvátország, Csehország és Szerbia.

Azonban összességében a kép meglehetősen mozaikos és változatos, szinte minden vizsgálati elem kapcsán eltérő rangsorokkal találkozunk. Az elérhető 175 pontból a legjobban teljesítő országok, Lengyelország és Magyarország, 77 és 68 pontot értek el (1. térkép) – ezek legfeljebb (gyenge) közepes eredmények. Ha összehasonlítjuk az országok komplex térbeli érzékenységi/tudatossági értékeit környezeti, társadalmi, gazdasági és közigazgatási struktúrával kapcsolatos mutatókkal, a legerősebb (így is csak közepes körüli) összefüggéseket az országok méretével és a térbeli közigazgatási struktúrákkal találjuk – ezek az összefüggések várhatóan erősebbek lesznek, amikor az összes EU és EGT ország bevonásra kerül az elemzésbe, az összehasonlító vizsgálatok következő lépéseként. A végső szakaszban az is megállapítható lesz elképzelésünk szerint, hogy létezik-e nagytérségi meghatározottság az alkalmazkodási politikák nemzeti térérzékenységében/-tudatosságában Európában, vagy sem.

Összességében a területi szempontok megjelennek a kelet-közép-európai országok alkalmazkodási tevékenységeiben, de nem következetesen, és nem meghatározó súllyal. Többféle stratégiát lehet azonosítani a nemzeti alkalmazkodási politikák földrajzi/térbeli orientációjának javítására, és remélhetőleg a jelenleg folyó szélesebb kutatás javaslatok formájában hozzájárulhat ezeknek a térbeli dimenzióknak az alkalmazkodási politikákban belüli erősítéséhez.

2. térkép:
A vizsgált országok adaptációs politikai eszközeinek térérzékenysége/-tudatossága

Forrás: saját szerkesztés

Irodalom

Berke, P.; Kates, J. Malecha, M.; Masterson, J.; Shea P.; Yu, S. (2021). Using a resilience scorecard to improve local planning for vulnerability to hazards and climate change: An application in two cities. *Cities*, Volume 119, December 2021. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103408>

Birkmann, J. Garschagen, M., Seitaidi, N. (2014). New challenges for adaptive urban governance in highly dynamic environments: Revisiting planning systems and tools for adaptive and strategic planning. *Urban Climate*, 7, pp. 115–133. <https://doi.org/10.1016/j.uclim.2014.01.006>

Bodor, Á.; Grünhut, Z. (2021). A klímaváltozás megítélésének dimenziói Európában: mintázatok és összefüggés a társadalmi bizalommal. *Területi Statisztika*, 61 (2). <https://doi.org/10.15196/ts610205>

Brunetta, G. Caldarice, O. (2018). Putting Resilience into Practice. The Spatial Planning Response to Urban Risks. In Brunetta, Caldarice, Tollin, Rosas, Casals és Morató (szerk.), *Urban resilience for Risk Adaptation Governance. Theory and Practice. Resilient Cities Series*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76944-8_3

Bús, B.; Tésits, R. Alpek, B. L. (2021). A környezettudatos magatartás településföldrajzi szempontú vizsgálata a Baranya megyei ökoiskolák végzős diákjai körében, 2020. *Területi Statisztika*, 61 (2). <https://doi.org/10.15196/ts610204>

Chang, Ch. Wi, A. (2018). Why the World Needs Geography Knowledge in Global Understanding: An Evaluation from a Climate Change Perspective. In Demirci, González és Bednarz (szerk.), *Geography Education for Global Understanding*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77216-5_3

Cobbinah, P.; Brandful, P.; Addaney, M. (2019). *The Geography of Climate Change Adaptation in Urban Africa*. Kwame Nkrumah University of Science and Technology. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-04873-0>

Colven, E. Thomson, M.J. (2018). Bridging the divide between human and physical geography: Potential avenues for collaborative research on climate modelling. *Geography Compass*, 3 (2), February 2019, e12418. <https://doi.org/10.1111/gec3.12418>

Davidse, B.J. Othengrafen, M.; Deppisch, S. (2015). Spatial planning practices of adapting to climate change. *European Journal of Spatial Development*, 57 (March). <http://www.nordregio.se/Global/EJSD/Refereedarticles/refereed57.pdf> <https://doi.org/10.5281/zenodo.5141243>

European Environmental Agency (2020). Monitoring and evaluation of national adaptation policies throughout the policy cycle. *EEA Report No06/2020*. European Environmental Agency, Luxembourg.

European Environmental Agency (2022). Advancing towards climate resilience in Europe – Status of reported national adaptation actions in 2021. *EEA Report No11/2022*. European Environmental Agency, Luxembourg

European Environmental Agency (2024). *European Climate Risk Assessment. Executive summary*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2024. <https://doi.org/10.2800/204249>

Farbotko, C. (2018). Climate change and national security: an agenda for geography. *Australian Geographer*, 49 (2). Taylor&Francis. <https://doi.org/10.1080/00049182.2017.1385119>

Greiving, S. és Fleischhauer, M. (2010). National strategies of European countries for climate change adaptation: A review from a spatial planning and territorial development perspective. *BMVBS-Online-Publikation*, 2010 (21).

Greiving, S. és Fleischhauer, M. (2012). National Climate Change Adaptation Strategies of European States from a Spatial Planning and Development Perspective. *European Planning Studies. Climate Change and Sustainable Cities*, 20 (1). <https://doi.org/10.1080/09654313.2011.638493>

Greiving, S. és Schmidt-Thome, P. (2013). European climate vulnerabilities and adaptation: a spatial planning perspective. *European Planning Studies*, 20 (1): Climate Change and Sustainable Cities. <https://doi.org/10.1080/09654313.2011.638493>

Gustavsson, E.; Elander, I. és Lundmark, M. (2009). Multilevel Governance, Networking Cities, and the Geography of Climate-Change Mitigation: Two Swedish Examples. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 27 (1). Sage Journals. <https://doi.org/10.1068/c07109j>

Illés I. (2002). *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Dialóg Campus szakkönyvek. Studia Regionum. Területi és Települési Kutatások, 19. kötet.

Jensen, A.; Van Bommel, S.; Pedersen, A.B.; Nielsen, H.O. és Kuindersma, W. (2013). Framing climate change: new directions in Dutch and Danish Planning Strategies. *Planning Theory&Practice*, 4 (2). Taylor&Francis, 2019. <https://doi.org/10.1080/14649357.2013.784347>

Kiss, E.; Fazekas, I. és Balla, D. (2021). A klímaváltozással kapcsolatos fogalmi hálók feltárása a kiválasztott Hajdú-Bihar megyei településcsoportokban. *Területi Statisztika*, 61 (5). <https://doi.org/10.15196/TS610503>

Kiss, E.; Balla, D.; Poszet, Sz. és Kovács, A. D. (2022). A klíma-aggódalmak jellemzői és helyi szintű sajátosságai: Esettanulmány Hajdú-Bihar megye választott településeiről, 2020. *Területi Statisztika*, 62 (5). <https://doi.org/10.15196/TS620505>

Koks, E. E.; Moel, H.; Aerts, J. C. J. H. és Bouwer, L. M. (2014). Effect of spatial adaptation measures on flood risk: study of coastal floods in Belgium. *Regional Environmental Change*, 14 (1), pp. 413–425. <https://doi.org/10.1007/s10113-013-0514-7>

Leiter, T. (2021). Do governments track the implementation of national climate change adaptation plans? An evidence-based global stocktake of monitoring and evaluation systems. *Environmental Science and Policy*, 125.

McGloughlin, J. S. és Sweeney, J. (2011). Multi-level climate policies in Ireland. *Irish Geography*. <https://doi.org/10.1080/00750778.2011.615984>

Damsgaard Ole, Doucet Philippe, Drahos Zsuzsanna, Gere László, Illés Iván, Jetmar Marek, Komornicki Tomasz, Lopez Isidro, Péti Márton, Prokai Réka, Radvánszki Ádám, Ricz Judit, Salamin Géza, Schmidt-Seiwert Volker, Schön Peter, Somfai Ágnes, Sütő Attila, Tomay Kyra, Vanautgaerden Liesl és Zauha Jacek (2011). *The Territorial State and Perspectives of the European Union, 2011 update: Background document for the Territorial Agenda of the European Union 2020 (2011)*.

Morgan, E. A.; Nalan J. és Mackey, B. (2019). Assessing the alignment of national-level adaptation plans in the Paris Agreement. *Environment Science Policy*, 93 (3), pp. 208–220. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2018.10.012>

Péti M. (2011): *A területi tervezés és fejlesztés a fenntarthatóság jegyében & Stratégiai környezeti vizsgálatok földrajzi szemlélettel*. Szeged: JATEPress.

Péti M. (2012): A territorial understanding of sustainability in public development. *Environmental Impact Assessment Review*, 32 (1), pp. 61–73., 13 p.

Péti, M., Botka, M., Szilágyi, G., Salamin, G., és Radvánszki, Á. (2009). *Kézikönyv a területi kohézióról: Területi megközelítés alkalmazása a községfőrá által támogatott fejlesztésekben*. Budapest: VÁTI, Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium.

Probáld F. (ED) (2000). *Európa regionális földrajza*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Randalls, S. (2017). Contributions and perspectives from geography to the study of climate. *WIRE's Climate Change*, 8 (4). Royal Geographical Society, 2017. <https://doi.org/10.1002/wcc.466>

Roggema, R. (2009). *Adaptation to Climate Change: A Spatial Challenge*. Library of Congress Control Number: 2009929308. Springer Science+Business Media B.V. <https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9359-3>

Salamin, G. (2018). *A földrajzi tér alakításának európaizálódása: Az Európai Unió térbeli stratégiáinak, tervezésének és kohéziós politikájának hatása az európai országok térbeli tervezési rendszereinek transzformációjára*. Gödöllő: SZIE, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola. <https://doi.org/10.14751/SZIE.2018.010>

Salamin G., Kohán Z., Dobozi E. és Péti, M. (szerk.). *Climate-Friendly Cities: A Handbook on the Tasks and Possibilities of European Cities in Relation to Climate Change*. Budapest: Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI), Ministry of Interior, Hungary (2011), 268 p.

Sapountzaki, K.; Wanczura, S.; Casertano, G.; Greiving, S.; Xanthopoulos, G. és Ferrara, F.F. (2010). Disconnected policies and actors and the missing role of spatial planning throughout the risk management cycle. *Natural Hazards*, 2011, 59. <https://doi.org/10.1007/s11069-011-9843-3>

Schuster, P. (2008). *Klimaanpassungsstrategien in europäischen nachbarländern – ein Werkstattbericht. Anpassungsstrategien an den Klimawandel in EU 27 und ihre potentielle Bedeutung für die Raumentwicklung in Deutschland*. BBR.

Skryzhevska, Y.; Tynkynen, V-P. és Leppänen, S. (2015). Russia's climate policies and local reality. *Polar Geography*, 38 (2), pp. 146–170. <https://doi.org/10.1080/1088937x.2015.1052031>

Storbjörk, S. és Ugglá, Y. (2014). The practice of settling and enacting strategic guidelines for climate adaptation in spatial planning: lessons from ten Swedish municipalities. *Regional Environmental Change*, 15. <https://doi.org/10.1007/s10113-014-0690-0>

Swart, R.; Biesbroek, R.; Binnerup, S.; Carter T.R.; Cowan, C.; Heinrichs, T.; Loquen, S.; Mela, H.; Morecroft, M.; Reese, M. és Rey, D. (2009). *Europe adapts to climate change: Comparing National Adaptation Strategies*. PEER Report 01. Helsinki. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2010.03.005>

Sütő, A. (2023). The role of strategic planning and territorial aspects of sustainability and climate adaptation activities. *E-CONOM Online Scientific Journal*, 12 (1). <https://doi.org/10.17836/EC.2023.1.123>

Sütő, A. (2024). Territoriality in Climate Adaptation? Space Interpretations of Different Disciplines and Fields and their Potential Utilization in the Examination of Climate Adaptation's Territorial Aspects. In Obádovics, Cs., Resperger, R., Széles, Zs., Tóth, B. I. (szerk.), *Fenntarthatósági átmenet: kihívások és innovatív megoldások – nemzetközi tudományos konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából*. Sopron: Soproni Egyetem Kiadó. <https://doi.org/10.35511/978-963-334-499-6-Suto>

Sütő, A.; Selmeczi, P. és Lovász, Cs. (2023). Decision support activities and sectoral vulnerability assessment tools and their potential applicability in the Western Balkan countries. *Economies of the Balkan and Eastern European Countries, KnE Social Sciences*. <https://doi.org/10.18502/kss.v8i1.12673>

Sütő, A. (2025). A hazai klímaalkalmazkodási politika 2022–2023. évi felülvizsgálatának szempontjai és területi jellemzői. *Területi Statisztika*, 2025, 65 (1), pp. 3–40. <https://doi.org/10.15196/TS650101>

Taylor, P. J. (2023). The geographical ontology challenge in attending to anthropogenic climate change: regional geography revisited. *Journal of Economic and Human Geography*. Wiley Publishing. <https://doi.org/10.1111/tesg.12540>

Taylor, P.J. és O'Keefe, Ph. (2021). In praise of Geography as a field of study for the climate emergency. *The Geographical*

Journal, 187 (4). The Royal Geographical Society. <https://doi.org/10.1111/geoj.12404>

Uittenbroek, C.J., Janssen-Jansen, L.B. és Runhaar, H. A. C. (2013). Mainstreaming climate adaptation into urban planning: overcoming barriers, seizing opportunities and evaluating the results in two Dutch case studies. *Regional Environmental Change*, 13, pp. 399–411. <https://doi.org/10.1007/s10113-012-0348-8>

Von Lucke, F. (2021). Principled pragmatism in climate policy? The EU and changing practices of climate justice. *Political geography*, 86 (April). <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102355>

Weckroth, M. és Ala-Mantila, S. (2022). Socioeconomic geography of climate change views in Europe. *Global Environmental Change*, 72. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102453>

Woodruff, S. C. és Regan P. (2018). Quality of national adaptation plans and opportunities for improvement. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, 24 (1). <https://doi.org/10.1007/s11027-018-9794-z>

Yarnal, B. (2010). Special Issue: Climate change and applied geography - place, policy, and practice. *Applied Geography*, 30 (4/ December), pp. 461–463. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2010.05.008>

Források

Spanish national climate adaptation plan 2021-30. Gobierno de Espana. Ministerio para la Transición Ecológica. <https://www.miteco.gob.es/>

Scottish National Adaptation Plan 2024 – 2029. Actions today, for a climate resilient future. The Scottish Government, St Andrew's House, Edinburgh. Published by The Scottish Government, September 2024. <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/strategy-plan/2024/09/scottish-national-adaptation-plan-2024-2029-2>

Strategia Nazionale di Adattamento ai Cambiamenti Climatici. Ministero dell'Ambiente e della Tutela del Territorio e del Mare. Roma, 2023. <https://www.mase.gov.it/pagina/strategia-nazionale-adattamento-cambiamenti-climatici>

Climate Change Adaptation Strategy And Action Plan (2024–2030). Turkish Ministry for Environment, Urbanization and Climate Change. Directorate of Climate Change. The publication is supported by the European Union and the Republic of Türkiye within the Project, in cooperation with UNDP Türkiye and the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, Climate Change Presidency. Ankara, 2024. <https://iklim.gov.tr/en/the-2024-2030-climate-change-mitigation-and-adaptation-strategy-and-action-plans-are-published-news-4245>

National Climate Change Adaptation Strategy. Greek Ministry of Environment & Energy, General Directorate of Environmental Policy, Directorate of Climate Change and Atmospheric Quality. Athens, April 2016. https://www.bankof-greece.gr/RelatedDocuments/National_Adaptation_Strategy_Excerpts.pdf

Deutsche Anpassungsstrategie an den Klimawandel 2024. Vorsorge gemeinsam gestalten. Bundesministerium für

Umwelt, Naturschutz, Nukleare Sicherheit und Verbraucherschutz. Berlin, 2024. <https://www.bmuv.de/themen/klimaanpassung/die-deutsche-anpassungsstrategie-an-den-klimawandel>

The Austrian Strategy for Adaptation to Climate Change. Part 1 – Context. Adopted by the Federal Government in October 2012 and by the Federal States in May 2013. Vienna, May 2012. <https://www.bmk.gv.at/en/topics/climate-environment/climate-protection/austrian-strategy-adaptation.html>

Adaptation to climate change in Switzerland. Goals, challenges and fields of action. First part of the Federal Council's strategy. Adopted on 2 March 2012. Federal Office for the Environment (FOEN) as an office of the Federal Department of the Environment, Transport, Energy and Communications. Bern, 2021. <https://www.bafu.admin.ch/bafu/en/home/topics/climate/info-specialists/adaptation/strategy.html>

National Adaptation Framework: Planning for a Climate Resilient Ireland. 2024. Prepared by the Department of the Environment, Climate and Communications. Dublin, 2024. <https://www.gov.ie/DECC>

The Third National Adaptation Programme (NAP3) and the Fourth Strategy for Climate Adaptation Reporting. Presented to Parliament pursuant to Section 58 of the Climate Change Act 2008. Ordered by the House of Commons to be printed on 18 July 2023. Published by the Department for Environment, Food and Rural Affairs Presented to Parliament pursuant to Section 58 of the Climate Change Act 2008. <https://www.gov.uk/government/publications/third-national-adaptation-programme-nap3>

Melléklet

Elemzési szempontok, alszempontok és osztályozási elvek/szabályok listája//Osztályozás elemzési szempontjainak, alszempontjainak és elveinek/szabályainak listája

1. Területiség súlya és karaktere az adaptációban

- A térrel kapcsolatos nyelvezet**
Hogyan használja az adott nemzeti alkalmazkodási stratégia (és/vagy program, cselekvési terv) a térbeliséget és egyéb kapcsolódó fogalmakat? Ha a dokumentum(ok) a tér fogalmát és más hasonló fogalmakat (hely, régió, terület, térbeliség, területiség, földrajz, földrajzi, stb.) gyakran használja (több mint 400 említés), akkor a legjobb kategóriába kerül; felső-közép kategóriát jelent, ha az említések száma 399–150 között van; alsó-közép kategóriát, ha 149–10 között; leggyengébb kategóriába kerül besorolásra a kevesebb, mint 10 említést felmutató ország.
- Az adaptációs szakpolitika területi/ágazati jellege**
Legmagasabb kategória: a területi kérdésekre érzékeny nemzeti dokumentumokon túl léteznek az országban regionális alkalmazkodási stratégiák speciális régiók/területi egységek számára. Felső-közepes kategória: A NAS/NAP területileg orientált struktúrát követ, és szintetizálja a különböző ágazati irányokat az adott területi egységekre/regionális típusokra, következképpen figyelembe veszi az országon belüli területi különbségeket mind a helyzetelemző/értékelő részekben, mind a célrendszerben, de nincsenek regionális alkalmazkodási stratégiák, csak ágazatiak. Alsó-középső kategória: Csak nemzeti szintű dokumentum létezik, amely alapvetően ágazati jellegű (helyzetelemző fejezetek, célkitűzések, beavatkozások), de néhány implicit említést tesz a területi különbségekről, struktúrákról. Alsó kategória: Az éghajlat-politikában nem jelennek meg területi kérdések.

2. Az adaptációs tervezés térbeli szintjei

- Milyen térbeli szinte(ke)n működik az adaptáció?**
Legmagasabb kategória: külön fejezet/rész van a stratégiában az országos, regionális és helyi szintű adaptációs feladatok kérdésének szentelve. Felső-közép kategória: stratégia/szabályozás említi adaptációs cselekvések szintjeiként mind az országos, mind az alacsonyabb (regionális, helyi) szinteket. Alsó-közép kategória: csak érintőlegesen utalások találhatók az országos és regionális VAGY nemzeti és helyi szintekre. Legalacsonyabb kategória: csak az országos szint kerül említésre.
- Szorgalmazza-e az országos szintű stratégia az adaptációs tervezést alacsonyabb területi szinteken?**
Legmagasabb kategória: Igen, kifejezetten (mint nevesített cél/intézkedés a stratégiában). Felső-közép kategória: igen, a célok/intézkedések szövege, vagy a stratégia más fejezetei utalnak az alacsonyabb szintű alkalmazkodási tervezésre. Alsó-közép kategória: a stratégia alacsonyabb szinteken csak ágazati vagy területi tervezést szorgalmaz. Legalacsonyabb kategória: nem szorgalmaz semmiféle ilyen jellegű tevékenységet.

3. Területi szempontok az adaptáció empirikus alapjaiban

- A helyzetelemzés alapvető logikája**
Legmagasabb kategória: a helyzetelemzés területi logikájú, területi egységek/területtípusok szerint szerveződik. Felső-közép kategória: a helyzetelemzés rendelkezik külön területi alfejezettel, vagy végig hangsúlyozza a területi különbségeket. Alsó-közép kategória: nincs külön területi alfejezet, de a helyzetelemzés ágazati alfejezeteinek mindegyike/

többsége legalább említi releváns térbeli szempontokat. Legalacsonyabb kategória: a helyzetelemzés kizárólagosan ágazati szerkezetű.

- Térbeli vizualizáció a helyzetelemzésben**
Legmagasabb kategória: a helyzetelemzés részfejezetei több tematikus térképet és regionális adatokhoz kapcsolódó ábrát tartalmaznak az egyes szektorokhoz kapcsolódóan (összesen több mint hetet). Felső-közép kategória: a helyzetelemzés alfejezetei összesen 4–7 tematikus térképet vagy regionális különbségekhez kapcsolódó ábrát vagy táblázatot tartalmaznak. Alsó-közép kategória: a helyzetelemzés alfejezetei összesen 1–3 tematikus térképet vagy különbségekhez kapcsolódó ábrát tartalmaznak. Legalacsonyabb kategória: a helyzetelemzés nem tartalmaz ilyen témájú vizualizációt.
- A helyzetelemzés térbeli tartalma**
(Említ-e nemzeti szintű területi egyenlőtlenségeket a sérülékenység tekintetében, megnevez konkrét területi/térbeli egységeket? Említi-e konkrét földrajzi területek vagy településhálózati elemek, funkcionális területek (városrégiók, határmenti térségek, makrorégiók) sérülékenységi karakterisztikáit? Megjelenik-e benne általános területi logika, térbeli megközelítés? Fókuszál-e területi térképezésre, területi különbségekre, sérülékenységi karakterisztikákra?)

Legmagasabb kategória: a helyzetelemzés minden alfejezete hangsúlyozottan és következetesen foglalkozik a fent említett témákkal. Felső-közép kategória: a helyzetelemzés néhány alfejezete foglalkozik következetesen a fent említett témákkal. Alsó-közép kategória: a területiség/térbeliség csak elszórt utalásokban jelenik meg a helyzetelemzés néhány alfejezetében. Legalacsonyabb kategória: ezek közül egyiket sem említi.
- Európán belüli helyzet figyelembe vétele az éghajlati kihívások tekintetében.**
Legmagasabb kategória: a dokumentum külön fejezetet szentel az adott makrorégióban tapasztalható klímahatásoknak, és ez visszatérő szempont a stratégia egészében. Felső-közép kategória:

egy alfejezet egy része foglalkozik a klímaváltozás helyzetével a makrorégióban, az éghajlati fejezeteknek van kapcsolódó része, a makroregionális pozíció visszatérő téma a dokumentumban. Alsó-közép kategória: van globális vagy európai kitekintés esetleg térképekkel, de a kifejezett makroregionális hangsúly kevésbé jelenik meg, csak utalások és elszórt említések vannak a makroregionális helyzetről. Legalacsonyabb kategória: egyáltalán nincs európai vagy makroregionális kitekintés.

- A SWOT-elemzés térbeli tartalma**
(Említ-e nemzeti szintű területi egyenlőtlenségeket a sérülékenység tekintetében, megnevez konkrét területi/térbeli egységeket? Említi-e konkrét földrajzi területek vagy településhálózati elemek, funkcionális területek (városrégiók, határmenti térségek, makrorégiók) sérülékenységi karakterisztikáit? Megjelenik-e benne általános területi logika, térbeli megközelítés? Fókuszál-e területi térképezésre, területi különbségekre, sérülékenységi karakterisztikákra?)

Legmagasabb kategória: a SWOT-elemzés e témák mindegyikét említi, mindegyiket több mint egy példával. Felső-közép kategória: ezek közül legalább két témát említi. Alsó-közép kategória: ezek közül csak egy témát említi. Legalacsonyabb kategória: egyiket sem említi.
- A helyzetértékelés térbeli tartalma**
(Említ-e nemzeti szintű területi egyenlőtlenségeket a sérülékenység tekintetében, megnevez konkrét területi/térbeli egységeket? Említi-e konkrét földrajzi területek vagy településhálózati elemek, funkcionális területek (városrégiók, határmenti térségek, makrorégiók) sérülékenységi karakterisztikáit? Megjelenik-e benne általános területi logika, térbeli megközelítés? Fókuszál-e területi térképezésre, területi különbségekre, sérülékenységi karakterisztikákra?)

Legmagasabb kategória: a helyzetértékelés e témák mindegyikét említi, mindegyiket több mint egy példával. Felső-közép kategória: ezek közül legalább két témát említi. Alsó-közép kategória: ezek közül csak egy témát említi. Legalacsonyabb kategória: egyiket sem említi.

- **Területi tervezési fókusz**

Legmagasabb kategória: a helyzetelemzés külön fejezetet/alfejezetet szentel a területi tervezés szerepének felvázolására az adaptációban. Felső-közép kategória: a helyzetelemzés megemlíti a területi tervezést, mint fontos tevékenységi kört egy vagy több alfejezetben. Alsó-közép kategória: csak érintőleges utalások érzékelhetők a területi tervezésre (néhány régió-/településtípus klímaváltozással kapcsolatos problémáinak térbeli kontextusa említésre kerül, vagy felmerül az összhang az országos szintű területi tervezéssel). Legalacsonyabb kategória: semmit nem említ ezzel a területtel kapcsolatban.

4. Térbeli szempontok az adaptációhoz kapcsolódó célrendszerben

- **A jövőkép alapvető logikája**

Legmagasabb kategória: a jövőkép fejezet térbeli logika szerint (térbeli egységeknek/területtípusoknak megfelelően) szerveződik. Felső-közép kategória: a jövőkép egy külön szakaszt/bekezdést szentel a specifikus területi aspektusoknak. Alsó-közép kategória: a jövőkép említ helyeket/térbeli kérdéseket közvetve (hangsúlyozva a térbeli változatosságot vagy a különböző területi szinteket). Legalacsonyabb kategória: a jövőkép kizárólag ágazatok/témák szerint szerveződik.

- **Az adaptációs jövőkép térbeli tartalma**

Legmagasabb kategória: a jövőkép kifejezetten említi konkrét földrajzi területek vagy településhálózati elemek, funkcionális területek sérülékenységi karakterisztikáit, megjelenik általános területi logika, térbeli megközelítés, hangsúlyosak a területi térképezés és a területi különbségek. Felső-közép kategória: a felsorolt szempontok közül csak 1–2 kerül említésre. Alsó-közép kategória: említésre kerül területi logika, térbeli megközelítés, de csak érintőlegesen (hangsúlyozva a változatosságot egy adott ágazaton belül, vagy a különböző térbeli szintek feladatait). Legalacsonyabb kategória: ezek közül egyiket sem említi.

- **A célrendszer alapvető logikája**

Legmagasabb kategória: A célrendszer térbeli egységek/területtípusok szerint szerveződik. Felső-közép kategória: van egy vagy több kifejezetten területspecifikus cél. Alsó-közép kategória: minden ágazati cél említ legalább kapcsolódó alcélokat. Legalacsonyabb kategória: az egész célrendszer kizárólag ágazatok szerint szerveződik.

- **Az átfogó/stratégiai célok térbeli tartalma**

Legmagasabb kategória: több cél konkrét térbeli egységekkel/területtípusokkal vagy általában térbeli különbségekkel/struktúrákkal foglalkozik. Felső-közép kategória: van legalább egy cél, ami konkrét térbeli egységekkel/területtípusokkal vagy általában térbeli különbségekkel/struktúrákkal foglalkozik. Alsó-közép kategória: a célok megjelennek olyanok, amelyek szövegükben megcélazzák az országos szintű sérülékenységi különbségek csökkentését/figyelembe veszi a területi struktúrákat. Legalacsonyabb kategória: ezek közül egyik forma sem jelentkezik.

- **Alacsonyabb szintű célok (beavatkozási területek) térbeli tartalma**

Legmagasabb kategória: az alacsony szintű célok között jelentős hányad foglalkozik címében is említve konkrét térbeli egységekkel/területtípusokkal vagy általában térbeli különbségekkel/struktúrákkal. Felső-közép kategória: 1-2 alacsony szintű cél foglalkozik szövegileg konkrét térbeli egységekkel/területtípusokkal vagy általában térbeli különbségekkel/struktúrákkal. Alsó-közép kategória: csak a célok szövege említ térbeli egységeket/területtípusokat. Legalacsonyabb kategória: ezek közül egyiket sem említi.

- **A térbeliség jelenléte a horizontális célokban (pl. fenntartható földhasználat elvei)**

Legmagasabb kategória: több horizontális cél nevesít területi kérdéseket (területi logika használata, regionális sebezhetőség és reziliencia fókuszba állítása, területi változatosság figyelembe vétele, helyalapú megközelítés szorgalmazása). Felső-közép kategória: csak egy horizontális cél foglalkozik területi

kérdésekkel, impliciten. Alsó-közép kategória: csak kapcsolódó elvek merülnek fel (szubszidiaritás, decentralizáció, többszintű kormányzás, stb.), de nevesített cél nem. Legalacsonyabb kategória: nem jelenik meg területi szempont a horizontális cél-területek, elvek között.

- **A célrendszer- és jövőkép-tervezés területi MRE fókusz**

Legmagasabb kategória: a célok és a jövőkép fejezeteiben egy vagy több magas szintű cél vagy egy jövőkép-bekezdés megnevezi az országos vagy regionális MRE fejlesztést az adaptáció területén. Felső-közép kategória: néhány cél szövege vagy a jövőkép egy része közvetlenül foglalkozik MRE szempontokkal. Alsó-közép kategória: csak érintőleges utalások jelennek meg az ágazati MRE kérdésekre. Legalacsonyabb kategória: ezek közül egyiket sem említi.

- **Alapvető területi fogalmak megjelenése (területi kohézió, területi tőke, területi harmónia, területileg kiegyensúlyozott fejlődés, területi optimum, helyalapú megközelítés)**

Legmagasabb kategória: a jövőkép és a célok szövege említ legalább négyet a fenti hat fogalomból. Felső-közép kategória: a célrendszer szövege csak kettőt vagy hármat említ a fenti szempontok közül. Alsó-közép kategória: csak egy kerül említésre a fenti szempontok közül. Legalacsonyabb kategória: a célrendszer nem említ ezek közül egyet sem.

- **Térbeli vizualizáció a jövőképben/célrendszerben**

Legmagasabb kategória: a jövőkép fejezet és/vagy a célrendszer több ábrát (kognitív céltérkép, grafikon, ábrák az adaptációs irányokról, fényképek) tartalmaz az adott célok megvalósításával kapcsolatban. Felső-közép kategória: a fenti fejezetek 2-3 vizuális elemet tartalmaznak térbeliségről, regionális példákról. Alsó-közép kategória: a fenti fejezetek tartalmaznak 1 vizuális elemet térbeliségről, regionális példákról. Legalacsonyabb kategória: nincsenek tematikus térképek, ábrák a jövőkép fejezetben és/vagy a célrendszerben.

5. Térbeli szempontok az adaptációhoz kapcsolódó cselekvésekben

- **Az adaptációs intézkedések térbeli tartalma**

Legmagasabb kategória: a NAP-okban kijelölt adaptációs cselekvések között jelen van egy vagy több, a nevében is térbeli egységekkel vagy területtípusokkal kapcsolatos, vagy általában területi logikán alapuló intézkedéscsoport. Felső-közép kategória: több, nevében is térbeli egységekkel vagy területtípusokkal kapcsolatos, vagy általában területi logikán alapuló intézkedés jelenik meg elszórtan a NAP-ban. Alsó-közép kategória: csak néhány a területi tartalmat csak közvetett formában érintő intézkedést találunk (pl. az ökoszisztéma feltérképezését célzó monitoring rendszer kiépítését megcélazzák, de a térképező feladatokra való hivatkozás érintőleges vagy közvetett). Legalacsonyabb kategória: nincsenek érzékelhető területi vonatkozások.

- **Az adaptációs intézkedések területi tervezési fókusz**

Legmagasabb kategória: külön a területnek szentelt intézkedéscsoport foglalkozik a területi tervezés szerepével az adaptációban. Felső-közép kategória: csak néhány intézkedés foglalkozik elszórtan az anyagban nevesítve a területi tervezés szerepével az adaptációban. Alsó-közép kategória: csak közvetett utalások jelennek meg az intézkedésszövegekben a területi tervezéssel kapcsolatban. Legalacsonyabb kategória: egyik intézkedés sem említ semmit a témára vonatkozóan.

- **Az adaptációs intézkedések (területi) MRE fókusz**

Legmagasabb kategória: külön ennek szentelt intézkedéscsoport foglalkozik az MRE kérdésekkel és tudatos MRE rendszer kiépítésével az adaptációhoz kapcsolódóan. Felső-közép kategória: külön intézkedés, vagy egy/több intézkedés szövegében erős közvetett utalás mondja ki az adaptációs MRE tevékenységek szükségességét. Alsó-közép kategória: csak közvetett utalásokat látunk ágazati MRE tevékenységekre az adaptációt érintően. Legalacsonyabb kategória: egyik intézkedés sem utal erre a kérdésre.

6. Az alkalmazkodási tervezés geopolitikai tartalma

- **A klímaváltozás földrajzi kockázatainak megjelenése nemzetbiztonsági szempontként**
(pl. migráció, vízkészletek, ellátási láncok, határokon átnyúló időjárási események kérdése)

Legmagasabb kategória: közvetlen, nevesített utalás jelenik meg a témára a célok/intézkedések címeiben, vagy egy külön helyzetelemzés alfejezetben. Felső-közép kategória: közvetlen, rövid utalás jelenik meg a témára a dokumentumban a célok/intézkedések leírásában vagy a helyzetelemzésben. Alsó-közép kategória: közvetett utalás jelenik meg a témára a dokumentumban a célok/intézkedések leírásában vagy a helyzetelemzésben. Legalacsonyabb kategória: nincs a témára utalás.

- **Makroregionális/nemzetközi együttműködések adaptáción keresztül megerősítésének megjelenése a stratégiákban**

Legmagasabb kategória: közvetlen, nevesített utalás jelenik meg a témára a célok/intézkedések címeiben, vagy egy külön helyzetelemzés-alfejezetben. Felső-közép kategória: közvetlen, rövid utalás jelenik meg a témára a dokumentumban a célok/intézkedések leírásában vagy a helyzetelemzésben. Alsó-közép kategória: közvetett utalás jelenik meg a témára a dokumentumban a célok/intézkedések leírásában vagy a helyzetelemzésben. Legalacsonyabb kategória: nincs a témára utalás.

- **A makroregionális/nemzetközi befolyás adaptációs keresztül megerősítésének megjelenése a stratégiákban**

Legmagasabb kategória: közvetlen, nevesített utalás jelenik meg a témára a célok/intézkedések címeiben, vagy egy külön helyzetelemzés-alfejezetben. Felső-közép kategória: közvetlen, rövid utalás jelenik meg a témára a dokumentumban a célok/intézkedések leírásában vagy a helyzetelemzésben. Alsó-közép kategória: közvetett utalás jelenik meg a témára a dokumentumban a célok/intézkedések leírásában vagy a helyzetelemzésben. Legalacsonyabb kategória: nincs a témára utalás.

7. Térbeliség az adaptációs monitoringban

- **Térbeli szintek a monitoring és jelentéstétel (MR) tevékenységekben.**

Milyen területi szinten történik az alkalmazkodási MR az országban? Milyen szintekre koncentrálnak, milyen szintekről gyűjt adatokat az MR-tevékenység?

Legmagasabb kategória: létezik működő adaptációs monitoring rendszer, ami a lehető legalacsonyabb releváns területi szinten gyűjt adatokat az alkalmazkodási indikátorrendszerbe. Felső-közép kategória: az alkalmazkodási MR rendszer egy tervezett tevékenység vagy stratégiai cél formájában létezik, ami tartalmazza a térben differenciált adathasználatot. Alsó-közép kategória: van az alkalmazkodási MR rendszert előíró tervezett tevékenység vagy stratégiai cél, de nincsen szó országosnál alacsonyabb szintű területi adatgyűjtésről a kapcsolódó indikátorrendszerben. Legalacsonyabb kategória: nincs tervezett adaptációs MR rendszer.

- **Az indikátorkészletek térbeli tartalma**

A területi megközelítés megjelenése/súlya az alkalmazkodási monitoring rendszerben. Legmagasabb kategória: vannak konkrét földrajzi területekre/régiókra/adminisztratív egységekre fókuszáló eredmény/hatás és kimeneti indikátorkészletek. Felső-közép kategória: vannak hatás/eredmény indikátorok, de sem területi felbontás, sem bármilyen földrajzi/regionális specifikáció nem található. Alsó-közép kategória: csak kimeneti indikátorok gyűjtése található az indikátorrendszerben, de sem területi felbontás, sem bármilyen földrajzi/regionális specifikáció nem található. Legalacsonyabb kategória: nincs indikátorrendszer az országban.

- **Térinformatikai rendszer (GIS) alapú döntéstámogató (DS) rendszerek alkalmazása a tervezésben:**

klímapolitikai vonatkozású GIS rendszerek megléte az országban, és alkalmazásuk az adaptációs tervezésben és MRE tevékenységekben.

Legmagasabb kategória: van működő GIS alapú, alkalmazkodási fókuszú multitematikus DS rendszer az országban. Felső-közép kategória: tervben

van alkalmazkodási fókuszú tematikus GIS alapú DS rendszer felállítása az országban, egy terezt cselekvés vagy stratégiai cél formájában. Alsó-közép kategória: van működő vagy tervezett adaptációs weboldal az országban, de GIS rendszerekre utaló jelek nélkül. Legalacsonyabb kategória: sem tematikus GIS alapú DS rendszerek sem adaptációs weboldalak nincsenek jelen az országban.

8. Az alkalmazkodáshoz kapcsolódó értékelések térbeli szempontjai

- **Térbeli tartalom az alkalmazkodáshoz kapcsolódó értékelésekben: földrajzi fókuszú jelentések jelenléte/súlya.**

Legmagasabb kategória: vannak kifejezetten, címükben is földrajzi/térbeli fókuszú, területi szempontú fejezetekben, elemzési szempontokban értékelési kérdésekben gazdag értékelési termékek az országban, különböző területi szinteken. Felső-közép kategória: vannak részben földrajzi, térbeli tartalommal rendelkező jelentések (használnak területi fejezeteket, területi elemzési és értékelési szempontokat, kevésbé kiemelten, de hangsúlyozzák területi különbségeket a kiértékelésben), de csak országosan. Alsó-közép kategória: létezik nagyszámú, alkalmazkodáshoz kapcsolódó értékelési termék, működő értékelési rendszer, de ezeknek nincs térbeli tartalmuk, vagy a NAS/NAP tűzi ki célul egy értékelési rendszer felállítását vagy értékelési termékek kidolgozását, de nincsenek a gyakorlatban alkalmazott értékelési termékek. Legalacsonyabb kategória: nem léteznek ilyen kezdeményezések, tevékenységek.

- **Térbeli vizualizáció az adaptációs értékelésekben:**
a grafikai megoldások alkalmazásának foka az értékelésekben és jelentésekben (területi különbségek, jellemzők megjelenítésére).

Legmagasabb kategória: az értékelési termékek következetesen és gyakran használnak kifejezetten földrajzi fókuszú térképeket, diagramokat, infografikákat az értékelési termékekben. Felső-közép kategória: csak szórványos használata figyelhető meg földrajzi fókuszú térképeknek vagy diagramoknak, infografikáknak. Alsó-közép kategória: csak diagramok utalnak területi kérdésekre a dokumentumban. Legalacsonyabb kategória: nincsenek jelen ilyen eszközök.

- **A kiértékelés térbeli szintjei: különböző földrajzi szintek megjelenése a rendszeres és ad-hoc értékelési produktumokban**

Legmagasabb kategória: kifejezetten területi orientációjú értékelő jelentések következetesen és rendszeresen megjelennek a regionális és helyi szintű adaptációs gyakorlatban is, és a NAS/NAP hivatkozik ezekre. Felső-közép kategória: csak ad-hoc jelennek meg kifejezetten területi orientációjú értékelő jelentések a regionális és helyi szintű adaptációs gyakorlatban, és ezekre hivatkozik a NAS/NAP. Alsó-közép kategória: a NAS/NAP célul tűzi ki értékelő jelentések kidolgozását alacsonyabb térbeli szintekre, de nincs még alkalmazásban értékelési termék. Legalacsonyabb kategória: csak országos szintű értékelési termékek léteznek, vagy azok sem.

9. Magasabb térségi szintű alkalmazkodási és területi célok figyelembe vétele az alkalmazkodási tervezésben

- **Országos szintű területfejlesztési célok figyelembe vétele**
(országos területfejlesztési tervdokumentumok céljai)
Legmagasabb kategória: az aktuális országos területfejlesztési célok mindegyike (majdnem mindegyike) megjelenik nevesítve a dokumentum jövőképében, célrendszerében vagy intézkedéseiben. Felső-közép kategória: az aktuális országos területfejlesztési célok többsége megjelenik nevesítve a dokumentum jövőképében, célrendszerében vagy intézkedéseiben. Alsó-közép kategória: az aktuális országos területfejlesztési célok kevesebb, mint fele megjelenik nevesítve a dokumentum jövőképében, célrendszerében vagy intézkedéseiben. Legalacsonyabb kategória: elszórt utalások csupán a fentiekre, vagy azok egyáltalán nem jelennek meg.
- **Európai területfejlesztési célok figyelembe vétele az adaptációs tervezésben**
Legmagasabb kategória: minden vagy majdnem minden területi célja az aktuális Területi Agendának megjelenik kifejezetten, nevesítve a dokumentum jövőképében/célrendszerében/intézkedéseiben. Felső-közép kategória: az aktuális Területi Agenda

prioritások többsége megjelenik nevesítve vagy tartalmi utalás szinten a dokumentum jövőképében, célrendszerében vagy intézkedéseiben. Alsó-közép kategória: az aktuális Területi Agenda prioritások kevesebb, mint le jelenik meg nevesítve vagy tartalmi utalás szinten a dokumentum jövőképében, célrendszerében vagy intézkedéseiben. Legalacsonyabb kategória: elszórt utalások csupán a fentiekre, vagy azok egyáltalán nem jelennek meg.

- **Európai alkalmazkodási célok figyelembe vétele az adaptációs tervezésben**
Legmagasabb kategória: az EU Alkalmazkodási Stratégiában meghatározott európai adaptációs célok megjelennek kifejezetten, nevesítve a dokumentum jövőképében/célrendszerében/intézkedéseiben. Felső-közép kategória: a NAS elfogadásakor aktuális EU Adaptációs Stratégia prioritások többsége megjelenik nevesítve vagy tartalmi utalás szinten a dokumentum jövőképében, célrendszerében vagy intézkedéseiben. Alsó-közép kategória: a NAS elfogadásakor aktuális EU Adaptációs Stratégia prioritások kevesebb, mint fele jelenik meg nevesítve vagy tartalmi utalás szinten a dokumentum jövőképében, célrendszerében vagy intézkedéseiben. Legalacsonyabb kategória: elszórt utalások csupán a fentiekre, vagy azok egyáltalán nem jelennek meg.

SÜTŐ ZSUZSANNA

Hallgatói immobilitás – a gazdasági megközelítésen túl

1. Bevezetés

Közép-Európa legnagyobb magyarok által (is) lakott régióiban, Magyarországon, Ukrajnában, Romániában, Szlovákiában és Szerbiában a teljes lakosság és a magyar nemzetiségűek száma 1990 óta folyamatosan csökken. A népességfogyás összetett folyamat, amelyben a természetes demográfiai mutatók mellett a migráció meghatározó tényezőként jelenik meg a vizsgált közép-európai régiókban. Bár az eltérő statisztikai módszertanok és a nyilvántartási rendszerek korlátai megnehezítik a pontos összehasonlítást, az elérhető adatok egybehangzóan arra utalnak, hogy a régió magyar közösségeiből jelentős mértékű az elvándorlás. A 2010-es években a migrációs arány a vajdasági magyarok körében érte el a legmagasabb szintet, ezt követte a kárpátaljai, majd az erdélyi magyarság, míg a legalacsonyabb értékeket a magyarországi és felvidéki régiókban regisztrálták. A rendelkezésre álló előreszámítások is arra utalnak, hogy a következő évtizedekben folytatódni fog az országok népességének fogyása, sőt, több régióban a legvalószínűbb forgatókönyv szerint számottevő népességvesztéssel kell számolni. Az előreszámításokban a migráció szintén jelentős tényezőként jelenik meg (PÉTI ET AL., 2020) *(1. táblázat, lásd következő oldal)*
Egyre több empirikus vizsgálat bizonyítja, hogy a migráció erősen szelektív, azaz a közösségek egyes csoportjainak migrációs magatartása különböző (RÉRAT, 2014, VENHORST ET AL., 2010). Általános tapasztalat, hogy a felsőfokú végzettségűeké a legmagasabb, jóval meghaladja

az alacsonyabb végzettséggel rendelkezőkét (HAAPANEN és TERVO, 2009, KAZAKIS és FAGGIAN, 2017), mi több, a kutatások arra is rámutatnak, hogy a migrációs aspirációk a diploma megszerzését követően a legmagasabbak és az évek múlásával egyre csökkennek (HAAPANEN és TERVO, 2009). A magasan képzettek elvándorlása ugyanakkor nemcsak kedvezőtlen demográfiai folyamatokat okoz, hanem hosszú távon behatárolja a régiók gazdasági növekedését és kulturális reprodukciójának lehetőségeit (CORCORAN ET AL., 2010, RÉRAT, 2014). A kisebbségi magyar közösségek esetében ez még egzisztenciális kérdés is, tekintettel arra, hogy az asszimiláció kockázata az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében a legmagasabb (GERÉB, 2008, KISS és CSATA 2007). Ebből adódóan a közösségek társadalmi és gazdasági jóléte szorosan összefügg a régiók humántőke-fejlesztésével, amit leginkább a diplomások helyben tartása garantál. Ennek ellenére a magasan képzettek helyben maradásáról, vagyis földrajzi immobilitásáról és annak körülményeiről eddig alig születettek vizsgálatok a szóban forgó régiók vonatkozásában. Szintén kevésbé vizsgálták azokat a tényezőket, amelyek az adott etnikai közösség tagjainak eltérő társadalmi és állampolgári helyzete, vagyis egyszerre meglévő többségi és kisebbségi státusza alapján befolyásolják a helyben maradásról szóló döntéseiket. Vizsgálatunk relevanciáját tovább növeli, hogy a jelenség nemzetközi szakirodalmában leginkább a munkavállaló, felnőtt népesség immobilitási jellemzőiről születnek kutatások, a felsőoktatási hallgatói életkori kohorsz vizsgálata viszonylag ritkán kerül a kutatások fókuszába. Tanulmányunkban tehát azt

1. táblázat:
A teljes lakosság és a magyar nemzetiségűek száma a vizsgált országokban, ezer

Ország	Népességszám (ezer fő)		Magyar népesség száma (ezer fő)		
	1990 ¹	2020–2021 ²	1990 ³	2011–2021	2051 ⁴
Magyarország	10 377	9 660	–		
Románia	23 489	19 053 ⁵	1 624	1 002 ⁶	753
Szlovákia	5 288	5 460	567	504 ⁷	344
Ukrajna	51 463	43 734	163	123 ⁸	82
Szerbia	9 518	8 737	343	253 ⁹	130

Forrás: saját szerkesztés, a táblázat egyes adataira vonatkozó lábjegyzetben megjelölt szakirodalom felhasználásával

vizsgáljuk, hogyan befolyásolja a helyben maradási döntéseket ugyanazon etnikai közösség felsőoktatási hallgatóinak eltérő állampolgári és társadalmi státusza, demográfiai és szociokulturális jellemzőinek együttese.

2. A humán tőke és a földrajzi immobilitás vizsgálatának elméleti és empirikus megközelítései

Elemzésünkben Carling és Schewel migrációs modelljeire támaszkodva, illetve a korábbi nemzetközi empirikus vizsgálatok tapasztalatát felhasználva vizsgáljuk a magyar hallgatók otthonmaradási terveit. Elemzésünkben a diákok helyben maradásra irányuló magatartását többféle kifejezéssel – immobilitási és helyben maradási döntés, terv, törekvés, szándék – jelöljük, amelyeket szinonimaként, azonos jelentéstartalommal használunk.

Carling és Schewel abból az empirikus megfigyelésből indulnak ki, hogy azonos társadalmi és gazdasági környezetben és jellemzőkkel az egyének mobilitási magatartása eltérő. Ebből adódóan a modellekben amellet érvelnek, hogy a helyben maradás, a földrajzi immobilitás nem a cselevőképesség hiányát jelenti, hanem egy lehetséges döntés, egy stratégia, amit az egyén életkörülményeire vagy azok megváltozására adhat. Jurgen Carling (2002) törekvés-képesség modelljében az első között tekintette a helyben maradást

tudatos választáson alapuló döntésnek. A modell szerint az egyének mobilitási vagy immobilitási stratégiáit elsősorban saját törekvéseik és képességeik határozzák meg. E tényezők analitikus szétválasztásával Carling három migrációs kategóriát különböztet meg: (1) migránsoknak tekinti azokat az egyéneket, akiknek törekvésük és képességük is adott a mozgáshoz, (2) azokat, akik önkéntelenül válnak nem-migránssá (vagy nem önkéntes immobilak), tehát akik törekszenek a kivándorlásra, de nem képesek megtenni az ehhez szükséges lépéseket, végül (3) önkéntes nem-migránsoknak (önkéntes immobilaknak) tekinti azokat, akik a helyben maradás mellett döntenek függetlenül képességeiktől. A carlingi koncepciót Schewel egy negyedik lehetséges ideáltípussal egészítette ki: (4) beletörődő nem-migránsoknak (beletörődően immobilaknak) nevezte azokat az egyéneket, akiknek sem képességeik, sem törekvéseik nincsenek a migrációra (SHEWEL, 2020).

A modellek nem csupán a makroszintű tényezők, vagyis a társadalmi, gazdasági és politikai kontextus

szerepét hangsúlyozzák, hanem kiemelt figyelmet fordítanak a mikroszintű jellemzők elemzésére is, különös tekintettel az egyén szociodemográfiai helyzetére, valamint családi és közösségi beágyazottságára (SHEWEL, 2020). Rámutatnak arra, hogy az egyéni aspirációk, döntési mérlegelések és kalkulációk mindig a közvetlen társas környezetben formálódnak, és ezek a kontextusfüggő konstrukciók befolyásolják azt, hogy az egyén szociodemográfiai tulajdonságai (például életkor, nem) milyen mértékben és milyen módon alakítják az (im)mobilitási szándékokat (CARLING, 2002).

Carling és Schewel modelljei nem tesznek különbséget az eltérő humán tőkével rendelkező egyének immobilitási magatartásában, ugyanakkor jelen kutatásban megalapozottan alkalmazhatjuk a modellek megközelítését, tekintettel arra, hogy a nemzetközi empirikus elemzések az (im)mobilitási habitus és az egyén humán tőkéje közötti szoros korrelációra hívják fel a figyelmet (VENHORST ET AL., 2010, CORCORAN ET AL., 2010, RÉRAT, 2014, KAZAKIS ÉS FAGGIAN, 2017). A kutatások szerint ennek egyik alapvető oka, hogy az egyének gyakran a magasabb humán tőkét a fejlettebb országokban elérhető kedvezőbb munkaerő-piaci lehetőségekkel és a sikeres karrier esélyével kötik össze (VENHORT ET AL., 2010, DETANG ÉS DESSENDRE, 1999). Ugyanakkor egyre több kutatás bizonyítja azt is, hogy a diplomások (im)mobilitását nem kizárólag gazdasági tényezők magyarázzák. A neoklasszikus és strukturalista megközelítésekkel ellentétben az (im)mobilitási attitűd nem csak a munkaerő-piacok szerkezetével, a kereslet és a kínálat összefüggéseivel, a bérek és a munkalehetőségek különbségeivel magyarázható, hanem a társadalmi kapcsolatoktól, a családi jellemzőktől, a partnertől vagy a közösségi integritás percepciójától is függ (LUNDHOLM ET AL., 2004, HALFACREE, 2004, RÉRAT, 2014, VAN HAMM ET AL., 2001).

A nemzetközi kutatások számos értelmezési keretet kínálnak az egyének (im)mobilitási törekvéseinek megértéséhez. Az empirikus adatokra támaszkodó vizsgálatok több tényezőt is azonosítottak, amelyek szoros kapcsolatban állnak az egyének mobilitási vagy helyben maradási szándékaival. A kutatások egy része regionális kontextusban vizsgálja az (im)mobilitás kérdését. Az adataik szerint a fejletlenebb, kevésbé prosperáló régiókból az elvándorlási kedv erősebb, mint a fejlettebb területekről (ANDREWS ET AL., 2008, CORBETT, 2007, CORCORAN ET AL., 2010), ugyanakkor ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a periférikus régiók elveszítik

a legjobb diplomásaikat. Számos szakterület (például tanárok vagy az egészségügyi szakterületen végzettek) esetében ennek ellenkezője igaz (Venhorst et al., 2010). Faggian és munkatársai rámutatnak az etnikai hovatartozás jelentőségére is. Eredményeik szerint a nem fehér etnikumúak sokkal kevésbé mobilisak, mint a fehér diplomások a pályafutásuk korai szakaszában, az okok között egyértelműen a társadalmi viszonyokat sorakoztatják fel. A régióban végzett korábbi vizsgálataink szerint a kisebbségi magyar felsőoktatási hallgatók viszont kevésbé törekszenek a helyben maradásra többségben lévő magyar társaikhoz képest (Sütő, 2025). Indokolt a kisebbségi és többségi csoportok megkülönböztetése, ugyanis kutatások rámutatnak arra, hogy a kezdetben alacsony migrációs hajlandóság hosszabb távon mérsékelheti a későbbi mobilitási törekvéseket a kisebbségi csoportok esetében is (FAGGIAN ET AL., 2007).

A diplomások és a nem diplomások (im)mobilitásával foglalkozó kutatások egybehangzóan állítják, hogy az életkor növekedésével a mobilitási kedv csökken. Az idősebbek kevésbé mobilak, és ennek elsősorban az lehet a magyarázata, hogy életkorukból adódóan több lehetőségük volt a közösségi beágyazódásra, a helyspecifikus kulturális és gazdasági ismeretek megszerzésére (HAAPANEN ÉS TERVO, 2009, FISCHER ÉS MALMBERG, 1997). A kutatások nemi különbségeket is detektáltak (Faggian et al., 2007, Rérat, 2014). Egy részük szerint a nőkre magasabb mobilitási hajlandóság jellemző, amit azzal magyaráznak, hogy a nők mobilitásukkal kompenzálják munkaerő-piaci hátrányaikat (RÉRAT, 2014). Mások viszont a férfiak migrációjára irányítják a figyelmet. Elemzésük szerint a férfiakra sokkal inkább jellemző, hogy karrierjüket részesítik előnyben, mint a nőkre, így a férfiak nagy valószínűséggel vállalják a migráció esetleg kockázatait a szakmai előrelépésük érdekében (FAGGIAN ET AL., 2007). Egy másik magyarázat szerint a nők a hagyományos nemi szerepfelfogások miatt inkább maradnak otthon és felelnek meg a családi és közösségi elvárásoknak. Schewel egyenesen belső kényszereknek tekinti ezeket a közösségi értékeket és normákat (SHEWEL, 2020).

Számos tanulmány rámutatott a családi háttér és a szülői erőforrások jelentőségére is. Azok a diplomások, akiknek szülei magasabb kulturális és humán tőkével rendelkeznek, például iskolázottabbak és magasabb foglalkoztatási pozíciót töltenek be, jellemzően nagyobb

fokú mobilitással bírnak (BELFIELD és MORRIS, 1999). Az anyagi helyzet és a jövedelmi szint is jelentős hatást gyakorol az (im)mobilitási döntésekre. A kutatási eredmények arra utalnak, hogy a diplomások migrációs hajlandósága a jövedelemük csökkenésével emelkedik (HAAPANEN ET AL., 2009). A nemzetközi vizsgálatok konzisztens tapasztalata ugyanakkor, hogy a lakástulajdonlás jelentős mértékben növeli a helyben maradás valószínűségét (HELDERMAN ET AL., 2006). Korábbi vizsgálataink szerint a hallgatók esetében az anyagi helyzet stabilitásának percepciója volt a döntő (SÜTŐ, 2025).

Az egyén családi jellemzői is szoros összefüggést mutatnak jövőbeli térbeli mobilitási terveivel. A családi kapcsolatok, a családi állapot, a család nagysága, valamint a gyermekek száma jelentős befolyást gyakorolnak az egyén (im)mobilitási szándékára. Ennek alapvető oka, hogy a mobilitási döntések nem csupán egyéni mérlegelés alapján születnek, hanem a teljes család érdekeinek figyelembevételével. A kutatások egybehangzóan azt mutatják, hogy a gyermekek jelenléte erősíti a helyben maradási hajlandóságot, míg a párkapcsolati státusz vagy házasság hatása a mobilitásra komplex, más tényezőktől, például a házastárs jövedelmétől és foglalkozásától is függ (NIVALAINEN, 2004, HAAPANEN és RITSILÄ, 2007, SÜTŐ, 2025).

Az (im)mobilitást magyarázó empirikus kutatások az egyén vallásosságát és vallási közösségekhez való tartozását is rendre kapcsolatba hozzák jövőbeli terveivel. Myers egyenesen arról beszél, hogy a vallásosság az egyén számára olyan helyspecifikus tőkét jelent, mely a helyben maradási törekvéseket erősíti. Érvelése szerint a templomok és egyéb vallásgyakorló helyek helyi közösségorientált intézményekként jelennek meg az egyének életében (MYERS, 2000). A kisebbségi csoportok esetében ez a kapcsolat még hangsúlyosabb lehet, mivel vallásosságuk és nemzeti identitásuk sajátos módon fonódik össze (TÖZSÉR, 2024).

Az egyén – különösen a kisebbségi közösség tagja – számára a nyelvismeret, kiemelten a többségi nyelv ismerete potenciálisan megtartó tényező, azaz a helyben maradást támogató mechanizmusként jelenhet meg (Schewel, 2012). Ugyanakkor a szakirodalom a nyelvismeretet önmagában is a mobilitást elősegítő tényezőként tartja számon, mivel elősegíti a munkavállalást, az új közösségbe való integrációt, és összességében csökkenti a migrációval kapcsolatos kockázatokat.

A bemutatott elméleti megközelítésekre és empirikus eredményekre építő elemzésünk célja a felsőoktatási hallgatók immobilitási döntéseit meghatározó legfontosabb szociokulturális és demográfiai tényezők azonosítása, valamint e tényezők kölcsönhatásainak és összefüggésrendszerének megismerése. Elemzésünk az alábbi, elméleti és empirikus előzményekből levezetett hipotézisekre épül.

H1 Feltételezésünk szerint a kisebbségi magyar hallgatók körében alacsonyabb a helyben maradás iránti hajlandóság, mint a többségi magyar hallgatóknál. E különbséget a két csoport eltérő szociodemográfiai jellemzői, a nyelvi és kulturális környezet eltérései, a kisebbségi közösségek kedvezőtlenebb munkaerőpiaci pozíciói, valamint a regionális gazdasági különbségek együttesen magyarázhatják (BÁRDI, 2017, SZANYI-F. és SUSÁNSZKY, 2018).

H2 Feltételezhető, hogy a felsőoktatásban tanuló nők és férfiak körében nem mutatkozik jelentős különbség az immobilitási szándék mértékében egyik hallgatói csoport esetében sem. Ennek oka, hogy függetlenül közösségi státuszuktól a régió női hallgatóinak körében a tradicionális nemi szerepattitűdök jelentősége csökken, miközben a modern nemi szerepekkel való azonosulás erőteljesebb. Ebből adódóan mindkét nemnél hasonló mértékben motiválja a karrierorientációt (FÉNYES és PUSZTAI, 2020, SÜTŐ, 2025).

H3 Feltételezzük, hogy az idegennyelv-tudás csökkenti a földrajzi immobilitás melletti döntés esélyét, ugyanis ezek az interkulturális kompetenciák csökkentik a térbeli mobilitás felmerülő kockázatait (SÜTŐ, 2025).

H4 Ugyanakkor feltételezzük, hogy a kisebbségi hallgatók államnyelv-ismerete növeli a helyben maradás melletti elköteleződést. Az államnyelv ismerete speciális humántőke-elemként működik körükben, amely birtokában az egyének nagyobb valószínűséggel integrálódnak az adott ország közösségébe, illetve könnyebben szereznek jobb állást (SCHEWEL, 2012).

H5 Feltételezzük, hogy a korábbi külföldi munkatapasztalat csökkenti a helyben maradás melletti elköteleződést. A korábbi empirikus tapasztalatokból kiindulva a többségi és kisebbségi felsőoktatási hallgatók esetében is azt várjuk, hogy a korábbi migrációs tapasztalat pozitívan korrelál a későbbi mobilitás tervezésével (FAGGIAN ET AL., 2007, RÉRAT, 2014, SÜTŐ, 2025).

3. A kutatás módszerei

Az elemzéshez a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 kutatás empirikus kutatási adatbázisát használtuk fel. A vizsgálat Magyarországon és a Magyarországon kívül élő négy legnagyobb Kárpát-medencei magyar közösség ifjúsága körében történt 2020 októbere és 2021 januárja között. A kutatás célja a 15–29 éves fiatalok átfogó társadalmi, demográfiai és gazdasági jellemzőinek feltárása volt, különös tekintettel a családalapítással és gyermekvállalással kapcsolatos attitűdökre, az oktatási és munkaerő-piaci életutakra, valamint a társadalmi közérzetre és politikai érdeklődésre. A kvantitatív adatfelvétel 12000 fiatal bevonásával valósult meg, ebből a magyarországi minta 8000 főt, a határon túli kisebbségi magyaroké pedig 4000 főt tett ki. A mintavételi keretet és a reprezentativitás alapját képező alpmegoszlásokat az országok népszámlálási, illetve egyéb régiós kutatási adatok adták. A minta településtípus, korcsoport és nemek szerint reprezentálja az alapsokaságot. A lekérdezés véletlenszerűségét a kisebbségi minták esetében a sétás és a kvótás mintavételi eljárás kombinált alkalmazása (SZÉKELY, 2023), Magyarországon pedig a többlépcsős, rétegzett valószínűségi mintavételi módszer használata garantálta (DOMOKOS ET AL., 2020). A minta nagysága az egyes kisebbségi régiók szerint a következő: a szlovákiai (felvidéki) 1000 főt, az ukrainai (kárpátaljai) 500 főt, a romániai (partiumi, belső-erdélyi és székelyföldi) 2000 főt, míg a szerbiai (vajdasági) 400 főt tesz ki (SZÉKELY, 2023). Elemzésünket azon kisebbségi és magyarországi fiatalok körében végeztük, kik a lekérdezés időpontjában felsőfokú tanulmányokat folytattak. Számuk a romániai almintában 561 fő, az ukrainaiakban 146 fő, a szlovákiaiban 225 fő, a szerbiaiban 175 fő, a magyarországi mintában pedig 1093 fő.

A statisztikai elemzéseket SPSS 22 statisztikai szoftvercsomag segítségével végeztük. A magyarországi és kisebbségi mintákból származó adatbázisokat az SPSS szoftver MERGE FILES parancsának segítségével integráltuk. Az összevonás során biztosítottuk, hogy az egyes esetek helyesen kapcsolódjanak, és a változók konzisztens formátumban kerüljenek a közös adatállományba. Így a parancs alkalmazása lehetővé tette, hogy a különböző minták információi egyetlen, elemzésre alkalmas adatbázisban álljanak rendelkezésre, lehetőséget biztosítva ezzel hipotéziseink tesztelésére. Az elemzésben leíró statisztikai elemzéseket

és Khi-négyzet tesztet alkalmaztunk, hogy ellenőrizzük, vannak-e szignifikáns különbségek a hallgatói csoportok között. Továbbá logisztikus regressziós eljárással becsültük, hogy a vizsgált tényezők közül konkrétan melyek növelik vagy csökkentik az immobilitást tervező hallgatói csoportba való kerülés esélyét. A regressziós modell lehetővé tette azt is, hogy a változók közötti feltételes hatásokat is figyelembe vegyük az eredmények értelmezésekor.

4. Mérőeszköz

4.1. Függő változó

4.1.1. Immobilitási törekvés

Vizsgálatunkban a hallgatói immobilitási magatartásának vizsgálatát immobilitási terveikre alapozzuk. Ennek módszertani indoka kettős. Egyrészt a szociálpszichológiai elméletek hangsúlyozzák, hogy az egyéni szándékok és aspirációk a tényleges viselkedés kulcsfontosságú előrejelzői (DE JONG ET AL., 1985; VAN DALEN és HENKENS, 2008, CREIGHTON, 2013). Másrészt empirikus vizsgálatok is alátámasztják, hogy a migrációs szándék megbízható indikátora a tényleges mobilitásnak. Ezt igazolja egy több mint 160 országot lefedő 2019-es kutatás is, amely kimutatta, hogy a migrációt tervező személyek arányának 1 százalékos növekedése az adott országok közötti tényleges migrációs áramlásokat átlagosan 0,75 százalékkal emelte (CARLING, 2019, TJADEN, 2021). E megfontolások alapján az (im)mobilitási szándékot a következő kérdés segítségével operacionalizáltuk: „Tervezi-e, hogy külföldön fog élni?” Elemzésünkben immobilitásra, vagyis helyben maradásra törekvőknek tekintettük azokat a hallgatókat, akik a kérdésre egyértelműen nemleges választ adtak. Nem immobilitásra törekvőknek azokat tekintettük, akik igennel válaszoltak vagy bizonytalanok a válaszukban. A kategorizációnál abból indultunk ki, hogy kutatásunk elsősorban a határozott immobilitási törekvés vizsgálja, ezért a bizonytalanságot kifejező válaszok nem értelmezhetők a helyben maradás melletti elköteleződésként. Esetükben a mobilitás iránti potenciális nyitottság a meghatározó, amely módszertanilag indokoltá teszi, hogy a nem immobilitásra törekvők kategóriájába kerüljenek.

A válaszmegtagadókat érdemi információ hiányában ki-zártuk az elemzésből. Így a felsőoktatási hallgatók 72,6 százalék (N=2200) tervezte a határozottan az otthonma-radást. Empirikus elemzésünket ezen hallgatói csoport-ra vonatkoztatva végezzük, eredményeinket kisebbségi és többségi magyar összehasonlításban értelmezzük.

4.2. Független változók

4.2.1. Demográfiai jellemzők

Az elemzés során a vizsgált változókat három kate-góriába soroltuk. Az első kategóriába a demográfiai és családi jellemzőket, a hallgató személyes háttérére vonatkozó változókat csoportosítottuk, ideértve az életkort, a nemet, párkapcsolati státuszt, a háztartásban élő gyermekek számát és a saját gyermek meglétét, illetve a kisebbségi almintában a lakóhely országát.

4.2.2. Humán és gazdasági tőke mutatói

A második kategória a humántőkére és a gazdasági tényezőkre, a hallgató és családja gazdasági és kultu-rális háttérére, valamint társadalmi pozíció-percepciójára vonatkozó változókat foglalja magában, így a szülők is-kolai végzettségét, foglalkozását, a tartós fogyasztási cikkek birtoklását, a szubjektív anyagi helyzetet és a saját társadalmi pozíció észlelését.

4.2.3. Szociokulturális jellemzők

A harmadik kategória a szociokulturális és mobilitási tényezőket, a hallgató kulturális erőforrásait és korábbi mobilitási tapasztalatait tükrözi, ide sorolva a vallá-sosságot, az idegen nyelvek ismeretét és a korábbi külföldi munkavállalást. A kisebbségi almintában bevontuk az elemzésbe a többségi és a magyar nyelv-használatot, az oktatási nyelvet, az államnyelv ismere-tének mutatóit is.

5. Eredmények

Az eredmények azt mutatják, hogy a hallgatói cso-portok között statisztikailag szignifikáns különbségek

figyelhetők meg. Az eredmények értelmezése során nemcsak a megfigyelt gyakoriságokat, hanem az adjusted reziduális mutatókat is elemeztük, mivel ezek jelzik, hogy a cellák megfigyelt gyakoriságai mely pon-tonkon térnek el a várttól, vagyis mely kategóriák járultak hozzá érdemben a Khi-négyzet próba által kimuta-tott összefüggéshez. Az elemzés alapján egyértelmű különbség körvonalazódik a kisebbségi és a többségi hallgatók immobilitási törekvései között. Míg a több-ségi hallgatók 80,1%-a a helyben maradás mellett kö-teleződött el, addig a kisebbségi hallgatók körében ez az arány szignifikánsan alacsonyabb, 64,9%. Ezzel pár-huzamosan a kisebbségi hallgatók nagyobb arányban tartoznak a nem immobilitásra törekvő kategóriába (Adj. Resid. = 8), mint többségi társaik. Tehát a szig-nifikáns összefüggés elsősorban abból adódik, hogy a kisebbségi hallgatók körében gyengébb a helyben maradási szándék, míg a mobilitási hajlandóság, illetve a bizonytalanság erőteljesebben van jelen, szemben a többségi hallgatók mintázatával. (2. táblázat)

Elemzésünk lényegi kérdése, hogy a korábban be-mutatott demográfiai, humán- és gazdasági tőke, vala-mint szociokulturális jellemzők közül mely tényezők növelik, illetve csökkentik annak valószínűségét, hogy a kisebbségi és többségi hallgatók az immobilitást tervezők csoportjába tartozzanak. A vizsgálathoz több-változós logisztikus regresszióanalízist alkalmaztunk, ahol a függő változó a hallgatók immobilitási törekvése volt (0 = nem immobilitásra törekvő; 1 = immobilitásra törekvő), míg a független változók a demográfiai, gazda-sági és szociokulturális jellemzők. Az eljárás alkalmazása lehetővé tette, hogy a hallgatók immobilitási törekvései és a különböző szociodemográfiai, gazdasági és szocio-kulturális tényezők közötti összefüggéseket többvál-tozós kontextusban vizsgáljuk, illetve hogy a változók közötti feltételes hatásokat is figyelembe vegyük az eredmények értelmezése során.

A logisztikus regressziós modellek eredményei alap-ján szignifikáns és releváns különbségek mutatkoztak a kisebbségi és a többségi hallgatói csoportok között. A kisebbségi diákok esetében több tényező bizonyult a helyben maradás valószínűségét növelő prediktornak. Ezek közé tartozik a párkapcsolati státusz, az alsó tár-sadalmi csoportba tartozás percepciója, valamint a vagyoni helyzet indikátorai, úgymint személyautó bir-toklása és az anyagi biztonság érzése, a pénzügyi prob-lémák hiánya. További szignifikáns támogató tényezők

2. táblázat:
Többségi–kisebbségi hallgatók (im)mobilitási terveik szerint (%)

	Kisebbségi (N=1107)	Többségi (N=1093)
Immobilitásra törekvő	64,9***	80,1***
Nem immobilitásra törekvő	35,1***	19,9***
Összesen	100,0	100,0

Megjegyzés:
Khi-négyzet próba ***p ≤ 0,01, a félkövérrel jelölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna: adjusted residuals > 2.

Forrás: Magyar Ifjúság 2020 – Integrált Felsőoktatási Hallgatói Adatbázis (N = 2200)

közé sorolhatók a vallásosság, valamint a nyelvi és kultu-rális háttérhez kapcsolódó jellemzők, például a magyar nyelvű óvodai nevelés. Ezzel szemben a helyben mara-dási döntéseket negatívan befolyásolta, ha a hallgató édesapja felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezett, ha ismeri az államnyelvet, ha beszél idegen nyelveket, illetve ha van már külföldi munkatapasztalata. A logisz-tikus regressziós modell lehetővé tette ezen tényezők egymás felé való feltételes hatásainak figyelembe-vételét is. Ha csak a demográfiai változókat szerepel-tettük a modellben, azt láttuk, hogy az Ukrajnában való élés csökkenti a helyben maradási esélyeket, azonban ha a humán és gazdasági tőke mutatóit is szerepeltettük az elemzésbe, az ország változó hatása eltűnt, de minden más hatás megmaradt. (3. táblázat, lásd következő oldal)

A többségi hallgatók körében a logisztikus regresz-sziós modell eredményei ezzel szemben azt mutatják, hogy a nők nagyobb valószínűséggel tervezik a hely-ben maradást, mint a férfiak. A diákok mérlegelésére több tényező is hatással van, beleértve az édesanya foglalkozását, bizonyos vagyoni mutatókat (például bankszámla, bankkártya, hitelkártya, pénzügyi meg-takarítás és diákhitel), valamint a korábbi külföldi mun-katapasztalatot és idegennyelv-ismeretet. A vizsgált prediktorok közül a pozitív irányú hatást egyedül a bankszámla megléte gyakorolta a helyben maradás tervezésének valószínűségére. Ezzel szemben az immo-bilitási törekvést csökkentő tényezők között szerepelt az édesanya vezetői pozíciója, a bankkártya birtoklása, a pénzügyi megtakarítás és a hallgató által törlesztett diákhitel is, továbbá a korábbi külföldi munkatapasz-talat és az idegen nyelvek ismerete. (4. táblázat, lásd következő oldal)

6. Összefoglalás

Tanulmányunk célja a közép-európai kisebbségi és többségi magyar felsőoktatási hallgatók helyben ma-radási törekvéseit befolyásoló demográfiai, humán-, gazdasági és szociokulturális tényezők feltárása volt. Carling és Schewel koncepcióját követve ahhoz a kutatási irányhoz kapcsolódtunk, amely az immobilitást egyéni stratégiaként értelmezi, és amelyet az egyén törekvései és képességei alakítanak.

A kétváltozós vizsgálatok eredményei alátámasztják azt a feltevésünket, hogy a kisebbségi hovatarozás mérsékli az otthonmaradás szándékát. Eredményeink ugyanakkor részben alátámasztják a szakirodalom meg-állapításait, miszerint a gazdaságilag fejletlenebb régi-ókból az elvándorlási kedv erősebb, míg a fejlettebb területeken a helyben maradás preferenciája jellemző. Ugyanakkor az ukrainai hallgatók eredményei arra en-gednek következtetni, hogy a régió fejlettsége mellett a kisebbségi státusz is meghatározó tényező az immo-bilitásban, ami kiegészíti és árnyalja a korábbi regionális eredményeket.

Lényeges megállapításunk, hogy a nemek közötti különbség a mobilitási döntésekben kizárólag a magyar-országai hallgatók körében jelentkezett. A nők esetében nagyobb a helyben maradás valószínűsége, mint a férfiaknál, ami részben összhangban áll a nemzetközi szakirodalommal, amely a férfiak magasabb mobilitási hajlandóságát hangsúlyozza (GÖDRI, 2005, FAGGIAN ET AL., 2007). Következtetéseink szerint a társadalmi és kul-turális kontextus meghatározó a nemi különbségek értelmezésében. A szakirodalom kiemeli, hogy a nők

3. táblázat:
A kisebbségi magyar hallgatók immobilitásra törekvési esélyét mutató
logisztikus regressziós modell eredményei
(1 = immobilitásra törekvő: n = 718, 0 = nem immobilitásra törekvő: n = 389)

	Együttható (B)	Standard hiba (SE)	Wald	Szignifikancia szint	Esélyhányados Exp (B)
Konstans	-0,780	1,167	0,447	0,504	0,459
Demográfiai jellemzők					
Ukrajna (ref. kat. Románia)	-0,385	0,322	1,424	0,233	0,681
Szlovákia (ref. kat. Románia)	-0,384	0,259	2,198	0,138	0,681
Szerbia (ref. kat. Románia)	0,006	0,267	0,000	0,982	1,006
Nem (0= férfi; 1= nő)	-0,014	0,195	0,005	0,944	0,986
Életkor	0,071	0,042	2,924	0,087	1,074
Párkapcsolatban él	0,447	0,197	5,156	0,023	1,563
Gyerekek száma a háztartásban	0,060	0,194	0,097	0,755	1,062
Saját gyerekek száma	-0,119	0,766	0,024	0,877	0,888
Humán és gazdasági tőke mutatói					
Édesanya iskolai végzettsége felsőfokú (ref. kat. alacsony)	-,235	,367	,410	,522	,791
Édesanya iskolai végzettség középfokú (ref. kat. alacsony)	-,149	,277	,289	,591	,862
Édesapa iskolai végzettsége felsőfokú (ref. kat. alacsony)	-,819	,362	5,105	,024	,441
Édesapa iskolai végzettség középfokú (ref. kat. alacsony)	,010	,252	,002	,967	1,011
Édesanya szellemi foglalkozású (ref. kat. fizikai)	-0,780	1,167	0,447	0,504	0,459
Édesanya vezető foglalkozású (ref. kat. fizikai)	-0,780	1,167	0,447	0,504	0,459
Édesapa szellemi foglalkozású (ref. kat. fizikai)	-0,780	1,167	0,447	0,504	0,459
Édesapa vezető foglalkozású (ref. kat. fizikai)	-0,780	1,167	0,447	0,504	0,459
Alsó társadalmi csoporttagság (ref. kat. középső)	-0,780	1,167	0,447	0,504	0,459
Felső társadalmi csoporttagság (ref. kat. középső)	-0,780	1,167	0,447	0,504	0,459

	Együttható (B)	Standard hiba (SE)	Wald	Szignifikancia szint	Esélyhányados Exp (B)
Bankszámla	-0,469	0,460	1,042	0,307	0,625
Bankkártya	0,611	0,461	1,752	0,186	1,842
Hitelkártya	-0,323	0,288	1,257	0,262	0,724
Hitel	0,554	0,677	0,670	0,413	1,740
Diákhitel	-0,544	0,525	1,072	0,300	0,581
Életbiztosítás	-0,172	0,206	0,693	0,405	0,842
Megtakarított pénz	0,014	0,239	0,004	0,952	1,014
Pénzügyi befektetés	0,399	0,357	1,251	0,263	1,490
Lakás	0,093	0,205	0,203	0,652	1,097
Autó	0,629	0,271	5,406	0,020	1,877
Nagyobb értékű háztartási felszerelés	0,005	0,230	0,000	0,983	1,005
Nagyobb értékű elektromos cikkek	-0,382	0,218	3,077	0,079	0,683
Szubjektív anyagi helyzet 0 = anyagi bizonytalanság; 1 = anyagi biztonság	0,664	0,297	4,986	0,026	1,943
Szociokulturális jellemzők					
Vallásosság	0,576	0,232	6,154	0,013	1,780
Államnyelv ismeret	-0,612	0,311	3,882	0,049	0,542
Magyar nyelv használata	0,065	0,044	2,196	0,138	1,067
Magyar tannyelvű óvodai nevelés	0,592	0,268	4,880	0,027	1,807
Magyar tannyelvű alacsony / elemi tanulmányok	-0,600	0,443	1,836	0,175	0,549
Magyar tannyelvű középfokú tanulmányok	0,225	0,369	0,373	0,541	1,253
Magyar tannyelvű felsőfokú tanulmányok	-0,195	0,201	0,943	0,332	0,823
Egyéb nyelvismeret	-0,282	0,128	4,834	0,028	0,754
Külföldi munkatapasztalat	-1,141	0,236	23,440	0,000	0,320

Megjegyzés:
A modell p < 0,05 szinten szignifikáns; A -2lnL illeszkedési mutató értéke 729,591-ről 618,767-re csökkent;
Nagelkerke pszeudó R² = 0,214; Cox-Snell R² = 0,154; A regressziós eljárást Enter változóselektációs módszerrel
végeztük el (METHOD=ENTER). Az Exp(B) esélyhányados egy fölötti értékei nagyobb, az egy alattiak pedig
kisebb bekerülési esélyt jelentenek az adott referenciacsoporthoz viszonyítva.
*Szignifikáns: p < 0,1. **Szignifikáns: p < 0,05. *** Szignifikancia: p < 0,001.

Forrás: Magyar Ifjúság 2020 – Integrált Felsőoktatási Hallgatói Adatbázis (N = 2200)

4. táblázat:
A többségi hallgatók immobilitásra törekvési esélyét mutató
logisztikus regressziós modell eredményei
(1 = immobilitásra törekvő: n = 875, 0 = nem immobilitásra törekvő: n = 218)

	Együttható (B)	Standard hiba (SE)	Wald	Szignifikancia szint	Esélyhányados Exp(B)
Konstans	1,704	0,887	3,693	0,055	5,494
Demográfiai jellemzők					
Nem (0= férfi; 1= nő)	0,367	0,171	4,584	0,032	1,443
Életkor	0,041	0,038	1,167	0,280	1,042
Párkapcsolatban él	-0,027	0,179	0,023	0,880	0,973
Gyerekek száma a háztartásban	-0,183	0,132	1,915	0,166	0,833
Saját gyerekek száma	17,530	15674,419	0,000	0,999	41054776,57 ¹⁰
Humán és gazdasági tőke mutatói					
Édesanya iskolai végzettsége felsőfokú (ref. kat. alapfokú)	0,055	0,377	0,022	0,883	1,057
Édesanya iskolai végzettség középfokú (ref. kat. alapfokú)	0,079	0,305	0,067	0,796	1,082
Édesapa iskolai végzettsége felsőfokú (ref. kat. alapfokú)	-0,054	0,383	0,020	0,888	0,948
Édesapa iskolai végzettség középfokú (ref. kat. alapfokú)	-0,292	0,257	1,297	0,255	0,746
Édesanya szellemi foglalkozású (ref. kat. fizikai)	-0,190	0,276	0,477	0,490	0,827
Édesanya vezető foglalkozású (ref. kat. fizikai)	-1,015	0,404	6,312	0,012	0,363
Édesapa szellemi foglalkozású (ref. kat. fizikai)	0,252	0,287	0,772	0,380	1,286
Édesapa vezető foglalkozású (ref. kat. fizikai)	-0,059	0,388	0,023	0,879	0,943
Alsó társadalmi csoporttagság (ref. kat. középső)	0,020	0,212	0,009	0,924	1,020
Felső társadalmi csoporttagság (ref. kat. középső)	0,222	0,289	0,589	0,443	1,248

¹⁰ A kiugróan magas érték abból adódik, hogy ebben a kategóriában nagyon kevés eset van, így a becslés instabillá vált. A többségi hallgatók között csak 11 fő nyilatkozott úgy, hogy van gyereke

	Együttható (B)	Standard hiba (SE)	Wald	Szignifikancia szint	Esélyhányados Exp (B)
Bankszámla	1,462	0,460	10,107	0,001	4,315
Bankkártya	-2,119	0,487	18,922	0,000	0,120
Hitelkártya	0,569	0,415	1,879	0,170	1,766
Hitel	0,132	0,571	0,054	0,817	1,142
Diákhitel	-1,067	0,251	18,030	0,000	0,344
Életbiztosítás	-0,448	0,255	3,082	0,079	0,639
Megtakarított pénz	-0,425	0,203	4,359	0,037	0,654
Pénzügyi befektetés	0,191	0,489	0,153	0,696	1,211
Szubjektív anyagi helyzet 0 = anyagi bizonytalanság; 1 = anyagi biztonság	0,220	0,222	0,983	0,321	1,247
Szociokulturális jellemzők					
Vallásosság	0,576	0,232	6,154	0,013	1,780
Egyéb nyelvismeret	-0,282	0,128	4,834	0,028	0,754
Külföldi munkatapasztalat	-1,141	0,236	23,440	0,000	0,320

Megjegyzés:
A modell p < 0,05 szinten szignifikáns; a -2lnL illeszkedési mutató értéke 901,127-ről 106,756-ra csökkent;
Nagelkerke pszeudó R² = 0,159; Cox–Snell R² = 0,10;. A regressziós eljárást Enter változóselektációs
módszerrel végeztük el (METHOD=ENTER). Az Exp(B) esélyhányados egy fölötti értékei nagyobb,
az egy alattiak pedig kisebb bekerülési esélyt jelentenek az adott referenciacsoporthoz viszonyítva.
*Szignifikáns: p < 0,1. **Szignifikáns: p < 0,05. *** Szignifikancia: p < 0,001.

Forrás: Magyar Ifjúság 2020 – Integrált Felsőoktatási Hallgatói Adatbázis (N = 2200)

mobilitását erőteljesen formálják a családi és közöségi normák, valamint a hagyományos nemi szerepfelfogások, például az idősekről való gondoskodás kötelezettsége (DE JONG, 2000, SCHEWEL, 2020). Eredményeink ennek megfelelően arra utalnak, hogy a magyar hallgatóknak immobilitási döntéseiben a társadalmi és családi elvárások a gazdasági és karrierorientált tényezők mellett is jelentős szerepet játszanak. Mindezek alapján második hipotézisünk csak részben nyert megerősítést, s kizárólag a kisebbségi hallgatók esetében igazolódott.
A szakirodalom hangsúlyozza az életkor jelentőségét a mobilitási hajlandóság alakulásában. Az idősebbek általában kevésbé hajlamosak a földrajzi mobilitásra, mivel életútjuk során nagyobb mértékben ágyazódnak

be a helyi közösségekbe és kulturális-gazdasági környezetükbe (FISCHER és MALMBERG, 1997). A mi vizsgálatunkban azonban az életkor nem bizonyult szignifikáns prediktornak. Ennek valószínű oka, hogy a mintánk életkorilag homogén, így a kisebb életkori eltérések nem eredményeznek mérhető különbségeket az immobilitási hajlandóságban.
Eredményeink részben megerősítik azokat a nemzetközi kutatásokat is, amelyek szerint a családi és párkapcsolati jellemzők szoros kapcsolatban állnak a jövőbeli (im)mobilitási tervekkel (NIVALAINEN, 2004, HAAPANEN és RITSILÄ 2007, SÜTŐ, 2025). A kisebbségi hallgatók körében a párkapcsolat erős pozitív hatást gyakorolt a helyben maradás tervezésére, míg a többségi hallgatóknál

ez a kapcsolat nem volt kimutatható. A család nagysága és a gyermekek száma egyik csoport esetében sem bizonyult szignifikánsnak. Ennek oka feltehetően az, hogy a fiatal, felsőoktatásban tanuló korosztályban a gyermekvállalás ritkán fordul elő, így hatása inkább a későbbi életszakaszokban érvényesülhet.

Eredményeink összhangban vannak a korábbi kutatásokkal, amelyek a szülői erőforrások jelentőségét hangsúlyozzák. A magasabb szülői humán tőke csökkenti a helyben maradás esélyét, inkább a mobilitási döntéseket ösztönzi (BELFIELD és MORRIS, 1999). Ugyanakkor az anyagi helyzet különböző dimenziói eltérően hatnak a hallgatók terveire. A kisebbségi diákok körében a stabil anyagi háttér érzete és a saját személygépkocsi növeli a maradás esélyét, míg a többségi hallgatóknál inkább a bankszámla megléte bizonyult relevánsnak. A kisebbségi hallgatók esetében emellett az alsó társadalmi réteghez való tartozás érzése is erősíti a helyben maradási törekvéseket. Ezzel szemben a magyarországi hallgatóknál a bankkártya, a pénzügyi megtakarítás és a diákhitel törlesztése negatívan befolyásolta az immobilitási döntéseket. Eredményeink arra hívják fel a figyelmet, hogy a mobilitási hajlandóság értelmezésénél nem elegendő pusztán az erőforrások meglétét vizsgálni, hanem figyelembe kell venni azok szimbolikus jelentését is a közösségekben.

A vallásosság jelentősége csak a kisebbségi hallgatók körében mutatkozott meg. Eredményeink megerősítik MYERS (2000) megállapításait, miszerint a vallásosság helyspecifikus tőkeként erősíti a maradási szándékot, miközben a nemzeti identitást is alakítja.

A nyelvismeret vizsgálata során különbséget tettünk az államnyelv és más idegen nyelvek között. Mindkét hallgatói csoportban az idegen nyelvek ismerete szignifikánsan csökkentette a helyben maradás valószínűségét, így harmadik hipotézisünk megerősítést nyert. A kisebbségi hallgatók körében az államnyelv ismerete viszont a többi változó figyelembevételével nem bizonyult szignifikáns tényezőnek. Ez arra utal, hogy a helyben maradási szándékot meghatározó változóegyüttesben más tényezők dominálnak, például a társadalmi és kulturális kötődések vagy a családi háttér befolyása, a vizsgált tényezőkkel az államnyelv ismerete nem elégséges motiváló erőnek mutatkozik. Negyedik hipotézisünket emiatt el kell vetnünk.

A magyar nyelv használata és a magyar tannyelvű oktatás hatását szintén vizsgáltuk a kisebbségek

esetében. Feltételeztük, hogy a rendszeres anyanyelvhasználat erősebb kulturális és lokális kötődést jelent, amely erősítheti a helyben maradást. Eredményeink azonban nem mutattak szignifikáns hatást, ami arra utal, hogy az anyanyelvhasználat önmagában nem feltétlenül jelzi a tényleges társadalmi beágyazottságot. Az oktatási szintek közül egyedül az anyanyelvű óvodai nevelés erősítette a maradási szándékot. Ennek oka lehet, hogy a korai életkorban szerzett nyelvi és közösségi tapasztalatok, valamint a szülői döntésből fakadó lokális elköteleződés hosszabb távon is hatással van a fiatalok kötődésére.

A külföldi munkatapasztalat mindkét hallgatói csoportban csökkentette a helyben maradás valószínűségét. Már egy rövidebb külföldi munkavállalás is hozzájárul tehát ahhoz, hogy a diákok interkulturális készségeket és tapasztalatokat szerezzenek. Ezek növelik a jövőbeni mobilitás sikerének esélyét és csökkentik annak kockázatait. Ezzel ötödik hipotézisünk megerősítést nyert.

7. Konklúzió

Tanulmányunk célja az volt, hogy feltárja a közép-európai magyar felsőoktatási hallgatók helyben maradási törekvéseit támogató demográfiai, humán- és gazdasági tőke, valamint szociokulturális jellemzőket, továbbá e tényezők kölcsönhatásait és összefüggérendszerét. A korábbi kutatások alapján ismert, hogy a magas humántőkével rendelkező egyének mobilitási képességei és lehetőségei általában kedvezőbbek, ugyanakkor ez nem feltétlenül jár együtt a mobilitási törekvések erősödésével. Tekintettel arra, hogy a fiatalok mobilitási hajlandósága közvetlenül a diploma megszerzését követően a legmagasabb (Haapanen és TERVO, 2009), vagyis ebben az életszakaszban a legnagyobb a helyben maradásról szóló döntéseik bizonytalansága, kutatásunk fókuszát a felsőoktatási hallgatók csoportjára irányítottuk. A vizsgálat újszerűségét erősíti, hogy ez a célcsoport a nemzetközi elemzésekben is kevésbé kutatott, illetve hogy különbséget tettünk ugyanazon népcsoporton belül, eltérő állampolgári státusszal rendelkező hallgatói csoportok között.

Eredményeink a közép-európai magyarok migrációs döntéseit elemző tudományos diskurzust gazdagítják és hozzájárulnak a földrajzi immobilitást magyarázó

törekvés-képesség modellek árnyaltabb megértéséhez és alkalmazásához is. Adataink világosan rámutatnak, hogy milyen tényezők támogatják a kisebbségi és a többségi magyar fiatalok helyben maradási törekvéseit, valamint milyen hasonlóságok és különbségek körvonalazódnak a két csoport immobilitási mintázatai között. Látható, hogy a kisebbségi és a többségi hallgatók döntései többféle logikához kapcsolódnak, és összetettebbek, mint azt a hagyományos (gazdasági) értelmezések sugallják. A törekvéseket a demográfiai, humán- és gazdasági tőke, valamint szociokulturális jellemzőik együttes hatása formálja, hangsúlyozva e tényezők komplex, kölcsönhatásokon alapuló szerepét.

Irodalom

- Alessandra Faggian, Philip McCann és Stephen Sheppard (2007). Some evidence that women are more mobile than men: gender differences in UK graduate migration behavior. *Journal of Regional Science*, 47 (3), pp. 517–539 <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2007.00518.x>
- Amanda C. Helderma, Maarten van Ham és Clara H. Mulder (2006). Migration and home ownership. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 97 (2), pp. 111–125. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2006.00506.x>
- Bárdi Nándor (2017). Álságos állítások a magyar etnopolitikában. In Jakab A és Urban, L. (szerk.), *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon* (pp. 130–155) Budapest: Osiris Kiadó.
- C Détang – Dessendre (1999). Reciprocal Link between Exit from Unemployment and Geographical Mobility. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 31 (8), pp. 1417–1431. <https://doi.org/10.1068/a311417>
- Clive Belfield és Zoë Morris (1999). Regional migration to and from higher education institutions: Scale, determinants and outcomes. *Higher Education Quarterly*, 53 (3), pp. 240–263. <https://doi.org/10.1111/1468-2273.00129>
- Csata István és Kiss Tamás (2007). *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előreszámlálása húsz és harminc éves időtávra*. Kolozsvár: Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség.
- Domokos Tamás, Kántor Zoltán, Pillók Péter és Székely Levente (2020). *Magyar fiatalok 2020 – Kérdések és vála-*

Tudatában vagyunk, hogy elemzésünk nem ad teljes képet a vizsgált célcsoport immobilitását meghatározó tényezőiről, csupán a statisztikai modellekben szerepeltetett tényezők kölcsönös hatásáról nyújt információt. Mindezek mellett eredményeink nemcsak az elméleti modellek pontosabb értelmezéséhez járulnak hozzá, hanem gyakorlati szempontból is hasznosíthatók a régiófejlesztés és az oktatáspolitikai döntéshozói számára. A feltárt összefüggések megerősítése érdekében ugyanakkor további, többváltozós vizsgálatok szükségesek, amelyek a hallgatók további releváns jellemzőit és a kulturális kontextus hatásait is figyelembe veszik.

- szok – fiatalokról fiataloknak. Társadalomkutató Kft.
- Edward A. Baryl Jr. és Douglas Dotterweich (2001). Student migration: Do significant factors vary by region? *Education economics*, 9 (3), pp. 269–280. <https://doi.org/10.1080/09645290110086135>
- Fényes Hajnalka és Pusztai Gabriella (2020). Nemi szerep-attitűdök és vallásosság a felsőoktatási hallgatók körében. *Szociológiai Szemle*, 30 (3), pp. 49–69. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.3.3>
- Geréb László (2008). A regionális migráció hatása a humán-tőke-beruházásra és megtérülésre. Esettanulmány a határon túli magyarságra vonatkozóan. *Tér és Társadalom*, 22 (2), pp. 169–184. <https://doi.org/10.17649/TET.22.2.1176>
- Gordon F. De Jong, Brenda Davis Root, Robert W. Gardner, James T. Fawcett és Ricardo G. Abad (1985). Migration intentions and behavior: Decision making in a rural Philippine province. *Population and Environment*, 8 (1), pp. 41–62. <https://doi.org/10.1007/BF01263016>
- Gödri Irén (2005). Nők és férfiak a migrációs folyamat különböző szakaszaiban. In Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné és Tóth István György Nagy (szerk.), *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről* (pp. 149–164). Budapest: Társ. Kiadó.
- Gyugyik László (2005). A határon túli magyarok számának alakulása az 1990-es években. *Magyar Tudomány*, 2, pp. 132–144.

H.P. van Dalen és Kène Henkens (2008). Emigration intentions: Mere words or true plans? *Explaining international migration intentions and behavior*. Explaining International Migration Intentions and Behavior (June 30). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1153985>

Jasper Tjaden (2021). Measuring migration 2.0: a review of digital data sources. *Comparative Migration Studies*, 9 (1), p. 59. <https://doi.org/10.1186/s40878-021-00273-x>

Jonathan Corcoran, Alessandra Faggian és Philip McCann. (2010). Human capital in remote and rural Australia: The role of graduate migration. *Growth and Change*, 41 (2), pp. 192–220. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2257.2010.00525.x>

Jurgen Carling (2002). Migration in the age of involuntary immobility: Theoretical reflections and Cape Verdean experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28 (1), pp. 5–42. <https://doi.org/10.1080/1369183012010391>

Jurgen Carling (2019). Measuring migration aspirations and related concepts. MIGNEX Background Paper. https://www.mignex.org/sites/default/files/2024-01/mbp_d023-measuring-migration-aspirations-v1-2019-08-30.pdf

Keith Halfacree (2004). A utopian imagination in migration's *terra incognita*? acknowledging the non-economic worlds of migration decision-making. *Popul. Space Place*, 10, pp. 239–253. <https://doi.org/10.1002/psp.326>

Kerilyn Schewel (2020). Understanding Immobility: Moving Beyond the Mobility Bias in Migration Studies. *International Migration Review*, 54 (2), pp. 328–355. <https://doi.org/10.1177/0197918319831952>

Lundholm, E. – Garvill, J. – Malmberg, G. – Westin, K. (2004). Forced or free movers? The motives, voluntariness and selectivity of interregional migration in the Nordic countries. *Popul. Space Place*, 10, pp. 59–72. <https://doi.org/10.1002/psp.315>

Maarten van Ham, Clara H Mulder és Pieter Hooimeijer (2001). Spatial Flexibility in Job Mobility: Macrolevel Opportunities and Microlevel Restrictions. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 33 (5), pp. 921–940. <https://doi.org/10.1068/a33164>

Martyn Andrews, Ken Clark és William Whittaker (2008). The determinants of regional migration in Great Britain: a duration approach. *IZA Discussion Paper*, no. 3783. <https://doi.org/10.1111/j.1467-985X.2010.00656.x>

Mathew J. Creighton (2013). The role of aspirations in domestic and international migration. *The Social Science Journal*, 50 (1), pp. 79–88. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2012.07.006>

Michael Corbett (2007). All kinds of potential: Women and out-migration in an Atlantic Canadian coastal community. *Journal of Rural Studies*, 23 (4), pp. 430–442. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.12.001>

Mika Haapanen és Hannu Tervo (2009). Return and onward migration of highly educated: Evidence from residence spells of Finnish graduates. *Jyväskylä: School of Business and Economics, University of Jyväskylä*. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9787.2011.00745.x>

Mika Haapanen és Jari Ritsilä (2007). Can migration decisions be affected by income policy interventions? Evidence from Finland. *Regional Studies*, 41 (3), pp. 339–348. <https://doi.org/10.1080/00343400701282087>

Nivalainen, S. (2004). Determinants of family migration: short moves vs. long moves. *Journal of Population Economics*, 17 (1), pp. 157–175. <https://doi.org/10.1007/s00148-003-0131-8>

Obádovics Csilla (2019). Népesedési folyamatok területi egyenlőtlenségei a Kárpát-medence országában. *Gazdaság és társadalom*. 2020 (2), pp. 5–22. <https://doi.org/10.21637/GT.2019.2.01>

Pantelis Kazakis és Alessandra Faggian (2017). Mobility, education and labor market outcomes for U.S. graduates: Is selectivity important? *Annals of Regional Science*, 59 (3), pp. 731–758. <https://doi.org/10.1007/s00168-016-0773-6>

Peter A. Fischer és Gunnar Malmberg (1997). Immobility in Sweden. *Finnish Yearbook of Population Research*, pp. 71–86. <https://doi.org/10.23979/fypr.44922>

Péti Márton, Nagy Szabolcs és Szabó Balázs (2020). Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika*, 60 (3), pp. 277–308. <https://doi.org/10.15196/ts600301>

Péti Márton, Pakot Levente, Megyesi Zoltán és Szabó Balázs (2020). A Kárpát-medencei magyarság népesség-előre-számítása, 2011–2051. *Demográfia*, 63 (4), pp. 269–318. <https://doi.org/10.21543/dem.63.4.1>

Sütő Zsuzsanna (2020). The Influencing Factors of Dropout and Persistence of Central European Hungarian Minorities in Higher Educational Institutions. In *Central European Journal of Educational Research*, 2 (3), pp. 90–98. <https://doi.org/10.37441/CEJER/2020/2/3/8282>

Sütő Zsuzsanna (2025). Who Prefers to Stay? Individual and Institutional Factors Supporting Immobility Among Minority Hungarian Higher Education Students. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies. Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies / Razprave in Gradivo*,

Revija za narodnostna vprašanja, 94 (1), pp. 129–152. <https://doi.org/10.2478/tdjes-2025-0005>

Szanyi-F. Eleonóra és Susánszky Pál. (2018). Iskolapadból a munkaerőpiacra – magyar fiatalok karrierpályaszakaszainak elemzése. In Székely, L. (szerk.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* (pp. 207–230). Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Budapest: Kutatópont – Enigma 2001.

Székely Levente (2023). Módszertani jegyzet a nagymintás ifjúságkutatás külhoni eredmények értelmezéséhez. In Vita Emese – Veres Valér (szerk.), *Változó ifjúság a Kárpát-medence országában. Szociológiai tanulmányok a magyar fiatalok két évtizedéről* (pp. 299–309). Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Tózsér Anett (2024). A Hitélet jellemzi Erdélyben. A digitalizáció hatása a hitéletre. *Kutatási zárójelentés*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Veres Valér (2023). Az erdélyi magyarok demográfiai változásainak három évtizede: fókuszban a természetes népmozgalom és az előregedés. *Erdélyi Társadalom*, 21 (2), pp. 9–42. DOI: <https://doi.org/10.17177/77171.284>

Viktor Venhors, Jouke van Dijk és Leo van Wissen (2010). Do the best graduates leave the peripheral areas of the Netherlands? *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 101 (5), pp. 521–537. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2010.00629.x>

Források

Magyar Ifjúság Kutatás 2020 adatbázisa

GÁSPÁR MILÁN

Többs kötődési módozatok nemzetek, országok és lokális-regionális terek láncolatában: székelyföldi, partiumi és kárpátaljai hallgatói közösségek komparatív vizsgálata

1. Bevezető

A tanulmány a nemzethez és a különböző térbeli egységekhez való viszonyulást vizsgálja három külhoni magyar felsőoktatási intézmény, a Partiumi Keresztény Egyetem, a Székelyudvarhelyi Egyetemi Központ és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem hallgatói körében. A vizsgálat a nemzeti identitás részeként, összehasonlító jelleggel, egyéni és csoportos szintek mentén tárgyalja a vizsgált kérdéseket. A cikk egy nagyobb, átfogóbb online kérdőíves kutatás részeredményeit mutatja be. A következő fejezet a kutatás elméleti keretét tárgyalja a nemzet fogalmából kiindulva. Ezt követi a módszertani fejezet, majd az eredmények ismertetése, mely a minta háttérváltozók szerinti megoszlását követően a három kutatási kérdés szerint halad, végül a cikket egy rövid összegzés zárja le.

A nemzethez, országhoz, a régióhoz és más térbeli egységekhez fűződő identitás széles körűen kutatott jelenség (L. CSEPELI, 1992; BINDORFFER, 2001; BRUBAKER, 1996; PAPP Z. ET AL., 2017; ZSIGMOND, 2021). A Kárpát-medencei fiatalokra vonatkozóan leginkább a nagymintás ifjúságkutatásokban találhatóak erre vonatkozó kérdések. Ilyenek voltak a *Mozaik 2001*, a *GeneZys 2015*, a *Magyar Ifjúság Kutatás 2016*, illetve a *Magyar Fiatalok 2020* és az azal párhuzamosan a Külhoni Magyar Fiatalok 2020 felmérések (VERES, 2023). A csak erdélyi hallgatókra vonatkozóan pedig érdemes megemlíteni a *Kincses Kolozsvár*

2015 felmérést, amelynek célcsoportja Kolozsváron tanuló egyetemisták voltak (MÁRTON, 2023; VERES, 2017). Ugyanakkor előfordulnak még kvalitatív megközelítést alkalmazó, szűkebb fókuszú vizsgálatok is, amelyek mélységében ragadják meg a nemzeti-, illetve regionális identitásnak egy adott dimenzióját (I. HANGA, 2021, HÍRES-LÁSZLÓ ÉS LŐRINCZ, 2022). Ezzel szemben az ifjúságkutatások jellemzően több témakört érintenek, köztük a szabadidő-eltöltést, értékrendszert, politikai attitűdöket, hitéletet és a munkavállalást is (VERES, 2023).

Jelen kutatás értelmezhető az ifjúságkutatások kontextusában, hiszen a hallgatói közösségek nagyrészt fiatalokból állnak. Az ifjúság egyrészt megragadható egy olyan társadalmi csoportként, amely a tanulmányok és a munka világa közötti átmenetben létezik. Másrészt pedig ez a csoport behatárolható kor alapján is; a külhoni magyar ifjúságkutatások célcsoportja általában a 15 és 29 év közötti korosztály (KOLOZSVÁRI ÉS NAGY, 2023). A jelen kutatás tárgyául szolgáló kisebbségi és többségi nemzet által behatárolt identitás vizsgálata nem jellemző a magyarországi ifjúságkutatásokra, ami egy fontos különbséget jelent az anyaországi- és a külhoni felmérések között (VERES, 2023). E kutatás egyrészt abban különbözik az ifjúságkutatásoktól, hogy a célcsoportok intézményileg és képzési szintek (alap- és mesterszakos hallgatók) szerint behatároltak, de életkor szerint kevésbé. Másrészt a kutatás mindkét dimenziója 1-től 5-ig terjedő skálákra épül, míg az ifjúságkutatások esetében a nemzetre és térbeli egységekre

vonatkozó kérdéseket többségében (I. ZSIGMOND, 2020; DOMOKOS ET AL., 2020, VERES ÉS RUFF, 2018) bináris (igen-nem kérdésformátumú) változókkal definiálták.

2. Elméleti keret

2.1. Elméleti szintézis

Eriksen (2010) értelmezésében a nemzet az etnikum fogalmának egy politikai dimenzióval való kiterjesztése. Így külön tárgyalandó a politikai nemzet, amely az állampolgárságra és a politikai cselekvésre vonatkozik, illetve a kultúrnnemzet, amely az etnikai identitásra terjed ki. Ezt kiegészítve, Kovács (2016) megközelítésében a nemzeti identitás részét képezi egy lokális-regionális összetevő is. Ez magába foglalhat egy szűkebb-, illetve tágabb régiót, a várost és különböző lokális élettereket is. Továbbá a vizsgált kérdések a Csepeli-féle nemzettudatpiramis alsó szintjét, a spontán nemzeti azonosulást érintik, akár direkt, akár indirekt módon. (CSEPELI, 1992)

Jelen kutatás egyik fő konceptuális alapja az, hogy az alanyok kötődése nem egyirányú, tehát egy nemzettel, országgal vagy térbeli egységgel való azonosulás nem kizárólagos. Ez a gondolatmenet a többs klasszifikációs modellen alapszik (BINDORFFER, 2001; HORVÁTH, 2006; VERES, 2017; ZSIGMOND, 2020). E nézőpontba helyezkedve, Veres (2017) egyéni és csoportos szinteket említ egy kolozsvári egyetemistákat vizsgáló kutatás kapcsán. Az egyéni percepció arra irányul, hogyan látja az egyén saját magát egy vagy több nemzet részeként, míg a csoportos identitás esetében ez a kérdés a saját kisebbségi közösségre vonatkozik. A kutatás négy variáció szerint vizsgálja a nemzethez való kötődést: 1.) az egyén kötődése a magyar nemzethez, 2.) az egyén kötődése a román nemzethez, 3.) a romániai magyarság kötődése a magyar nemzethez, 4.) a romániai magyarság kötődése a román nemzethez. Ezen logikát jelen kutatásban az országhoz és a nemzethez való viszonyulásra is vonatkoztatjuk. Vizsgálatunkban általános kategóriaként a román, illetve az ukrán nemzetet a továbbiakban *többségi nemzetnek*, míg Romániát, illetve Ukrainát *többségi országnak* nevezzük Zsigmond (2020, 2021) nyomán.

Az országok, nemzetek és lokális-regionális terek egymáshoz való viszonya értelmezhető Brubaker (1996) triadikus modelljére építve. A modell eredetileg három

szereplőt vonultat fel: a támogató államot, a kisebbségi közösséget és a nemzetépítő államot. E rendszert továbbgondolva, kutatásunkban az *entitás* kifejezést használjuk. Ezen belül *támogató entitásoknak* minősül a magyar nemzet, a magyar állam és Magyarország. Ezen tényezőket az összmagyarság, illetve az összmagyar nemzeti identitás kontextusából nevezzük támogatónak, mind kulturális-, mind pedig politikai vonatkozásban. Ezen kívül a *támogató entitás* logikai mezejébe illeszthető egy nemzetek felett álló komponens. Ide tartoznak olyan nemzetközi szervezetek, melyek szintén részét képezhetik a kisebbségpolitikának, ugyanakkor nem kötődnek konkrét országhoz, nemzethez vagy régióhoz (I. CERNICKSKÓ ÉS HLADONIK, 2024). Viszont egyes kisebbségi jogok, melyeket ezen entitások védelmébe vesznek, összeegyeztethetetlenek az adott többségi ország nemzetállami ideológiájával, így azok maradéktalan betartatása nem lehetséges (CERNICKSKÓ ÉS TÓTH, 2021; MARKÓ, 2022). *Többségi entitásoknak* minősülnek a többségi államok, nemzetek és országok (vö. ZSIGMOND, 2020; 2021), amelyek a többségi nemzeti identitást képviselik abban az országban, amelyhez a vizsgált kisebbségi csoportok földrajzi értelemben tartoznak (BÁRDI, 2020; KOVÁCS, 2016; ZSIGMOND, 2020). *Kisebbségi entitásoknak* pedig a kisebbségi magyar közösségek, egyetemek, a hozzájuk kapcsolódó városok és azok szűkebb-, illetve tágabb régiói minősülnek, amelyek e sajátos kisebbségi helyzetbe illeszkednek (KOVÁCS, 2016).

Kisebbségi és többségi csoportok viszonyában jelen lévő konfliktusok szimbolikus küzdelmekként értelmezhetők Tajfel és Turner (1979) szociális identitás elmélete szerint. A szerzőpáros meglátásában, akik egy adott társadalmi csoportba tartoznak, azok képviselve önmagukat küzdenek a csoporton kívüliekkel szemben. Az *ingroup* és az *outgroup* közötti ellentét kiélesedik a politikai diskurzusok hatására. E vonatkozásban a kisebbségi csoportok (jelen esetben a romániai és az ukránai magyarság) küzdenek önmagukért, mind a többségi államokkal, mind pedig a támogató (ebben az esetben a magyar) állammal. Kisebbségi érdekekkel szembenő többségi állami intézkedésre egy példa a 2017-es ukrán nyelvtörvény, amely biztosítja az ukrán nyelv dominanciáját az ott élő nemzeti kisebbségek anyanyelvével szemben. A kisebbségeket és anyanyelvüket az ukrán hatalmi elit kommunikációjában nemzetbiztonsági fenyegetésnek nyilvánítja, melyek veszélyt

jelentenek az ukrán nemzetállam egységére. Ezért az ukrán törvények ellehetetlenítik a kisebbségi nemzeti és nyelvi érdekek érvényesítését, még ha ez akadályozza is az ország európai integrációját (BACSÓ és PATAKI, 2024; CSERNICKSKÓ ET AL., 2020; CSERNICKSKÓ és HLADONIK, 2024). A támogató állammal való szembenállásra pedig példa a magyar állami média asszimiláló hatása a regionális identitásra. A politikai témák számos esetben heves vitákat generálnak, sok a kritikus vélemény mind a helyi-, mind az egész nemzetre kiterjedő ügyek kapcsán (BAUER ET AL., 2021; BÁLVÁNYOS INTÉZET, 2021.).

Barth (2010) határteremtés elmélete magyarázatot ad arra, hogy az országok, nemzetek és régiók közötti különbségek miért bírnak társadalmi relevanciával. Az elmélet arra világít rá, hogy a természetes határok nem önmagukban léteznek, hanem azok társadalmilag konstruált jelentéssel bírnak. A társadalmi csoportok ezekhez a határokhöz szimbolikus értelmet társítanak. Azok kijelölése és betartása szituációfüggő, ebben a dinamikában a csoportközi érintkezésnek van meghatározó szerepe. Jól illeszkedhet ehhez az elméleti modellhez a székely szubetnikum (HANGA, 2021) példája. Egy székelyföldi egyén egyrészt székelyként határozhatja meg magát egy partiumi magyarral való interakciója során. Másrészt egy más nemzetiségű külföldivel szemben magyarként vagy romániai magyarként hivatkozhat magára. Harmadrészt egy magyarországi magyarhoz képest az erdélyi identitását helyezheti előtérbe.

Jelen kutatásra vonatkozóan a határteremtés (BARTH, 2010) lényeges a többségi entitásokkal szemben, ahol az etnikai és politikai határok hangsúlyosak, míg az anyaországgal szemben a földrajzi határ jelent akadályt (ZSIGMOND, 2020). Továbbá a lokális és regionális identitástípusok is határt képezhetnek mind a magyar-, mind a többségi nemzettel való azonosulás irányában (DOMOKOS ET AL., 2020).

A cikk tárgyát képező kapcsolódásokat magyarázza Anderson (1983) „láthatatlan közösség”-elmélete. Ebben a kisebbségi magyar közösségek (vö. HANGA, 2021) láthatatlan csoportokat alkotnak, melyeket a közös nyelv, a kultúra és egyéb tényezők mellett összeköt a közös kisebbségi sors is (BÁRDI, 2020; PAPP Z ET AL., 2017; VERES és RUFF, 2018) Továbbá ilyen láthatatlan kötelék köti őket össze mind a támogató-, mind pedig a többségi entitásokkal. Előbbi esetében hangsúlyosabb a kulturális- és érzelmi kötődés. A többségi kapcsolódásokat tekintve,

az államnemzeti-, illetve interakció alapú kötődések lényegesek (ZSIGMOND, 2020).

A kisebbségi magyar közösségek támogatásában mindkét oldal részt vesz. A többségi állam részéről erre példa a magyar nyelvű közoktatás finanszírozása (BÁNYAI, 2020a, 2020b; BÁRDI, 2020; OROSZ, 2021; PÉNTEK és BENŐ, 2020). Ugyanakkor az anyaországi támogatás határozott és egyértelmű. A 2010-es évekre az anyaország társadalmá felől hangsúlyosabbá vált a támogató viszonyulás a külhoni közösségek irányába (TÖZSÉR ET AL., 2017; PAPP Z. ET AL., 2018), nem beszélve arról, hogy az anyaország külhoni közösségeket támogató állami intézkedései is a befogadás irányába hatnak (PÉTI és MOZGA, 2023).

2.2. Korábbi ifjúságkutatások eredményeinek szintézise

2.2.1. A nemzethez tartozás

1. táblázat

A 2020-as ifjúságkutatás (DOMOKOS ET AL., 2020) alapján Erdélyben 94%, Kárpátalján pedig 93% vallotta magát magyarnak. Továbbá az erdélyi mintának 3%-a, a kárpátaljaiak pedig 7%-a sorolta magát a többségi nemzethez. Illetve a kárpátaljai mintában nagyobb (89%) arányban tartják a helyi magyarságot a magyar nemzet részének az erdélyihez (85%) képest.

2. táblázat

2016-ban (VERES és RUFF, 2018) az erdélyi minta 87%-a tartotta a romániai magyarságot a magyar nemzet részének, míg Kárpátalján 93% vallotta az ukrain magyarságot a magyar nemzethez tartozónak. Illetve az erdélyi minta nagyobb (57%) arányban tartja az országban élő magyarokat a többségi nemzet részének a kárpátaljai mintához (49%) képest.

3. táblázat

A GeneZys 2015-ös (Zsigmond, 2020) kutatás esetében pedig az ország magyarságának a többségi nemzethez való tartozásában alig van különbség a két minta között, de itt a kárpátaljai mintában magasabb (66%) az arány az erdélyihez (64%) képest. Ugyanakkor a kisebbségi magyar közösségnek a magyar nemzethez

1. táblázat:

A nemzethez tartozás a Külhoni Magyar fiatalok 2020 alapján
(N-Kárpátalja=500, N-Erdély=2000)

Nemzet és szint	Kárpátalja	Erdély
Magyar nemzet – egyéni szint	93%	94%
Magyar nemzet – csoportszint	89%	85%
Többségi nemzet – egyéni szint	7%	3%

Forrás: Domokos et al., 2020

2. táblázat:

A nemzethez tartozás a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 alapján
(N-Kárpátalja=500, N-Erdély=2000)

Nemzet és szint	Kárpátalja	Erdély
Magyar nemzetcsoportszint	93%	87%
Többségi nemzetcsoportszint	49%	57%

Forrás: Veres és Ruff, 2018

3. táblázat:

A nemzethez tartozás a GeneZys 2015 alapján
(N-Kárpátalja=500, N-Erdély=1000)

Nemzet és szint	Kárpátalja	Erdély
Magyar nemzetcsoportszint	94%	89%
Többségi nemzetcsoportszint	66%	64%

Forrás: Zsigmond, 2020

való tartozásában is a kárpátaljai minta aránya magasabb (94%) az erdélyihez (89%) képest.

Zsigmond (2020) elemzése a 2015-ös adatok alapján összeveti a lehetséges okait annak, hogy miért gondolják úgy a megkérdezettek, hogy az adott kisebbségi magyar közösség az adott nemzethez tartozik, vagy pedig nem képezi annak részét. Ennek alapján Erdélyben a magyar nemzethez való tartozásban nagyobb szerepe van a spontán nemzeti azonosulásnak (42%), mint Kárpátalján (36%). Kárpátalján (38%) pedig erre vonatkozóan nagyobb szerepe van a történelmi múltnak, mint Erdélyben (23%). A többségi nemzethez való tartozás

tekintetében az erdélyi mintában (80%) gyakoribb az államnemzeti érvelés (a többségi nemzethez való kötődés oka az hogy az országuk magyarsága a többségi országban él), mint a kárpátaljai mintában (64%). Abban a tekintetben, hogy a kisebbségi közösség miért nem része a többségi nemzetnek, a kárpátaljai mintában gyakoribb a sérelmi érvelés (úgy látják, hogy a románok/ukránok negatívan viszonyulnak a romániai/ukrain magyarsághoz, ezért nem tartják azt a román/ukrán nemzet részének) miatt (27%), míg ez az arány Romániában csak 10%. Romániában pedig a különbözősége (úgy gondolják, hogy mivel a romániai/ukrain magyarság

különbözik a románokról/ukránoktól, ezért országuk magyarsága nem alkotja részét a román/ukrán nemzetnek) való hivatkozás aránya magasabb (36%), mint Ukrajnában (25%). A magyar nemzethez való tartozás megtagadása az államnemzeti logikához, a sérelmi érveléshez és a különbözőséghez vezethető vissza. Ennek aránya mindkét esetben alacsony, de Erdélyben valamivel magasabb (11%), míg Kárpátalján alacsonyabb (6%). A többségi országhoz, illetve többségi lakosokhoz való kötődés mindkét országban növeli a többségi nemzettel való azonosulást, míg a regionális identitás csökkenti azt.

4. táblázat

Egy kizárólag erdélyi fiatalokra vonatkozó 2015-ös felmérésben (I. Márton, 2023; Veres, 2017) a résztvevők 93,9%-a saját magát, míg 97%-a a romániai magyarságot tartja a magyar nemzet részének. Továbbá a megkérdezettek 61,4%-a tartja a romániai magyarságot, és 32,9%-a saját magát a román nemzet részének. Különbségek vannak régiók tekintetében is a román nemzethez való viszonyulásban: a székelyföldi alanyok 58%-a tartja a romániai magyarságot a román nemzet részének, 27,6%-a saját magát. Partium esetében ez az arány 66,2% a romániai magyarságra és 38,6% az egyénre nézve.

2.2.2. A térbeli egységekhez való kötődés

5. táblázat

A 2020-as felmérésre visszatérve (DOMOKOS ET AL., 2020) az elsődleges kötődés (a kérdés arra vonatkozott, hogy milyen népcsoporthoz vagy területi egység lakóihoz kötődnek elsődlegesen az alanyok) vonatkozásában Erdélyben (48%) jellemzőbb az összmagyarsághoz való kötődés, mint a kárpátaljai mintában (40%). Kárpátalján (34%) viszont a regionális magyar kategória aránya magasabb az erdélyi mintához (23%) képest. A tisztán regionális kötődés aránya is magasabb Kárpátalján (11%), mint Erdélyben (3%).

6. táblázat

A haza megnevezésére vonatkozó kérdés kapcsán is kitűnik a regionális identitás hangsúlyosabb jelenléte Kárpátalján Erdélyhez képest. A kárpátaljai minta 54%-a Kárpátalját tartja hazájának, míg az erdélyi minta esetében ez az arány 39% Erdélyre vonatkozóan. Ugyanakkor

árnyalja a képet az, hogy az erdélyi mintában lehetséges ennél szűkebb régióval való azonosulás is. E tekintetben 8% jelölte Székelyföldet, 2% pedig Partiumot hazájának. A települést hazájuknak vallók aránya pedig az erdélyi mintában magasabb (27%), mint a kárpátaljaiban (17%). Magyarországot magasabb arányban jelölték hazájuknak Kárpátalján (4%), mint Erdélyben (1%). Továbbá a kárpátaljai alanyok Ukrajnát (13%) is magasabb arányban jelölték hazájuknak, mint az erdélyiek Romániát (9%).

Egy kolozsvári magyar fiatalok körében végzett kutatás 2016-ra erősödő székely és erdélyi kötődést állapított meg az évezred első évtizedének végéhez képest (VERES IN NSKI, 2016), míg egy 2018–19-es vizsgálat erős gazdasági etnocentrikus térségi kötődést és erős térségi identitást mutatott ki Erdélyben és Székelyföldön (más magyar nemzetrészekkel összevetésben) (BORBÉLY ET AL., 2020; NSKI, 2018).

7. táblázat

További megállapítások vonhatók le Veres és Ruff elemzése (2018) kapcsán a 2016-os adatokra vonatkozóan a regionális, lokális és országhoz kapcsolódó identitástípusokról. A kárpátaljai magyarok erős regionális identitását ez a vizsgálat is bizonyítja. 52%-a a kárpátaljai mintának Kárpátalját tartja hazájának, ezzel szemben a székelyföldiek 38%-a, a Partiumba és a szórványba tartozó alanyok 29%-a tartja hazájának Erdélyt. A Partiumba és szórványba tarozó alanyok 4%-a tartja Partiumot, míg a székelyföldiek 19%-a Székelyföldet hazájának. A Partiumba és szórványba tartozó alanyok esetében erősebb (18%) a többségi ország hazaként való megnevezése, mint a székelyföldi (8%) és a kárpátaljai mintában (7%). Partium és a szórvány rendelkezik a legmagasabb aránnyal (30%) a településhez kapcsolódó identitás esetében is, míg a székelyföldi mintának 20%-a, a kárpátaljainak pedig 19%-a tartja a települést, ahol lakik, hazájának

8. táblázat (lásd következő oldal)

Az elemzés (Veres és Ruff, 2018) tartalmaz Magyarországgal kapcsolatos itemeket is egy 1-től 5-ig terjedő skálán, és mind a két esetben a kárpátaljai minta átlaga magasabb az erdélyinél. Magyarország szeretetét tekintve, ez az átlag Kárpátalján 4,3, míg Erdélyben 3,7. A Magyarországon való étellel kapcsolatban pedig Kárpátalján 3,2, Erdélyben 2,5.

4. táblázat:

A nemzethez tartozás a Kincses Kolozsvár 2015 alapján
(N=717)

Nemzet	Egyéni szint	Csoportos szint
Magyar nemzet	93,9%	97,0%
Román nemzet	32,9%	61,4%

Forrás: Veres, 2017

5. táblázat:

Csoportokhoz való kötődés a Külhoni Magyar Fiatalok 2020 alapján
(N-Kárpátalja=500, N-Erdély=2000)

Az elsődleges kötődés iránya	Kárpátalja	Erdély
Magyarok	40%	48%
Kárpátaljai/erdélyi magyarok	34%	23%
Kárpátaljaiak/erdélyiek	11%	3%

Forrás: Domokos et al., 2020

6. táblázat:

A haza megnevezése a Külhoni Magyar Fiatalok 2020 alapján
(N-Kárpátalja=500, N-Erdély=2000)

A haza megnevezése	Kárpátalja	Erdély
Régió	39,0%	54,0%
Település	17,0%	27,0%
Magyarország	4,0%	1,0%
Többségi ország	13,0%	9,0%

Forrás: Domokos et al., 2020

7. táblázat:

A haza megnevezése a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 alapján
(N-Kárpátalja=500, N-Erdély=2000)

A haza megnevezése	Kárpátalja	Székelyföld	Partium és szórvány
Régió	52,0%	38,0%	29,0%
Szűkebb régió	–	19,0%	4,0%
Többségi ország	7,0%	8,0%	18,0%
Település	19,0%	20,0%	30,0%

Forrás: Veres és Ruff, 2018

8. táblázat:
A Magyarországhoz való kötődés kritériumai a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 alapján
(N-Kárpátalja=500, N-Erdély=2000

A Magyarországhoz való kötődés kritériumai	Kárpátalja	Erdély
Magyarország szeretete	4,3	3,7
Magyarországon való élet lehetősége	3,2	2,5

Forrás: Veres és Ruff, 2018

3. Módszertan

3.1. Kutatási kérdések

K1: Milyen különbségek vannak régiók szerint abban, hogy mennyire tartják magukat és a kisebbségi magyar közösségüket a magyar-, illetve a többségi nemzet részének?

Az alanyoknak magukra és a kisebbségi magyar közösségükre vonatkozóan tettünk fel egy-egy kérdést a magyar-, illetve a többségi nemzettel való azonosulással kapcsolatban. A kérdések a következők voltak: Mennyire tartja Ön magát a magyar nemzet részének? Mennyire tarja Ön a romániai/ukrajnai a magyarságot a magyar nemzet részének? Mennyire tartja Ön magát a román/ukrán nemzet részének? Mennyire tartja Ön a romániai/ukrajnai magyarságot a román/ukrán nemzet részének? Ez a dimenzió a *nemzethez való tartozás* nevet viseli.

K2: Milyen különbségek vannak régiók szerint abban, hogy mennyire tartják meghatározónak a különböző térbeli egységekkel való kapcsolatot önmaguk, illetve a kisebbségi magyar közösségük számára?

Az egyéni szint esetében ez a szempont kiterjed az anyaország és a többségi ország mellett a külhoni magyar felsőoktatási intézményre, annak városára és a szűkebb-, illetve tágabb régiójára is (Partiumi Keresztény Egyetem, Partium régió, Nagyvárad, Székelyudvarhelyi Egyetemi Központ, Székelyföld, Székelyudvarhely, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Kárpátalja, Beregszász). A kárpátaljai kérdőív nem tartalmazza a szűkebb régiót, míg a két erdélyi kérdőív esetében a tágabb régió közös (Erdély). Ezekre a térbeli egységekre

kérdezett rá a kérdőív a következő kérdéssel: Mennyire határozza meg az Ön identitását a következőkkel való kapcsolata...? A csoportszint esetében csak a többségi- és az anyaországgal kapcsolatos viszonyulásra tért ki a kutatás. Ebben az esetben a kérdés a következő volt: Ön szerint a romániai/ukrajnai magyarság identitását mennyire határozza meg a következőkkel való kapcsolata...? Ez a *dimenzió a térbeli egységekhez való viszonyulás*.

K3: A teljes mintanagyságot, illetve a régiók szerinti almintákat tekintve vannak-e összefüggések az országokhoz és nemzetekhez való viszonyulásmódok között?

E célkitűzés a korábban már felvázolt két dimenzió kapcsolatára épül ország–nemzet viszonyokra fókuszálva. Ehhez a célkitűzéshez két hipotézis tartozik, az első a többségi országhoz és a többségi nemzethez, míg a másik a Magyarországhoz és a magyar nemzethez fűződő identitás kapcsolatára vonatkozik. E két hipotézis ellenőrzése Spearman-féle korrelációanalízissel történt. Illetve az előző két célkitűzéshez szintén két hipotézis kapcsolódik, melyeket Mann–Whitney U-próbával vizsgálunk. A hipotéziseket a következő alfejezetben mutatja be a tanulmány.

3.2. Hipotézisek

H1. Feltételezzük, hogy a magyar nemzethez a kárpátaljai-, míg a többségi nemzethez az erdélyi alanyok kötődnek erősebben

A korábbi nagymintás ifjúságkutatások eredményeinek szintézise (DOMOKOS ET AL., 2020; ZSIGMOND, 2020; VERES és RUFF 2018) rámutat arra, hogy az erdélyi és kárpátaljai mintákat tekintve a legtöbb esetben jellemzően

4-6%-kal a kárpátaljai fiatalok jobban kötődnek a magyar nemzethez az erdélyiekhez képest. A többségi nemzetre vonatkozóan kiemelhető az, hogy az erdélyi alanyok kötődése 2016-ban (Veres és Ruff, 2018) 8%-kal volt erősebb, viszont a 2020-as ifjúságkutatásban a kárpátaljai alanyok haladták meg e tekintetben az erdélyieket 4%-kal. Más esetben (DOMOKOS ET AL., 2020; ZSIGMOND, 2020) szinte azonos az eredmény, csupán 1–2%-nyi eltérés figyelhető meg a két régió fiataljai között.

H2. Feltételezzük, hogy Magyarországhoz a kárpátaljai-, míg a többségi országhoz az erdélyi alanyok kötődnek erősebben

Az első hipotézis érvrendszerével összhangban, feltételezésünk szerint az országhoz való kötődés a nemzethez való kötődéshez hasonló tendenciákat mutat, azt feltételezve az elméleti szintézis (BRUBAKER, 1996; ERIKSEN, 2010; ANDERSON, 1983) alapján, hogy ezek összekapcsolódnak. A 2016-os ifjúságkutatás (VERES és RUFF, 2018) alapján a Magyarországhoz való kötődés minden dimenziójában láthatóan magasabb átlaga volt a kárpátaljai alanyoknak az erdélyiekhez képest. Továbbá az erdélyi alanyok jelentősen magasabb arányban neveztek a többségi országot hazájuknak a kárpátaljaiakhoz képest. A különbséget legnagyobb mértékben a Partiumban és a szörványban lakó alanyok adták, akik e tekintetben nyitottabbak a többségi ország felé. A 2020-as ifjúságkutatás (DOMOKOS ET AL., 2020) szintén a kárpátaljaiak erősebb kötődését mérte az anyaország iránt, ugyanakkor néhány százalékpontos különbséggel a többségi ország irányába is a kárpátaljai alanyok kötődnek erősebben. Kiemelhető viszont a kárpátaljai fiatalok körében a sérelmi narratívák (ZSIGMOND, 2020) viszonylag erős jelenléte. Ebből kiindulva, feltehetően az utóbbi események (BACSO és PATAKI, 2024; CSERNICKÓ ET AL., 2020; CSERNICKÓ és HLADONIK, 2024) hatására a határképződés (BARTH, 2010) intenzitása nőtt a kárpátaljai magyarság és az ukrán társadalom között.

H3. Feltételezzük, hogy a többségi nemzettel és a többségi országgal való azonosulás között összefüggés van, és ez a kapcsolat pozitív irányú

A hipotézis az államnemzeti- és kultúrnemzeti identitásnak alapvetően diadikus modelljéből (ERIKSEN, 2010) és a brubakeri triadikus mező (BRUBAKER, 1996) továbbgondolt változatából indul ki. Korábbi kutatások

bizonyítják, hogy a többségi nemzethez való kötődés alapvetően államnemzeti természetű (I. VERES, 2017; ZSIGMOND, 2020) mind a két kisebbségi magyar közösség esetében. A többségi ntítások vonatkozásában még jellemzőek azinterakció alapú kötődések a többségi etnikummal (ZSIGMOND, 2020) és a többségi állam is közvetíti a többségi nemzet kultúráját, de a két kultúra különbözősége, mi több a nemzetállami ideológia általi szembehelyezkedése (I. CSERNICKÓ és TÓTH, 2021; MARKÓ, 2022) határt képez (BARTH, 2010) a többség és kisebbség között. Viszont ha az alanyok mégis ingroup-közösséget vállalnak (TAJFEL és TURNER, 1979) a többségi nemzettel, akkor feltehetően a többségi országhoz is kötődnek, ha azt feltételezzük, hogy a többségi ország által behatárolt térben a kisebbségi és többségi entitások egymással – mint egy láthatatlan egység – összeköttetésben állnak (ANDERSON, 1983).

H4. Feltételezzük, hogy a magyar nemzettel és a Magyarországgal való azonosulás között nincs összefüggés

A korábban vázolt gondolatmenethez kapcsolódóan a korábbi ifjúságkutatások bizonyítják a magyar nemzethez való kötődés meghatározó jellegét, azzal együtt, hogy ebben a kötelékben kevésbé hangsúlyosak az államnemzeti elemek (MÁRTON, 2023; VERES, 2017; VERES és RUFF, 2018; ZSIGMOND, 2020). Ebben a viszonyrendszerben kevésbé van jelen a kisebbségi entitások közvetlen interakciója Magyarországgal, még ha a magyar állam támogató szerepben (Brubaker, 1996) részt is vesz a kisebbségi közösségek életében, ugyanakkor ez nem garantálja azt, hogy az anyaországhoz való kötődés is hasonló erősségű legyen (I. ZSIGMOND, 2020).

3.3. Célcsoport és minta

A kutatás célcsoportját a három felsőoktatási intézmény hallgatói képezik. A három intézmény vezetősége biztosított számunkra hozzáférést a hallgatók létszámáról. Az adatbázisok alapján az erdélyi célcsoport 1308 hallgatót foglal magába, ebből 853 a Partiumi Keresztény Egyetem és 455 a Székelyudvarhelyi Egyetemi Központ hallgatója. A kárpátaljai célcsoportot a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem hallgatói képezik, ők összesen 1265-en vannak. A három célcsoport összesen 2573 hallgatót foglal magába. Mivel a kárpátaljai célcsoport létszáma hasonló, mint

a két erdélyi hallgatói közösségé együttvéve, és a mint a is hasonló arányban oszlik meg, ezért a kutatók a jelen kutatásban a partiumi és a székelyföldi mintákat egy mintaként kezelték, ugyanakkor a regionális különbségek érzékeltetésére a két minta eredményeit külön-külön is közli a tanulmány.

Kényelmi mintavételt (CSIKOS, 2020) alkalmaztak a kutatás során, így a minta nem reprezentatív. Ennélfogva az eredmények nem általánosíthatók, feltáró jellegűek. A kutatás célja elsősorban az, hogy az olvasó betekintést nyerjen abba, milyen regionális különbségek figyelhetők meg a határon túli magyar hallgatói közösségek nemzetre, országra és lokális-regionális terekre vonatkozó identitásmintázatai között. Ugyanakkor a célcsoport minden hallgatója megkapta a kérdőíveket a vizsgált felsőoktatási intézmények vezetőségén keresztül. A mintát összesen 332 hallgató alkotja, közülük 144 alany tartozik a kárpátaljai-, és 188 az erdélyi mintához. Az erdélyi minta pedig a 119 alanyt tartalmazó partiumi és a 69 alanyból álló székelyföldi almintákból áll.

A mintavétel erdélyi partiumi (Románia), erdélyi székelyföldi (Románia) és kárpátaljai (ukrajnai) vizsgálati területeiről fontos megemlíteni, hogy mindegyik a külhoni magyarság tömbös településterülete, ahol az alapvetően vidékies jellegű térségek településein a magyarság gyakran többséget alkot (PÉTI ET AL. 2020). A székelyföldi vizsgálati terület ugyanakkor eltér a másik kettőtől, mert Magyarország határától messze esik, valamint kimagaslik lélekszámaival; két megyében még megyei szinten is többséget alkot a magyarság (PÉTI ET AL. 2020).

Az esetválasztást indokolja az, hogy e három intézmény mindegyike a kisebbségi magyar felsőoktatási intézmények sorába illeszkedik, és az adott régió magyarságához kapcsolódik. Továbbá a három felsőoktatási intézmény szorosan kapcsolódik annak városához (Nagyvárad, Székelyudvarhely, Beregszász), és az anyaországhoz is (II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR EGYETEM, 2025; PARTIUMI KERESZTÉNY EGYETEM, 2025; SZÉKELYUDVARHELYI EGYETEMI KÖZPONT, 2025), ami relevánssá teszi a lokális és az anyaországgal kapcsolatos identitás vizsgálatát (KADLICSKÓ, 2024). Az elemzés szempontjából még fontos volt a régiók szerinti összehasonlíthatóság is, ezért három olyan tájegységre esett a választásunk, mely élesen különbözik (VERES, 2017, VERES és RUFF, 2018, ZSIGMOND, 2020, DOMOKOS ET AL., 2020) a cikk tárgyát képező identitástípusok mentén. Végül az is fontos

szempont volt, hogy az erdélyi és kárpátaljai minták hasonló arányban legyenek jelen a mintában.

3.4. Mérőeszköz és adatelemzés

A kvantitatív kutatás online kérdőíven alapszik. A lekérdezés 2025. március 12. és 24. között zajlott. Ezen belül a két fő dimenzió 1-től 5-ig terjedő skálákra épül, az 1-es érték jelenti a legkisebb-, az 5-ös pedig a legnagyobb mértékű azonosulást. Ezen esetekben az adatvizualizáció során az átlagokat használják fel. Annak eldöntése, hogy az összefüggés-vizsgálatokba bevonandó változókkal végezhetőek-e parametrikus eljárások, a Kolmogorov–Smirnov tesztet használtuk. Mivel minden esetben a próba eredménye szignifikáns, így a normalitás kritériuma nem teljesül. Ennek tudatában kétféle nonparametrikus elemzési módszer alkalmazására került sor. Az országhoz és nemzethez való kötődés kapcsolatát Spearman-féle korrelációanalízissel, a regionális összefüggéseket Mann–Whitney U-próbával vizsgálta a kutatás.

4. Eredmények

4.1. A minta megoszlása néhány háttérváltozó szerint

A minta megoszlását tekintve elmondható, hogy az alanyok 56,63%-a az erdélyi mintához tartozik, 43,37%-a pedig a kárpátaljaihoz. Az erdélyi mintán belül a partiumi al minta 63,3%-ot, a székelyföldi pedig 36,7%-ot tesz ki. A kárpátaljai kitöltők között a nők aránya 78,5%, a férfiaké pedig 21,5%. Az erdélyi mintában 71,8% a nők és 28,2% a férfiak aránya.

Mind Kárpátalján, mind pedig Erdélyben több, mint 90%-a a kitöltőknek a többségi országban lakik. A kárpátaljai mintának 92,4%-a lakik Ukrajnában, az erdélyinek pedig 96,8%-a lakik Romániában állandó lakhelyét tekintve. Míg a kárpátaljai mintának 5,6%-a, az erdélyinek 2,1%-a lakik Magyarországon. Az állandó lakhely települését tekintve, a kárpátaljai minta nagy része vidéki településen (76,4%) él, míg csupán 23,6% városban. Az erdélyi mintában magasabb a városi településen

lakók (52,1%) aránya a vidéken lakókhöz (47,9%) képest. A kor szerinti megoszlás tekintetében a kárpátaljai minta 89,6%-a 18 és 22 év közötti, az ennél idősebbek aránya 10,4%. Az erdélyi mintában 56,9 százalék a 18 és 22 év közöttiek aránya, míg 43,1%-uk ennél idősebb.

4.2. A nemzethez tartozás

9. táblázat

A nemzethez való tartozás többes klasszifikációs logikáját (I. BINDORFFER, 2001; VERES, 2017; ZSIGMOND, 2020) alkalmazva egyéni szinten a magyar nemzethez való tartozásban vehetőek észre nagyobb hasonlóságok a két minta között. A kárpátaljai minta átlaga a magyar nemzethez való tartozás tekintetében 4,35, míg Erdélyé 4,27. Ugyanakkor a többségi nemzet vonatkozásában is a kárpátaljai minta átlaga magasabb (2,65) az erdélyihez (2,53) képest, viszont az erdélyi minta rendelkezik nagyobb mediánnal (3) a kárpátaljaihoz (2) képest.

10. táblázat

A csoportos szint esetében a többségi nemzethez való tartozásban mutatkozik kisebb különbség a két

minta közül. A négy variáció közül egyedül ebben a szempontban van az erdélyi mintának (2,59) nagyobb átlaga a kárpátaljaihoz (2,58) képest, és itt is csak egy századdal. A magyar nemzethez való tartozásban pedig – ahogy egyéni szinten is – a kárpátaljai minta átlaga magasabb.

A nemzethez való kötődésre vonatkozóan előzetesen megszületett egy hipotézis, amely szerint a magyar nemzethez a kárpátaljai-, míg a többségi nemzethez az erdélyi alanyok kötődnek jobban. A hipotézist cáfolták az eredmények, mivel a Mann–Whitney próba eredménye egyik esetben sem szignifikáns, tehát a kisebb különbségek ellenére hasonló mintázatok vehetőek észre e tekintetben az erdélyi és kárpátaljai alanyok között.

11. táblázat, lásd következő oldal

A székelyföldi és partiumi mintákat összehasonlítva, megállapítható, hogy egyéni szinten a székelyföldi mintában kevésbé (4,22) artják az alanyok magukat a magyar nemzet részének a partiumi mintához (4,30) képest. Míg a román nemzethez való tartozást tekintve, a székelyföldi alanyok átlaga magasabb (2,58) a partiumihoz (2,50) viszonyítva.

9. táblázat:
A nemzethez tartozás egyéni szintje a két mintában
(N-Kárpátalja=144, N-Erdély=188)

Mennyire tartja magát...?	Kárpátalja	Erdély
A magyar nemzet részének	4,35	4,27
A többségi nemzet részének	2,65	2,53

Forrás: a szerző saját szerkesztése

10. táblázat:
A nemzethez tartozás csoportos szintje a két mintában
(N-Kárpátalja=144, N-Erdély=188)

Mennyire tartja a romániai/ukrajnai magyarságot...?	Kárpátalja	Erdély
A magyar nemzet részének	4,13	4,05
A többségi nemzet részének	2,58	2,59

Forrás: a szerző saját szerkesztése

12. táblázat, lásd következő oldal

Csoportos szinten már fordított a helyzet. E tekintetben a székelyföldi alanyoknak az átlaga magasabb (4,13) a magyar nemzethez való tartozás vonatkozásában a partiumihoz (4,00) képest. A román nemzethez való tartozás vonatkozásában pedig a partiumi minta átlaga magasabb (2,65) a székelyföldi alanyokhoz (2,45) képest.

4.3. A térbeli egységekhez való viszonyulás**13. táblázat**

A térbeli egységekhez való viszonyulás tekintetében kitűnik, hogy a többségi országon kívül mindegyik egység esetében a kárpátaljai minta átlaga magasabb az erdélyihez képest. A többségi ország esetében figyelhető meg a legkisebb különbség, és az eddig vizsgált szempontok közül egyedül itt alacsonyabb a kárpátaljai minta átlaga (2,92) az erdélyihez (3,03) képest.

A legélesebb különbség a régió esetében van, a kárpátaljai minta átlaga Kárpátaljára vonatkozóan 4,67, míg az erdélyi mintáé 4,2 Erdély vonatkozásában. Ugyanakkor a szűkebb régióhoz sem kötődnek össze-sítvé jobban az erdélyi alanyok, mint Erdélyhez.

A felsőoktatási intézmény városához kapcsolódó identitás esetében szintén a kárpátaljai minta átlaga magasabb (3,84) az erdélyihez (3,73) viszonyítva. Emellett a felsőoktatási intézmény esetében is a kárpátaljai minta átlaga nagyobb (4,02), mint az erdélyi (3,74).

Jelentős különbség figyelhető meg a Magyarországhoz való viszonyulás tekintetében is, melynek átlaga szintén Kárpátalján magasabb (3,63) Erdélyhez (3,25) képest.

14. táblázat

Csoportos szinten (a romániai-, illetve az ukrainai magyarságra vonatkoztatva a kérdést) nyilvánvalóbbá válik a különbség a kárpátaljai és az erdélyi minták között, mind a Magyarországhoz, mind pedig a többségi országhoz való viszonyulás vonatkozásában. A kárpátaljai minta kisebb (3,17) átlaggal rendelkezik a többségi országhoz való kötődést tekintve az erdélyi mintához (3,39) képest.

Az anyaországhoz való kötődést tekintve is nőttek a különbségek az egyéni szinthez képest, ugyanakkor szintén a kárpátaljai mintának van magasabb (4,00) átlaga az erdélyihez (3,55) viszonyítva.

15. táblázat, lásd következő oldal

A Mann–Whitney U-tesztek alapján szignifikáns mértékű összefüggés van az erdélyi és a kárpátaljai al-minta között az anyaországhoz való viszonyulás tekintetében mind egyéni- ($p=0,002$), mind pedig csoport-szinten (0,000). A rangeloszlások alapján mindkét esetben akárpátaljai alanyok kötődése erősebb Magyarországhoz, mint az erdélyieké. Ugyanez mondható el a régióhoz való kötődés esetében is, tehát a kárpátaljai alanyok jobban kötődnek Kárpátaljához, mint az erdélyiek Erdélyhez. Az anyaország esetében egyéni szinten különbség van a mediánok tekintetében, Kárpátalján ennek értéke 4, míg Erdélyben 3. Csoportszinten (4) és a régió (5) esetében viszont a két minta mediánja azonos.

Az erre a dimenzióra vonatkozó előzetes hipotézist csak részben igazolták az eredmények. Az előzetes várakozásoknak megfelelően a kárpátaljai alanyok kötődése Magyarország felé szignifikáns mértékben erősebb az erdélyiekhez képest, viszont a többségi ország esetében nem szignifikáns a Mann–Whitney próba eredménye.

16. táblázat, lásd következő oldal

Az erdélyi minta regionális megoszlását tekintve, kitűnik, hogy Székelyföldön a partiumi mintához képest erősebben kötődnek a felsőoktatási intézmény városán kívül az összes vizsgált területi egységhez. Ez a tendencia az országok vonatkozásában jellemző mind a Romániához (3,10 a 2,98-hoz képest), mind pedig Magyarországhoz (3,33 a 3,20-hoz képest) való kötődésre.

17. táblázat, lásd következő oldal

Székelyföldön erősebb a kötődés mind Erdélyre (4,42-es átlag a 4,08-hoz képest, 5-ös medián a 4-essel szemben), mind pedig a szűkebb régióra vonatkozóan. E tekintetben a székelyföldi minta átlaga 4,43 és mediánja 5 Székelyföld esetében, míg a partiumi minta átlaga 3,84 és mediánja 4 Partium régióra vonatkozóan. A Mann–Whitney U-tesztek alapján szignifikáns mértékben különbözik egymástól a két al-minta rangeloszlása e két – regionális identitásra vonatkozó – szempont esetében. Erdély esetében a szignifikancia-szint 0,017, míg a szűkebb régió vonatkozásában 0,000.

Szintén a székelyföldi minta átlaga magasabb, mint a partiumi a külhoni magyar felsőoktatási intézmény (3,78 a 3,72-höz viszonyítva) vonatkozásában.

11. táblázat:

A nemzethez tartozás egyéni szintje a két erdélyi almintában
(N-Partium=119, N-Székelyföld=69)

Mennyire tartja magát...?	Partium	Székelyföld
A magyar nemzet részének	4,30	4,22
A román nemzet részének	2,50	2,58

Forrás: a szerző saját szerkesztése

12. táblázat:

A nemzethez tartozás csoportos szintje a két erdélyi almintában
(N-Partium=119, N-Székelyföld=69)

Mennyire tartja a romániai magyarságot...?	Partium	Székelyföld
A magyar nemzet részének	4,00	4,22
A román nemzet részének	2,65	2,45

Forrás: a szerző saját szerkesztése

13. táblázat:

A térbeli egységekhez való viszonyulás egyéni szintje a két mintában
(N-Kárpátalja=144, N-Erdély=188)

Térbeli egységekhez való viszonyulás – egyéni szint	Kárpátalja	Erdély
Többségi ország	2,92	3,03
Magyarország	3,63	3,25
Régió	4,67	4,20
Szűkebb régió	–	4,06
Az intézmény városa	3,84	3,73
A felsőoktatási intézmény	4,02	3,74

Forrás: a szerző saját szerkesztése

14. táblázat:

A térbeli egységekhez való viszonyulás csoportos szintje a két mintában
(N-Kárpátalja=144, N-Erdély=188)

Térbeli egységek – csoportos szint	Kárpátalja	Erdély
Többségi ország	3,17	3,39
Magyarország	4,00	3,55

Forrás: a szerző saját szerkesztése

15. táblázat:
A térbeli egységekkel kapcsolatos regionális összefüggések a két mintában
(N-Kárpátalja=144, N-Erdély=188)

Szignifikáns összefüggések	Kárpátalja	Erdély	z	U	Szignifikancia-szint
Magyarország – egyéni	184,79	152,49	-3.15	10902,00	0,002
Magyarország – csoportszint	188,69	149,50	-3.86	10340,50	0,000
Régió	190,48	148,14	-4.74	10083,50	0,000

Forrás: a szerző saját szerkesztése

16. táblázat:
A térbeli egységekhez való viszonyulás egyéni szintje a két erdélyi almintában
(N-Partium=119, N-Székelyföld=69)

Térbeli egységek – egyéni szint	Partium	Székelyföld
Románia	2,98	3,10
Magyarország	3,2	3,33
Erdély	4,08	4,42
Szűkebb régió	3,84	4,43
Az intézmény városa	3,78	3,64
A felsőoktatási intézmény	3,72	3,78

Forrás: a szerző saját szerkesztése

17. táblázat:
A térbeli egységekkel kapcsolatos regionális összefüggések a két erdélyi almintában
(N-Partium=119, N-Székelyföld=69)

Szignifikáns összefüggések	Partium	Székelyföld	z	U	Szignifikancia-szint
Erdély	87,96	105,78	-2.40	3327,50	0,017
Szűkebb régió	84,78	112,27	-3.53	2948,50	0,000

Forrás: a szerző saját szerkesztés

A várost tekintve, a partiumi minta kötődése erősebb (3,78) Nagyvárad iránt, mint a székelyföldi (3,64) Székelyudvarhely vonatkozásában.
A többségi ország esetében a székelyföldi alanyok Romániához való kötődésének átlaga 3,10, míg a partiumi mintában 2,98.

18. táblázat
Az erdélyi mintát tekintve, a Magyarországhoz való kötődés átlaga magasabb a székelyföldi almintában (3,67) mint a partiumiban (3,49). A Romániához való viszonyulás esetében pedig már a partiumi minta átlaga enyhén magasabb (3,40) a székelyföldihez

18. táblázat:
A térbeli egységekhez való viszonyulás csoportos szintje a két erdélyi almintában
(N-Partium=119, N-Székelyföld=69)

Térbeli egységek – csoportos szint	Partium	Székelyföld
Románia	3,40	3,38
Magyarország	3,49	3,67

Forrás: a szerző saját szerkesztése

(3,38) képest, addig az egyéni szint esetében ez fordítva volt.

4.4. Az országhoz és a nemzethez való kötődés kapcsolata

A harmadik hipotézis, melyet a jelen kutatás a Spearman-féle korrelációelemzéssel vizsgált, beigazolódott, mivel mindkét szinten, és mind az öt adatbázis alapján az összefüggés szignifikáns mértékű, illetve a korrelációs együttható értéke pozitív. Tehát, ha egy egyén identitásában fontos szerepe van a többségi országnak, akkor jobban is kötődik a többségi nemzethez. Ugyanígy ha egy egyén úgy látja, hogy az országa magyar közössége erősebben kötődik a többségi országhoz, akkor inkább látja közösségét a többségi nemzet részének.
A – szintén Spearman-féle korrelációelemzéssel vizsgált – nullhipotézis elvethető, mivel a székelyföldi mintát kivéve, mindkét szinten e két támogató entitással kapcsolatos változó összefügg egymással. Minden esetben a korrelációs együttható értéke pozitív, tehát ha egy egyén számára hangsúlyosabb a Magyarországgal való kapcsolat, akkor a magyar nemzettel kapcsolatos kötődése is erősebb. Ezzel párhuzamosan, ha egy egyén úgy látja, hogy a kisebbségi magyar közössége identitására vonatkozóan fontos a Magyarországgal való kapcsolat, akkor erősebbnek tartja közössége számára a magyar nemzethez tartozást

5. Összegzés

Összegzésképp elmondható, hogy az első hipotézist cáfolták az eredmények, mivel egyik esetben sem táru

fel szignifikáns mértékű összefüggés, sem a magyar, sem a többségi nemzettel való azonosulással kapcsolatban régiók szerint.
Jelen kutatás ugyanakkor összhangban áll a 2020-as ifjúságkutatással (DOMOKOS ET AL., 2020), abban a tekintetben, hogy egyéni szinten mind a magyar-, mind pedig a többségi nemzethez a kárpátaljai alanyok kötődnek jobban az erdélyiekhez képest.
A magyar nemzethez való tartozás csoportos szintjét tekintve, jelen kutatással összhangban a korábbi ifjúságkutatások esetében is a kárpátaljai magyarságnál figyelhető meg magasabb arány az erdélyihez képest (DOMOKOS ET AL., 2020; VERES ÉS RUFF, 2018; ZSIGMOND, 2020).
Az ifjúságkutatások tükrében a többségi nemzethez való tartozás tekintetében egymásnak ellentmondó eredmények (VERES, 2023) születtek a két régióra vonatkozóan. Míg 2016-ban az erdélyi minta aránya érzékelhetőn magasabb, addig 2015-ben még a kárpátaljai minta aránya volt enyhén nagyobb. Jelen kutatásban az erdélyi alanyok átlaga magasabb e vonatkozásban, de csupán egy századdal.
A két erdélyi almintá eredményeit összevetve kitűnik az, hogy jelen kutatásban egyéni szinten a székelyföldi alanyok magasabb átlagot értek el a partiumiakhoz viszonyítva a román nemzethez való kötődést tekintve, legalábbis egyéni szinten. A Kincses Kolozsvár 2015-ös felmérése szerint (VERES, 2017) viszont a székelyföldi alanyok, mind egyéni-, mind pedig csoportos szinten kevésbé tartják magukat a román nemzet részének a partiumi mintához képest. Az eredményekből kitűnik Székelyföld és Kárpátalja alacsony átlaga csoportszinten a többségi nemzethez való tartozás vonatkozásában a partiumi mintához képest, ugyanakkor egyéni szinten ez a hatás már nem érvényesül.
A kárpátaljai alanyok szignifikáns mértékben erősebb kötődését mutatnak az anyaország felé a második hipotézisnek megfelelően. A többségi országhoz

az erdélyi alanyok kötődnek erősebben, szintén az előzetes várakozások szerint, viszont egyik esetben sem szignifikáns mértékben. Ezért a második hipotézist csak részben igazolták az eredmények.

A kárpátaljai minta a regionális identitás tekintetében is szignifikánsan erősebb kötődést mutat az erdélyihez képest más kutatásokkal (v.ö. DOMOKOS ET AL., 2020; VERES és RUFF, 2018) összhangban.

Az erdélyi és kárpátaljai mintákat összevetve az eredmények nem igazodnak a Külhoni Magyar Fiatalok 2020-as (DOMOKOS ET AL., 2020) felméréshez. A 2020-as ifjúságkutatás szerint a településhez kapcsolódó identitás erősebb Erdélyben, mint Kárpátalján. Viszont jelen kutatás mindkét mintájában azok vannak többségben, akik nem az egyetem városában laknak, és ez még jellemzőbb a kárpátaljai mintára.

A regionális identitás szignifikáns mértékben erősebb Székelyföldön is Partiumhoz viszonyítva. Jelen kutatás eredményei összhangban állnak a 2016-os adatokkal (v.ö. VERES és RUFF, 2018) a regionális és lokális identitás vonatkozásában. A jelentésből kiderül, hogy a székelyföldi alanyok jobban kötődnek mind Erdélyhez mind pedig a szűkebb területi egységekhez a Partiumban és a szórványban lakó alanyokhoz képest, míg utóbbiak jobban kötődnek a településhez.

Az országhoz és a nemzethez való kötődés erőssége minden esetben összefügg, az egyetlen kivételt a székelyföldi mintában csoportos szinten a magyar emzettel való azonosulás és a Magyarországhoz való kötődés kapcsolata jelenti. Az eredmények alapján tehát a harmadik hipotézis (mely a többségi országgal és nemzettel való azonosulás kapcsolatára vonatkozik) igazoltnak tekinthető, és a negyedik (mely a magyar nemzettel és a Magyarországgal való azonosulás kapcsolatára épül) elvethető.

Az eredmények igazodnak ahhoz a korábban vázolt gondolatmenethez, miszerint a kisebbségi magyar közösségek többségi nemzethez való tartozása egy-

részt államnemzeti jellegű, másrészt interakció alapú, melyek egyaránt kötődnek a többségi ország területéhez (ZSIGMOND, 2020). Továbbá a magyar nemzettel való azonosulásban egyre inkább összemosódott az állam- és kultúrnemzeti jelleg. Az anyaországban erősödött a kultúrnemzeti-, a kisebbségi magyarság körében pedig az államnemzeti kötődés (BÁRDI, 2020). Székelyföldön a csoportszintre vonatkozóan az összefüggés hiánya mögött állhat a korábban már felvázolt határteremtés (HANGA, 2021; BARTH, 2010).

Az entitásmodellen alapuló elméleti szintézisre (ANDERSON, 1983; BARTH, 2010; Brubaker, 1996; ERIKSEN, 2010; KOVÁCS, 2016; TAJFEL és TURNER, 1979; VERES, 2017) vonatkozóan, elméletalkotó jellegű következtetésként említhető, hogy a határképződési mechanizmusok egyénitől a csoportos szint felé és kulturálistól az államnemzeti entitások felé haladva erősödnek, tükrözve a kárpátaljai-, illetve székelyföldi közösségek élesebb eltávolodását a többségi államtól. Míg az első esetben (a többségi nemzettel való azonosulás egyéni szintje) jellemzően a kárpátaljai-, utóbbiakban (a többségi nemzettel való azonosulás csoportos szintje, a többségi országgal való azonosulás) az erdélyi alanyok rendelkeznek nagyobb nyitottsággal a többségi entitások felé.

Ennek oka feltehetően az, hogy e kisebbségi közösségek kevésbé a többségi lakosokkal, mint inkább a többségi államokkal állnak szemben (például székelyföldi autonómiatörekvés, ukrán nyelvtörvény) (I. BÁRDI, 2020; MÁRTON, 2023; TÓTH és VÍZI, 2024).

Köszönetnyilvánítás

A bemutatott empirikus kutatás adatgyűjtését szakmai koordinációjával támogatta a Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Irodalom

- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso. <https://doi.org/10.1086/ahr/90.4.903>
- Bacsó Róbert és Pataki Gábor (2024). *Kárpátalja társadalmi-gazdasági helyzetének összehasonlítása napjaink kihívásaiban és a jövőbeni kilátások tükrében*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Bányai Barna (2020). Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (I. rész). *REGIO*, 28 (1), pp. 171–221. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v28i1.302>
- Bányai Barna (2020). Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (2. Rész). *REGIO*, 28 (2), pp. 143–168. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v28i2.311>
- Bárdi Nándor (2020). Közeli távolság. Magyarország és a határon túli magyarok viszonyairól. In Kovács Imre (szerk.), *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban* (pp. 311–370). Budapest: Argumentum Kiadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Barth, Fredrik (2010). Introduction to ethnic groups and boundaries: The social organization of cultural difference. In Martiniello, Marco és Jan Rath (szerk.), *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation* (pp. 407–436). Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789089641601>
- Bauer Zsófia, Bálint Alíz Kamilla, Schwarcz Gyöngyi és Péti Márton (2021). A külhoni magyarok online diskurzusainak kvalitatív és kvantitatív elemzése a netnográfia módszerével. *Kárpát-Haza Szemle – A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata*, 2021(1–2), pp. 146–165.
- Bindorffer Györgyi (2001). *Kettős identitás: Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Borbély Mátyás, Csata Zsombor, Kiss Dénes, Kiss Tamás, Péti Márton, Schwarcz Gyöngyi, Szabó Balázs, Szász Jenő és Tözsér Anett (2020). *A Kárpát-medencei magyarság jelenkori kutatásának társadalmi, gazdasági és területi adatforrásai. A Kárpát-medencei magyarság társadalmi-gazdasági helyzetének felmérése 2018–19 (Jólétkutatás)*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Brubaker, Rogers (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511558764>
- Csepeli György (1992). *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég.
- Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita, Máté Réka és Tóth-Orosz Enikő (2020). *Kárpátalja 1920–2020. A kárpátaljai magyarság elmúlt 100 éve*. Beregszász: Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont.
- Csernicskó István és Hladonik Gergely (2024). Az európai integráció és a kisebbségek nyelvi jogai. *Kárpát-haza Szemle – A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata*, 18 (különszám), pp. 8–18.
- Csernicskó István és Tóth Mihály (2021). *A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai: Kárpát-medencei magyar kisebbségjogi kalauz*. Budapest: Nemzetpolitikai Államtitkárság, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Csikós Csaba (2009). *A neveléstudomány kutatásmódszertanának alapjai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Domokos Tamás, Kántor Zoltán, Pillók Péter és Székely Levente (2020). *Külhoni magyar fiatalok 2020 – Kérdések és válaszok fiatalokról, fiataloktól*. Budapest: Társadalomkutató Kft.
- Eriksen, Thomas Hylland. (2010). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Hanga András (2021). Székelyföldi fiatalok nemzeti identitásának sajátosságai: AZ Y–Z generáció etnocentizmus-mértékének vizsgálata. *NIT_Y.Z.+Folyóirat*, 1 (2), pp. 23–30.
- Hires-László Kornélia és Lőrincz Inez (2022). A helyben maradás többgenerációs kérdés? Gondolatok és adatok a kárpátaljai magyar fiatalok lokális identitásáról. *NIT_Y.Z.+Folyóirat*, 2 (4), pp. 29–35.
- Horváth István (2006). *Kisebbségsszociológia: Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- Kadlicskó Gréta (2024). A romániai magyar felsőoktatás változása Románia európai uniós csatlakozásával. *Doktori értekezés*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

- Kolozsvári Krisztina és Nagy Krisztián Alex (2023). Ifjúság-kutatások világszerte: Nemzetközi összehasonlító elemzés és magyarországi kontextus. *NIT_Y.Z.+Folyóirat*, 3 (2), pp. 5–18.
- Kovács Teréz (2016). A Kárpát-medencei magyar kisebbségek nemzeti identitása és haza fogalma. *Kisebbség-kutatás*, 25 (4), pp. 77–109.
- Markó Attila (2022). *A romániai magyar közösség nemzeti és nyelvi jogai*. Budapest: Nemzetpolitikai Államtitkárság, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Márton János (2023). A székelyföldi választók nemzeti azonosságtudatáról a romániai magyar kérdőíves kutatások tükrében. *REGIO*, 31 (4), pp. 37–70. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v31i4.37>
- Nemzetstratégiai Kutatóintézet (2016). „Kincses Kolozsvár 2015” Erdélyi magyar fiatalok. *Kutatási jelentés*. Budapest: Nemzetstratégiai kutatóintézet.
- Orosz Ildikó (2021). Helyzetkép a kárpátaljai magyar nyelvű oktatásról (1989–2019). In Brenzovics László (szerk.), *Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Monográfia* (693–742). Beregszász–Ungvár: II. RF KMF–„RIK-U” Kft
- Papp Z. Attila, Ferenc Viktória, Márton János, Morvai Tünde, Szerbhorváth György és Zsigmond Csilla (2017). GeneZYs 2015. Külhoni magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Összefoglaló adatok. In Papp Z. Attila (szerk.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (pp. 193–237). Budapest: MCC, MTA TK.
- Papp Z. Attila, Márton, János és Szerbhorváth György (2018). *A nemzeti integráció magyarországi elfogadottságának és támogatottságának vizsgálata* (Kutatási beszámoló). Budapest: MTA TK, NSKI (Tamási Áron Kutatási Program)
- Péntek János és Benő Attila (2020). *A magyar nyelv Romániában* (Erdélyben). Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest: Gondolat Kiadó
- Péti Márton és Mozga Gábor (2023). Nemzeti és etnikai kisebbségi közösségek mint az európai fejlesztéspolitika tényezői és erőforrásai. *Kisebbségi Szemle*, 8 (2), pp. 7–40.
- Péti Márton, Nagy Szabolcs és Szabó, Balázs (2020). A Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika*, 60 (3), pp. 277–308. <https://doi.org/10.15196/ts600301>
- Tajfel, Henri és John Turner (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In Austin, William G. és Stephan

- Worchel (szerk.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–37). Monterey: Brooks/Cole.
- Tóth Norbert és Vizi Balázs (2024). A kisebbségek védelmének jogi keretei és jogalkalmazási tapasztalatai a Magyarországgal szomszédos államokban. *Kisebbségi Szemle*, 9 (1), pp. 7–28. <https://doi.org/10.62153/ksz.2024.1.tnvtb>
- Tózsér Anett, Schwarcz Gyöngyi és Siklósi Rozália (2017). A nemzeti integráció magyarországi elfogadottsága és támogatottsága – kutatásindító felvetések. In Szász Jenő (szerk.), *Annales* 2016 (pp. 115–142). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Veres Valér (2017). A nemzeti identitás érzelmi megélése a társadalmi, szocializációs háttér kontextusában, a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében. In Papp Z. Attila (szerk.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (pp. 391–410). Budapest: Mathias Corvinus Collegium Tihanyi Alapítvány és a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.
- Veres Valér (2016). Identitás és Magyarországhoz való viszony. In Marelyin Kiss József, Nádas Zsófia (szerk.), „Kincses Kolozsvár 2015” Erdélyi magyar fiatalok. *Kutatási jelentés* (pp. 31–51). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Veres Valér (2023). Mozaikos ifjúság. A határon túli magyar nagymintás ifjúságkutatásokról. *Y.Z. – A fiatalság legfrissebb folyóirata*, 3 (2), pp. 68–77.
- Veres Valér és Ruff Tamás (2018). Kötődések–Identitás, személyes kapcsolatok és nemzeti-etnikai attitűdök a Kárpát-medence magyar ifjúsága körében. In Székely Levente (szerk.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében: Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (pp. 387–434). Budapest: Kutatópont, Enigma 2001.
- Zsigmond Csilla (2020). „Közösen élünk” – a nemzethez tartozás és a többes nemzeti kötődés mintázatai kisebbségi helyzetben. *REGIO. Kisebbség Kultúra Politika Társadalom*, 28 (4), pp. 5–43. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v28i4.330>
- Zsigmond Csilla (2021). Kötődések hálójában A nemzeti identitás mintázatai a kisebbségi magyar fiatalok körében a GeneZYs 2015 ifjúságszociológiai felmérés adatai alapján. *Doktori értekezés*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. <https://doi.org/10.15476/elte.2021.170>

Források

- Bálványos Intézet (2021). Nemzeti identitás és Magyarországgal való viszony az erdélyi magyarok körében – 2021, <https://balvanyos.org/nemzeti-identitas-es-magyarorszaggal-valo-viszony-az-erdelyi-magyarok-koreben-2021/> Letöltés: 2025. 28. 11.
- Nemzetstratégiai Kutatóintézet (2018). Életminőség és jólét 2018–2019. Kutatási adatbázis. <https://www.karpat-haza-statisztikak.hu/> Letöltés: 2025. 03. 12.
- Partiumi Keresztény Egyetem 2025. <https://partium.ro/> Letöltés: 2025. 10.12.
- Székelyudvarhelyi Egyetemi Központ 2025. <https://szek.ro/> Letöltés: 2025. 10. 12.
- II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem 2025. <https://fszi.kmf.uz.ua/> Letöltés: 2025. 10. 12.

KRISKA OLIVÉR ÉS RIGÓCZKI GERGELY

A városi tér olvasatai: szimbolikus jelentések és nemzetiségi narratívák Szabadkán

1. Bevezetés

A városi terek nem pusztán fizikai környezetként értelmezhetők, hanem olyan társadalmilag létrehozott konstrukcióként, amelyek jelentésrétegei a mindennapi gyakorlatokban, a kollektív emlékezetben és az identitáspolitikai diskurzusokban öltenek testet. Barthes (1986) klasszikus megfogalmazása szerint a város olvasható szöveg, amelyben az utcák, épületek, emlékművek és köztetek jelölőként és jelöltként működnek. A szimbolikus dimenzió tehát a városi tér egyik alapvető sajátossága: az emberek nem csupán használják, hanem értelmezik és újraértelmezik a helyeket, miközben szimbólumokkal ruházzák fel őket. E folyamat során a város szemioszférává válik, amelyben a szimbólumok a társadalmi és kulturális jelentések hordozóivá lesznek.

Szabadka különösen megfelelő terep e jelenségek vizsgálatához. Népszámságnagysága miatt fontos tagja nem csak a vajdasági, de az egész Kárpát-medencei magyar városhálózatnak, továbbá a város többnemzetiségű múltja és jelene, a magyar, szerb, bunyevác és más közösségek együttélése sajátos szimbolikus rétegzettséget eredményezett. Az eltérő nyelvi és kulturális gyakorlatok, a közös és vitatott emlékezhelyek, valamint a szimbolikus térhasználathoz kapcsolódó konfliktusok mind hozzájárulnak a városi identitás diverz létezéséhez. Kutatásunk célja annak feltárása, hogy a szimbolikus terek miként alakítják a szabadkai városi identitást, és hogyan jelennek meg a különböző etnikai csoportok térhasználati mintázataiban.

2. A kutatás kérdései és módszertana

SA kutatás központi kérdése, hogy milyen szerepet játszanak a szimbolikus terek a szabadkai városi identitás alakulásában, és hogyan tükrözik vissza a különböző nemzetiségi közösségek kulturális, politikai és társadalmi sajátosságait. Ennek mentén négy specifikus kérdés került megfogalmazásra:

- Milyen szimbolikus térhasználati folyamatok játszódnak le a városban, és ezek hogyan változtak történeti időszakok során?
- Hogyan viszonyulnak a különböző nemzetiségek a városi szimbolikus elemekhez és azok használatához?
- A helyi lakosok hogyan gondolkodnak a városi térről, és milyen gyakorlatokon keresztül élik meg a térbeli identitásukat?
- Melyek a város fő mentális terei, és milyen társítások, szimbolikus jelentések kapcsolódnak hozzájuk?

Szabadka a kárpát-medencei magyar városhálózatból már csak mennyiségi paraméterei miatt is kitűnik. Ez az egykor legnagyobb lélekszámú magyar többségű külhoni város még 2011-ben is relatív magyar többségű volt, és önmagában mintegy 40%-át jelenítette meg Vajdaság magyar városi lakosságának (PÉTI ET AL., 2020). 2011-ben még a 34. legnagyobb Kárpát-medencei magyar városi közösségnek adott otthont, amely egyben a 8. legnagyobb külhoni magyar városi közösség volt (PÉTI ÉS SZABÓ, 2016). E jelentős számú magyar

jelenlét arányai ugyanakkor egy valódi multiethnikus közegre utalnak, és nem egy etnikailag inkább homogén többség külhoni magyar településterületre.

A módszertan két fő szakaszból épült fel. Az első szakaszban kérdőíves felmérést végeztünk (2024. október – 2025. január) a szabadkai lakosság körében. Az adatfelvétel online történt, célzott Facebook-hirdetés segítségével, három nyelven (magyar, szerb és horvát). Összesen 205 értékelhető válasz érkezett, amelyek lehetőséget biztosítottak a városi szimbolikus terek percepciójának kvantitatív vizsgálatára. A kérdőív a szimbolikus elemek (szobrok, emlékművek, épületek, terek) értékelésére, az azokhoz való érzelmi és identitásbeli kötődésre, valamint a konfliktusok érzékelésére kérdezett rá. Az eredmények lehetővé tették a lakossági attitűdök összehasonlítását nemzetiségi bontásban is.

A második szakaszban félig strukturált interjúkat és mentális térképezést végeztünk (2025 tavasza). Az interjúalanyok kiválasztása szakértői mintavétellel történt: civil szervezeti vezetők, kulturális élet szereplői és helyi lakosok vettek részt. Összesen nyolc interjút készítettünk (öt magyarul, három szerbül, több esetben vegyes etnikai kötődéssel), amelyekhez nyolc mentális térkép is társult. Az interjúk célja az volt, hogy mélyebb betekintést nyújtsanak a szimbolikus terekhez fűződő narratívákba, az identitásbeli kötődésekbe és a konfliktusérzékelésbe. A mentális térképezés pedig vizuális formában rögzítette, hogy a résztvevők milyen városi elemeket tartanak fontosnak, és ezek milyen szimbolikus jelentésekkel telítődnek.

Az elemzés során támaszkodtunk Lynch (1960) városkép-elméletére, amely öt kulcselemet különít el: utak, határok, csomópontok, negyedek és iránypontok. Ez a keret lehetővé tette a mentális térképek strukturált értelmezését, valamint a városi tér „olvashatóságának” összevetését különböző közösségek között. Emellett a társadalomföldrajzi elméletek – Lefebvre (1991) tértermelési triádjá, Massey (1994) relációs térfelfogása, illetve Paasi (2003) területi identitásról szóló megközelítése – segítették annak megértését, hogyan kapcsolódnak össze a fizikai tér, a szimbolikus jelentések és a társadalmi gyakorlatok.

A módszertani trianguláció – kérdőív, interjú és mentális térképezés kombinálása – lehetővé tette, hogy a város szimbolikus dimenzióját több szinten vizsgáljuk. A kvantitatív adatok kirajzolták az általános mintázatokat és a nemzetiségi különbségeket, míg a kvalitatív

interjúk és mentális térképek feltárták a mögöttes jelentésrétegeket és az érzelmi kötődéseket. Így a kutatás nem csupán a szimbolikus terek fizikai jelenlétét, hanem azok társadalmi beágyazottságát, konfliktusait és identitásformáló erejét is megmutatja Szabadka városi közegében.

3. A kutatás elméleti háttere

3.1. Szimbolizáció és szimbolikus terek

A szimbolikus terek és szimbolikus tájak vizsgálata a társadalomföldrajz, a kulturális földrajz és a város-szociológia metszéspontjában helyezkedik el. E terek nem pusztán fizikai helyszínek, hanem társadalmi konstrukciók, amelyekben a hatalom, az identitás és a kollektív emlékezet összefonódik. A szimbolikus dimenziók feltárása lehetőséget ad annak megértésére, hogy a városok hogyan válnak a politikai, kulturális és nemzetiségi diskurzusok színtereivé. A kulturális szimbólumok elhelyezése, újraakasztása vagy eltávolítása a városi térben egyszerre jelez társadalmi kohéziót és konfliktust, így a szimbolikus terek elemzése érzékeny indikátora a többnemzetiségű közösségek együttélésének.

A létrejövő komplex kulturális táj és hozzá kapcsolódó helyek fontos összetevői a szimbólum és az általa létrejövő – kulturális konstrukcióként értelmezhető – de már egy szelektált és fontosnak ítélt elemekkel létrejövő – szimbolikus térnek (ZUPANČIČ, 2021; GREIDER ÉS GARKOVICH, 1994; AASE, 1994). Lefebvre megközelítése hangsúlyozza a szimbólumok szerves szerepét a tér előállításában, kiemelve jelentőségüket a reprezentációs terekben. Az ember ilyen megközelítésben egy „animal symbolicum”, amely hangsúlyozza: a társadalom és az egyének erősen meghatározzák a mindennapi életet azáltal, hogy fizikai és szimbolikus határokkal rendelkező térbeli és időbeli egységeket hoznak létre (VÍIK, 2011; MONNET, 2011).

A szimbólum olyan ábrázolásként értelmezhető, amely a szó szerinti értelmezésen túlmutató jelentést hordoz (MONNET, 2011), az adott csoporthoz, kultúrához tartozó szemioszféra fontos eleme (BASIK ÉS RAHAUTSOU, 2019). Nem csupán önkényes reprezentációk, hanem mélyen összefonódnak az emberi megismeréssel és

viselkedéssel. Kulturális értékeket, hiedelmeket és attitűdöket közvetíthetnek, alakítják az egyének világértelmezését és befolyásolják cselekedeteiket (FERGUSON, 2023). A szimbólumok és referenciáik közötti kapcsolat nem véletlenszerű; ehelyett a szimbólumokat az egyének és struktúrák hozzák létre, emelik „hivatalos jelentésként” a szemioszférába (BASIK és RAHAUTSOU, 2019) és értelmezik az alapján, hogy milyen kapcsolatot teremtenek azzal, amit a szimbólum képvisel (PAMPOULOU, 2017). Az emberi tevékenység jelek, szimbólumok egész sorát hozza létre környezetében (Monnet, 2011), amellyel nem csak a tereket alakítja helyekké, de egy komplex, koherens értelmet és keretet is ad az adott környezetben való létezéshez (BASIK és RAHAUTSOU, 2019; MONNET, 2011).

Azonban a folyamatot számos konfliktus kísérheti, amelyet leginkább 4 fő csoportba sorolnak (HARRISON, 1995). Az egyik az értékelési verseny (valuation contest), amely során az egyes szimbólumok rangsorolása történik, nagyon gyakran más – akár marginális, kisebbségi – csoportok szimbólumaival szemben, negatív tartalmat társítva hozzá. A második fő konfliktusforrás a tulajdoni verseny (proprietary contest), egy már elfogadott szimbólum körüli használati jogok és kötődési viszonyok körül zajlik a diskurzus. A harmadik folyamat az innovációs verseny (innovation contest). A társadalmi, kulturális csoportok rá vannak kényszerülve, hogy saját identitásuk erősítése, a megkülönböztetés érdekében saját szimbólumokat hozzanak létre, megteremtsék az másítás (othering) folyamatát a szimbólumok színterében is. Végül pedig az expanzivitás, a területért vívott verseny (expansory contest), amely során a szimbólumok térbeli elhelyezésével – vagy éppen áthelyezésével, rombolásával – szimbolikus térfoglalás történik (HARRISON, 1995). A felvázolt szimbolikus konfliktusok ugyanakkor egy pontba futnak össze, céljuk a szimbolikus és kulturális tőke birtoklása és a csoport érdekei szerinti elosztása (BOURDIEU, 1989).

A szimbolizáció végeredményeként egy különleges kapcsolat jön létre a szimbolizált jelenség, a szimbólum és a közösség között (ZUPANČIČ, 2021). E folyamat egy társadalmi szükséglet, hiszen horgonyként funkcionál az identitás számára, emocionális tartalom kapcsolódik hozzá (ZUPANČIČ, 2021). A szimbolizáció folyamata tehát a szelekció, identifikáció, interpretáció, reprezentáció és további misztifikáció elemekből tevődik össze, ugyanakkor a térbeli szimbólumok egyéb tényezőknek is meg

kell felelniük, úgymint a láthatóság, reprezentativitás és elérhetőség, hozzáférhetőség (ZUPANČIČ, 2021), az ezen elvek alapján létrehozott és elhelyezett szimbólumok szimbolikus tereket hoznak létre.

Minden tér rendelkezik szimbolikus dimenzióval, némelyek azonban erősebb szimbolikus jelentéssel bírnak, mindez nagyban hatalmi viszonyok kérdése és eszköze egyben – nemcsak a szimbólumok definiálása és meghatározása, de annak használata, használatuk engedélyezése a földrajzi helyeken (MONNET, 2011). A mindenkor hatalom, amely a kulturális tőke jelentős részét is birtokolja (BOURDIEU 1989), természetesen a legmeghatározóbb módon próbálja szimbólumait elhelyezni. Erre a városi közterek a legalkalmasabbak, amelyek, habár a szabadság és egyben az ellenállás terei, hiszen sok ember befogadására alkalmasak, mégis az elhelyezett szimbolikus elemekkel a tér jelentése és a közvetített identitás jelentősen átalakítható, korlátozható (MONNET, 2011).

A felvázolt térkezelési mechanizmus, a szimbolikus térhasználat, a tér szimbólumokkal való megtöltése, ünnepi, rituális használata formális vagy informális módon. Ez nem csak térbeli, de időbeli változást is magában hordoz. A különböző történelmi korszakokban – legyen az politikai vagy gazdasági –, eltérő (kulturális) gyakorlatok alakulnak ki (BODÓ és BIRÓ 2017) eltérő teret kitermelve maguk körül, különböző jelentésrétegeket kölcsönözve a térnek, eltérő szimbolikus és toponímiai tájat létrehozva (BASIK és RAHAUTSOU, 2019). Bizonyos megközelítésben az egész létrehozott tér, egy egész város a szemioszféra részeként értelmezhető szemiotikai tér (REMM, 2011). A szemioszféra legfontosabb jellemzője a lehatároltság, mely biztosítja egységét és különállóságát más szemiotikai terektől. A szemioszféra határa biztosítja az önmeghatározást, az „ők” és „mi” elkülönülését, utóbbi csoportnak nincs közös nyelve a belső térrel és azok elemeivel, köztük fordítás szükséges. Ugyanakkor a szemioszférán belül is számos határ létezik, melyek heterogén rendszerei aszimmetrikusak, amely egy centrum-periféria relációban mutatkoznak meg (LOTMAN, 1990). A városi tér pedig lehetőséget ad a szemioszféra elemeinek megjelenésére (LEONTOVICH és KOTELNIKOVA, 2022). A városok egyfajta szöveggént értelmezhetők, amelyben az épületek, utcák, terek és más városi elemek jelentést hordoznak. Tehát nem csak egy fizikai tér, de egy jelentésrendszer is, amelyet dekódolni lehet. A városi tér, az építészeti stílusok, az utcablák,

a közlekedési rendszerek, emlékművek mind-mind olyan elemek, amelyek különböző jelentéseket közvetítenek a város lakóinak és látogatóinak.

3.2. A szimbolikus táj és mentális tér elméleti megközelítései

A szimbolikus táj fogalma a táj és az emberi tapasztalatok közötti komplex interakciókat tükrözi, amelyeket az egyének, a kultúra, a történelem és a politikai kontextus formál. A táj nem csupán fizikai tér, hanem olyan szimbolikus jelentésekkel is bír, amelyek a társadalmi és kulturális identitás kifejezésére szolgálnak. A tájrégészet, mint tudományág, hangsúlyozza a táj társadalmi, gazdasági és szimbolikus aspektusait, amelyek az ember és a környezet közötti interakciók történelmét tükrözik (Zatyko 2023). A táj szimbolikus jelentései gyakran a politikai hatalom és a nemzeti identitás építésének eszközeként is funkcionálnak, ahogyan azt a belorusz főváros, Minszk toponimikai rendszere is mutatja, amely a politikai agendák és a nemzeti narratívák kifejezésére szolgál (BASIK és RAHAUTSOU, 2019).

A táj szimbolikus jelentései a politikai és társadalmi kontextusokban is megjelennek, például Lettországbán, ahol a táj percepciója szoros kapcsolatban áll a politikai és társadalmi helyzettel (NITAVSKA, 2023). A táj történeti fejlődése, valamint a kulturális és regionális különbségek jelentős szerepet játszanak a táj szimbolikájának kialakításában. A vallási szimbólumok, mint például a mecsetek körüli írárok, szintén hozzájárulnak a táj szimbolikus jelentéséhez, amely a vallási és kulturális identitás kifejezésére szolgál (FITRIANA, 2021).

A szimbolikus táj fogalma továbbá a szent helyek és a politikai hatalom összefonódásában is megjelenik, ahogyan azt a Cipruson végzett tájrégészeti kutatások is alátámasztják, amelyek a szent tájak politikai és gazdasági struktúrákkal való összefonódását vizsgálják (PAPANTONIOU és VIONIS, 2017). A táj szimbolikus jelentései tehát nemcsak a fizikai környezetre, hanem a társadalmi és politikai dinamikákra is reflektálnak, amelyek formálják a közösségek identitását és a helyhez való viszonyukat.

A szimbolikus táj fogalmának megértéséhez elengedhetetlen a különböző tudományágak közötti interdiszciplináris megközelítés, amely lehetővé teszi a táj

szimbolikus aspektusainak mélyebb feltárását. A táj szimbolikus jelentései tehát a kultúra, a történelem és a politikai kontextusok összefonódásában gyökereznek, és hozzájárulnak a közösségi identitás és a helyszellem kialakulásához.

A szimbolikus táj fogalma tehát rávilágít arra, hogy a városi tér mindig többre tehető jelentésekkel telítődik, amelyek a kulturális identitás, a hatalmi viszonyok és a politikai konfliktusok szintjén értelmezhetők. Ugyanakkor e jelentések nem csupán elméleti konstrukciók, hanem a városlakók mindennapi tapasztalatában és térhasználatában is testet öltenek. Ennek feltárására alkalmas módszer a mentális térképezés, amely lehetővé teszi, hogy vizuálisan és kvalitatívan rekonstruáljuk, miként jelennek meg a szimbolikus elemek az egyének kognitív térképeiben. Ily módon a mentális térképek az elméleti szimbolikus tájhoz képest a társadalmi tapasztalat „alulnézeti” leképezését adják, feltárva a közös horgonyokat, de a különböző közösségek eltérő értelmezéseit és hangsúlyait is.

A mentális terek és a mentális térképezés értelmezéséhez több, egymással részben vitatkozó, részben kiegészítő elméleti hagyomány kapcsolható. A posztstrukturalista vonal Lyotard nagy elbeszélésekkel szembeni kritikájából indul ki: a városról, a határtérsegekről vagy a közterekről készülő mentális térképek nem egyetlen „helyes” ábrázolást adnak, hanem sokféle, lokális narratívát rögzítenek, amelyek eltérő tudásrendszerekhez és érdekeltségekhez kötődnek (LYOTARD, 1979). Foucault tudás–hatalom kerete ezt térbelileg konkretizálja: a térszervezés, a kategorizálás és a heterotópiák olyan gyakorlatok, amelyek a társadalmi rendet termelik és fenntartják; ennek megfelelően a mentális térképek nem semleges lenyomatok, hanem a fegyelmzés és a kirekesztés mintázatait is közvetítik (FOUCAULT, 1986). A strukturalista Lévi-Strauss a kulturális reprezentációk mögötti mély mintázatokra irányítja a figyelmet; a mentális térképezésben ez a bináris ellentétpárokhoz (pl. „mi/ők”, „központ/periféria”) való ragaszkodásban észlelhető (LÉVI-STRAUSS, 1962).

A marxista térkritika Lefebvre „a tér termelése” tételére épít. Lefebvre triádjá – észlelt, koncepcionált és megélt tér – arra utal, hogy a mentális térkép egyszerre érzéki benyomások összegzése, intézményi konstrukció és mindennapi gyakorlatokban gyökerező élmény. Soja ezt Thirdspace fogalma alatt továbbgondolja: az empirikusan tapasztalt és a képzeletben szerveződő dimenziók

dialogusából létrejövő „harmadik tér” jól tetten érhető a résztvevők rajzolt és verbális térképeiben (SOJA, 1996). Harvey a kapitalizmus térbeli logikáit és az igazságtalanság térbeliségét elemzi; ennek megfelelően a mentális térképezés az erőforrás-elosztásról, elérhetőségről és kirekesztésről alkotott kognitív képek kvalitatív feltárásának eszköze (Harvey, 1973).

Bourdieu „társadalmi tere” és a habitus fogalma közvetlenül kapcsolható a mentális térképekhez: a térbeli preferenciák, a „magától értetődő” útvonalak és tiltott zónák gyakran a társadalmi pozíciók és tőkeformák internalizált lenyomatai (BOURDIEU, 1989). Giddens struktúrációelmélete mindezt azzal egészíti ki, hogy a térbeli gyakorlatok – például a bejárás, megjelölés, térképezés – reprodukálják és módosítják azokat a szabályokat, amelyek a későbbi térhasználatot és -értelmezést keretezik; a mentális térképezés így nemcsak rögzít, hanem vissza is hat a (strukturális) feltételekre (GIDDENS, 1984). Paasi regionális identitásról és territorializációról szóló munkái rávilágítanak: a határok és régiók nem csupán adminisztratív entitások, hanem kognitív és diskurzív konstrukciók is, amelyek a mindennapi térélményben és a mentális térképekben jelennek meg (PAASI, 1996).

A humanisztikus-fenomenológiai megközelítés Tuan topofília fogalmával és Relph place/placelessness tézisével az affektív kötődések és a belsősség-külsősség fokozatainak vizsgálatát teszi lehetővé. (TUAN, 1977; RELPH, 1976). Az építészet- és városelméletben Lynch a városi mentális képet alkotó elemeket – utak, élek, körzetek, csomópontok, jelképes pontok – módszeresen leírja; ezek a kategóriák közvetlen kódolási sémákat kínálnak a mentális térképek elemzéséhez (LYNCH, 1960).

A posztmodern pluralizmus (Lyotard) magyarázza a mentális térképek varianciáját; a hatalom-tér reláció (Foucault, Massey, Harvey) rávilágít a térhasználat és a kirekesztés kognitív mintázataira; a tértermelés triádja (Lefebvre, Soja) analitikai rétegzést kínál; a társadalmi pozíciók és gyakorlatok (Bourdieu, Giddens, Paasi) a reprezentációk mögötti strukturális mechanizmusokat teszik láthatóvá; a helyhez kötődő élmény (Tuan, Relph, Norberg-Schulz, Lynch) pedig operacionalizálható mérőszámokra és kódokra fordítja az affektív összetevőket. E kombinált keretben a mentális térképezés nem pusztán adatfelvételi eljárás, hanem kognitív sémák, az érzelmi kötődések és a hatalmi-gazdasági viszonyok együttes feltárásának módja.

3.3. Mentális térképek és társadalomföldrajzi megközelítésük

A mentális térképek kutatása egy komplex és sokrétű terület tehát, amely a tér és az emberi észlelés kapcsolatát vizsgálja. A mentális térképek, mint a valóság szubjektív leképezései, lehetővé teszik az egyének számára, hogy saját tapasztalataik és tudásuk alapján orientálódjanak a világban.

A városi mentális térképezés kutatásának alapjait Lynch (1960) teremtette meg, aki The Image of the City című munkájában öt kulcselemre bontotta a városi tér kognitív észlelését: utak (paths), határok (edges), csomópontok (nodes), negyedek (districts) és iránypontok (landmarks). Lynch szerint a városi tér „olvashatósága” – azaz mennyire könnyen strukturálható a város képe az egyén számára – nagymértékben befolyásolja a térhez való viszonyt. Munkája azóta is alapmű a mentális térkép és a térészlelés vizsgálatában, és számos empirikus kutatás – így a jelen tanulmány is – ezt a keretet alkalmazza a városi tér mentális struktúráinak értelmezéséhez.

A mentális terek kialakulását számos tényező befolyásolja, beleértve a kulturális, társadalmi és egyéni tapasztalatokat is. A mentális térképek komplexitását Gould – White (1986) is alátámasztotta kutatásában, amelyben kiemelték, hogy a térbeli reprezentációk jelentősen függenek az egyén kulturális háttérétől, társadalmi státuszától, és a térrel való személyes tapasztalatoktól. A mentális térképek érzelmi töltettel rendelkező társadalmi konstrukciók is, amelyek jól tükrözik a tér társadalmi dimenzióit (GOULD és WHITE, 1986).

Pocock (1976) már korán rámutatott, hogy a mentális térképek egyéni komplexitása összefügg a társadalmi háttérrel és a városhoz való viszonnal. Triponescu et al. (2024) 559 temesvári lakos mentális térképét elemezve arra jutott, hogy a város peremterületei kevésbé jelennek meg, míg a belső városterek strukturáltabbak és gyakran közös elemeket tartalmaznak.

A kognitív pszichológia megközelítése szerint a mentális térképek nemcsak vizuális lenyomatok, hanem az észlelés, memória és döntéshozatal komplex interakcióinak termékei (DOWNS és STEA, 1973). Kuipers (1982) szerint ezek az egyéni térmodellek különböző szinteken szerveződnek, amelyek dinamikusan változnak a térrel való interakció során.

Bíró et al. (2006) bemutatja a mentális térképezés módszertani sokszínűségét, amely különböző hazai példákon keresztül illusztrálja a települések mentális térképeinek készítését. Kutatásának célja, hogy feltárja a mentális térképek hazai megközelítéseinek főbb eredményeit, így hozzájárulva a terület elméleti és gyakorlati megértéséhez. Rácz (2012) hangsúlyozza, hogy a mentális térképek nem csupán a fizikai tér objektív elemeit tükrözik, hanem az egyének szubjektív értelmezéseit is, amelyek a térbeli orientációt segítik elő. A mentális térképek tehát a valóság és az egyéni tapasztalatok közötti kapcsolatot tükrözik, amely a társadalmi és térbeli szegregációval is összefügg.

A helynevek szerepe a mentális térképek kialakításában szintén jelentős, ahogyan azt Reszegi (2018) is elemzi. A helynevek megbízhatósága és azok egyttmozgása a környezet tulajdonságaival, jellemzőivel és jelentéseivel befolyásolja a tér strukturálását és a mentális térkép kialakítását. Pap (2021) kutatása a Sziget Fesztivál, mint mentális hely kontextusában vizsgálja a társadalmi konstrukciókat, amelyek a tér jelentését formálják, így rávilágítva arra, hogy a mentális térképek

nem csupán fizikai reprezentációk, hanem kulturális és társadalmi jelentéseket is hordoznak.

A mentális térképek fejlődése és azok társadalmi kontextusa a fiatalok körében is megfigyelhető, ahogyan Bagoly-Simó et al. (2023) kutatásai is mutatják. A berlini középiskolások mentális térképei alapján a kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a topográfiai készségek és a térbeli gondolkodás fejlettsége alacsony szinten áll. Ez a jelenség a kognitív térképezés területén végzett további kutatásokkal is összhangban van, amelyek a lakóhely és az iskolai végzettség hatását vizsgálják a mentális térképek kialakulására (VÁNCSA, 2022).

A legújabb kutatások a kézi mentális térképezést GIS-alapú vizualizációval egészítik ki, lehetővé téve a kollektív percepciók aggregálását és térbeli összevetését. Ez különösen fontos a várostervezésben, ahol az érzékelt és a formális térbeli struktúrák eltérése vizuálisan is jól értelmezhető (TRIPONESCU ET AL. 2024).

A mentális térképek tehát nem csupán a fizikai tér reprezentációi (1. ábra), hanem a társadalmi és kulturális kontextusok által is formált konstrukciók. Keményfi (2011) elemzései a nemzeti identitás és a kollektív

Forrás: Saját szerkesztés a felhasznált szakirodalom alapján (2025)

emlékezet szerepét hangsúlyozzák a mentális térképek kialakulásában, míg Nagy (2014) a bős-nagymarosi vízlépcsőkonfliktus kapcsán a helyi diskurzusokat és azok mentális térképekre gyakorolt hatását vizsgálja. A kutatások összessége rávilágít arra, hogy a mentális térképek nem csupán egyéni, hanem társadalmi konstrukciók is, amelyek a kultúra, a történelem és a közösségi tapasztalatok összefonódásából születnek.

Összességében a mentális térképek kutatása egy interdiszciplináris megközelítést igényel, amely figyelembe veszi a pszichológiai, szociológiai és kulturális tényezőket is. A mentális térképek nem csupán a fizikai tér reprezentációi, hanem a társadalmi és kulturális jelentések komplex hálózata, amely folyamatosan formálódik az egyének és közösségek tapasztalatai által.

3.4. Térérzékelés, identitás és határdiskurzusok

A társadalomföldrajzi gondolkodásban a tér már régóta nem pusztán fizikai entitásként jelenik meg, hanem társadalmi rendszerek, egyéb szereplők és egyének által meghatározott konstrukcióként. A „társadalmi tér” fogalma (LEFEBVRE, 1991; MASSEY, 1994) hangsúlyozza, hogy a tér nem előre adott, hanem a társadalmi gyakorlatok, hatalmi viszonyok és kulturális jelentésalkotás révén jön létre. Ez különösen releváns akkor, amikor a városi tér érzékelésének etnikai dimenzióit vizsgáljuk. Az interetnikus kapcsolatok nemcsak az együttélés vagy a térhasználat mikéntjét határozzák meg, hanem a tér mentális leképezését is.

A mentális térképek gyakran tükrözik a városi tér igazságtalan eloszlását, vagyis, hogy egyes területek hiányoznak vagy negatív jelentéssel bírnak a marginalizált közösségek térképén. Harvey (1996) térbeli igazságosság fogalma mentén ezeket a hiányokat nem pusztán esztétikai, hanem társadalmi problémaként értelmezhetjük.

A kollektív emlékezet elméletének kortárs földrajzi értelmezései kiemelik, hogy a városi emlékezhelyek (lieux de mémoire) nemcsak történelmi, hanem identitáspolitikai jelentést is hordoznak. Hoelscher és Alderman (2004) ezt emlékezeti topográfiaként írják le, amelyben a városi tér maga válik emlékezeti diskurzusok hordozójává.

A különböző etnikai csoportok eltérő kollektív tapasztalatokkal, kulturális referenciákkal és történelmi

narratívákkal rendelkeznek, amelyek meghatározzák, hogy milyen jelentést tulajdonítanak egyes városi helyszíneknek (KEMÉNYFI, 2011; TUAN, 1977). A hely tehát nem csupán üres konténer, hanem identitásteremtő térrész is. A magyar, szerb vagy más etnikumok által használt térbeli nyelvhasználat, a toponímia, valamint az emlékezetpolitikák – emléktáblák, szobrok, intézménynevek – eltérő jelentéstartományokat közvetítenek (RESZEGI, 2018). Ezek a különbségek mentális térképekben is megjelennek, különösen akkor, ha a közösségek saját téridentitásukat más csoportoktól való differenciálás révén határozzák meg. Az etnicitás tehát nem csupán társadalmi kategória, hanem térformáló erő is. Az etnikailag tagolt városok esetében gyakran megfigyelhető, hogy a térérzékelés „mi” és „ők” kategóriák mentén szerveződik (PAASI, 1996; ERŐSS, 2023). Ez nem feltétlenül jelent konfliktust, de arra utal, hogy a tér társadalmi jelentése nem egységes, hanem többértelmű, szegmentált és dinamikus. Különösen érdekes példát nyújt az etnikai terek átalakítására, valós és potenciális konfliktusokra a szétterülő pozsonyi agglomeráció (BALIZS, 2023).

A határ menti városok térbeli és társadalmi szerkezete, valamint identitásrendszere sajátos jegyeket mutat. A társadalomföldrajzban a határ nem csupán egy választóvonal, hanem társadalmi-térbeli gyakorlat, amely strukturálja a helyiek tértapasztalatát és identitását (NEWMAN és PAASI, 1998). A határok konstruált jellege – azaz hogy politikai, kulturális, társadalmi és gazdasági diskurzusok hozzák létre – különösen fontossá válik olyan városok esetében, amelyek több nemzetiség találkozási pontján helyezkednek el (DONNAN és WILSON, 1999).

A határtérsegek a „köztes terek” (thirdspace) fogalmával is leírhatók, ahol a helyi lakosok egyszerre kötődnek több kulturális és nemzeti térhez (SOJA, 1996). Ez a jelleg egyedi térérzékelést eredményez, amely a mentális térképek sokszínűségében is visszaköszönhet. A határ és a határtériség, mint topológiai és szimbolikus tér, befolyásolja, hogy az emberek hogyan érzékelik a közelséget, a kapcsolatokat, és önmagukat hol helyezik el a „belső” és „külső” dichotóm rendszerben (TÓTH, 2011).

A határ mentén élő közösségek gyakran kettős vagy többszörös identitással rendelkeznek, ami a térbeliséghez való viszonyukban is megjelenik: egyazon hely egyszerre válhat „sajátként” és „idegenként” megélt térré, attól függően, milyen diskurzusok aktiválódnak.

A mentális térképezés során ezek az identitásrétegek és határnarratívák kulcsfontosságúak lehetnek (SCOTT, 2012).

A kollektív emlékezet a tér társadalmi konstrukciójának egyik alappillére. Az emlékezet helyei – legyenek azok épületek, utcák, terek vagy térképi szimbólumok – nemcsak az emlékezést, hanem a térbeliséget is meghatározzák (HALBWACHS, 1992; NORA, 1989). A nemzeti, regionális vagy lokális identitások történelmi narratívákon keresztül képezik le a teret: mit jelent „központnak” vagy „perifériának” lenni, hol van a „mi helyünk” a térképen (PAASI, 2003) a városban.

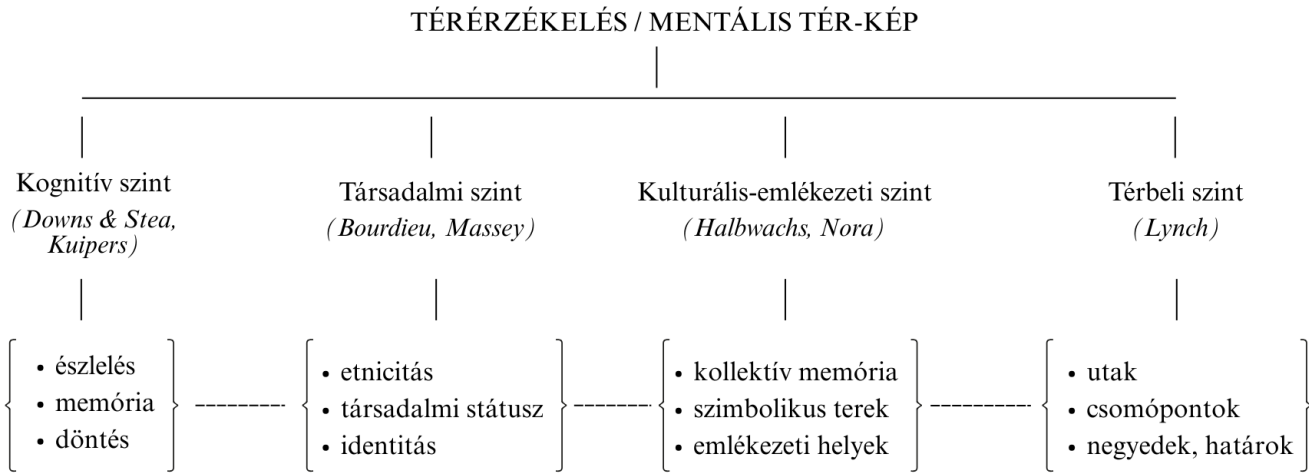
A társadalomföldrajzi kutatásokban is szerepet kap, hogy a kollektív emlékezet nem egy múltba zárt tudásforma, hanem aktív társadalmi konstrukció, amely újra és újra „térképezi” a világot. A nemzeti emlékezet különösen érzékeny a térre: térképek, topográfiai elnevezések, történelmi városnevek mind identitáspolitikai eszközökké válhatnak, amelyek alakítják az emberek térészlelését (KEMÉNYFI, 2003).

Ezek az emlékezeti gyakorlatok ugyanakkor nem egységesek: különböző társadalmi csoportok különféle helyekhez rendelnek jelentéseket, és ezekből építik fel saját mentális térképüket. A tér tehát nemcsak a mozgás és elhelyezkedés fizikai dimenziója, hanem szimbolikus mező is, ahol a kollektív reprezentációk és

identitásdiskurzusok találkoznak (BOURDIEU, 1993; GIDDENS, 1984). (2. ábra)

A mentális térképezés tehát kapcsolódik a társadalomföldrajz azon irányzataihoz, amelyek a tér társadalmi jelentését, konstrukciós folyamatait, valamint az identitás térbeli vetületeit vizsgálják. A társadalomföldrajzban Massey (1994), Soja (1996) munkái alapozták meg azt a szemléletet, amely a helyet nem statikus egységként, hanem kontextusfüggő és sokrétű entitásként értelmezi. Összességében tehát a városi mentális térképek társadalomföldrajzi értelmezésének főbb dimenziói több oldalról tevődnek össze (1. ábra). A térészlelés kognitív alapjai (DOWNS és STEA, 1973; KUIPERS, 1982) mellett a mentális térképek mindig társadalmilag és kulturálisan beágyazottak: tükrözik az egyén etnikai, nyelvi és társadalmi identitását (MASSEY, 1994; BOURDIEU, 1993), valamint a kollektív emlékezethez való viszonyát (HALBWACHS, 1992; HOELSCHER és ALDERMAN 2004). A Lynch-féle városszerkezeti elemek segítségével e mentális leképezések strukturáltan értelmezhetők, míg az újabb kutatások (pl. TRIPONESCU ET AL., 2024) már a digitális eszközöket is integrálják az egyéni és közösségi térérzékelés vizsgálatába. A fenti keret lehetővé teszi, hogy a mentális térképek elemzését ne csupán vizuális, hanem társadalomelméleti, identitás- és emlékezeti szempontból is árnyalt módon közelítsük meg.

2. ábra:
A térérzékelés különböző szintjei és összetevői

Forrás: saját szerkesztés a felhasznált szakirodalom alapján, 2025

4. A kutatás empirikus eredményei

4.1. Szabadka mentális terei

A mentális térképek elemzése során 8 szabadkai lakos – különböző korú, nemű és nyelvi háttérű személy – rajzait vetettük össze, hogy feltérképezzük, milyen közös és eltérő elemek rajzolódnak ki a városi tér mentális reprezentációiban. A kvalitatív tartalomelemzés alapján Lynch városkép-elméletét vettük, amely öt komponens – utak (paths), határok (edges), negyedek (districts), csomópontok (nodes) és iránypontok (landmarks) – mentén kínál fogalmi keretet a városi tér észlelésének megértéséhez.

A mentális térképezés eredményei illusztrálják, hogy a városi tér nem egységes, objektív entitás, hanem társadalmilag konstruált élménytér, amely különböző társadalmi helyzetek, nyelvi identitások és élethelyzetek szerint eltérő módon jelenik meg. Ez összhangban áll Lefebvre (1991) tértermelésről alkotott elméletével, amely szerint a tér egyszerre érzékelt, megélt és koncepcionálisan meghatározott. A szabadkai lakosok rajzai e három dimenzió sajátos kombinációit tárják fel: az útvonalak (paths) a mindennapi közlekedési és élménytereket, a csomópontok (nodes) a társadalmi interakció központjait, míg a városrészek (districts) az identitáshoz és hovatartozáshoz kötődő térbeli kategorizációkat jelenítik meg (LYNCH 1960).

A Trg slobode, a Korzó és a(z) (ócska)piac (buvljak) minden résztvevő fejében hangsúlyosan csomópontként jelenik meg. Ezek a helyek nem csupán közlekedési vagy funkcionális központok, hanem szimbolikus terek is, amelyek a városi identitás közös horgonyai. Ezzel kapcsolatban Massey (1994) power geometry fogalma is releváns: a központi csomópontokhoz való hozzáférés, azok használatának intenzitása eltérő társadalmi csoportok számára más-más jelentéssel bír. AN rajzán (3. ábra) a főter és a Korzó a város egészét szervező kiindulópont, míg JE térképe inkább a funkcionális relációkat – piac, intézmények, lakónegyedek – hangsúlyozza, ezzel erősítve a tér „koncepcionált” dimenzióját.

A városrészek (pl. Prozivka, Kertváros, Novi Grad, Teslina) a legtöbb térképen önálló kategóriaként jelennek meg, amelyeket gyakran lakóhelyhez vagy személyes tapasztalatokhoz kötnek a résztvevők. Ez Relph

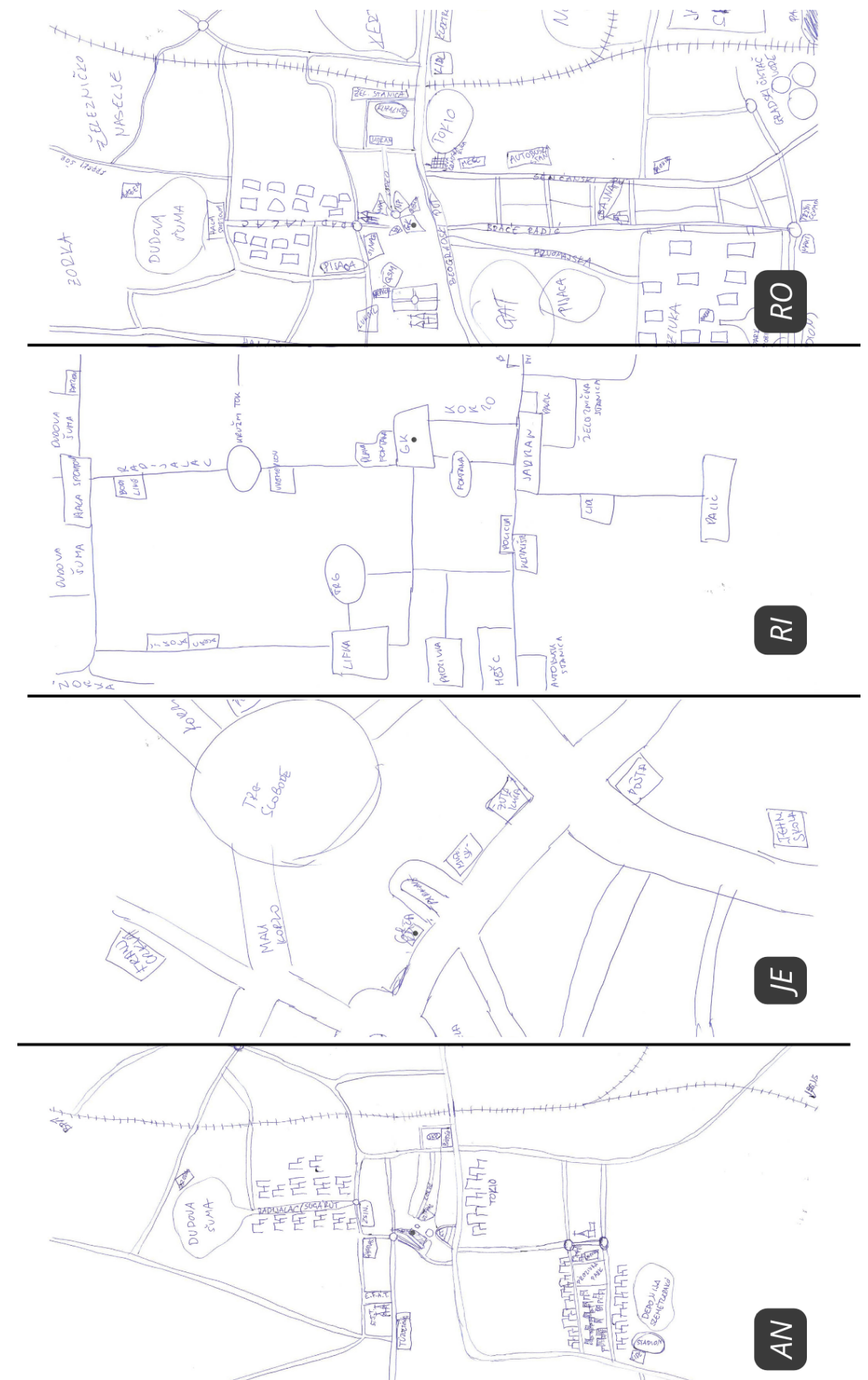
(1976) place identity koncepciójával és Tuan (1977) toposzféra fogalmával hozható összefüggésbe: a városrészek mentális elkülönítése érzelmi és tapasztalati alapú, a helyhez való kötődést fejezi ki. RI és RO térképe például olyan perifériás negyedeket emel ki (Zorka, Makkhetes), amelyek más rajzokon alig szerepelnek, ami jelzi, hogy a helyi lakosok mentális térképei a mindennapi életvilágból kiindulva különböző súlypontokat rajzolnak ki.

A határok (edges) megjelenése jól illeszkedik Harvey (1973) térbeli igazságossággal kapcsolatos megközelítéséhez és Paasi (1996) területi identitásról szóló elméletéhez. A vasútvonal több résztvevőnél is határként jelenik meg, amely a „belső” és a „külső” városrészeket választja el (AN, RO), ezen túl elhelyezkedő területek sokkal kevésbé részletesen jelennek meg a mentális térképeken – ez jól példázza, hogy a mentális térkép nem csupán leíró, hanem a társadalmi gyakorlatokban gyökerező térbeli rendet is tükrözi. (4. ábra, lásd következő oldal)

Az iránypontok (landmarks) – például a városháza, a zsinagóga, a templomok vagy a Palicsi-tó – a városi tér szimbolikus elemei, amelyekhez emlékezet és identitás kötődik. Ezek a „szimbolikus horgonyok” Lynch mellett Norberg-Schulz (1979) genius loci koncepciójával is értelmezhetők: a város szellemének és karakterének kulcselemeiként. Az idősebb résztvevők részletesebb és szimbolikusabb térképein ezek a pontok kiemeltebb szerepet kapnak, ami Bourdieu (1984) habitus fogalmával is magyarázható: a városban szerzett tapasztalatok, rutinszerű mozgások és emlényomok hosszabb távon mélyebb beágyazottságot eredményeznek.

Összességében a szabadkai mentális térképek azt mutatják, hogy a város mentális képe erősen központosított, ugyanakkor differenciált (4. ábra). A közös csomópontok és iránypontok a kollektív várostér stabil elemeit adják, míg a perifériák és negyedek eltérő hangsúlyai az egyéni tapasztalatokból és társadalmi helyzetekből fakadnak. Ez jól példázza, hogy a mentális térképek egyszerre tükrözik a város fizikai topográfiáját, a szimbolikus jelentéseket, a társadalmi kapcsolatok terét és az egyéni életvilágok élményeit. A kvalitatív elemzés Lynch kategóriái mentén, kiegészítve Lefebvre, Massey, Tuan és Relph elméleteivel, lehetővé teszi, hogy a mentális térképeket ne csupán rajzolt dokumentumokként, hanem a társadalmi és kulturális térhasználat komplex lenyomataiként értelmezzük.

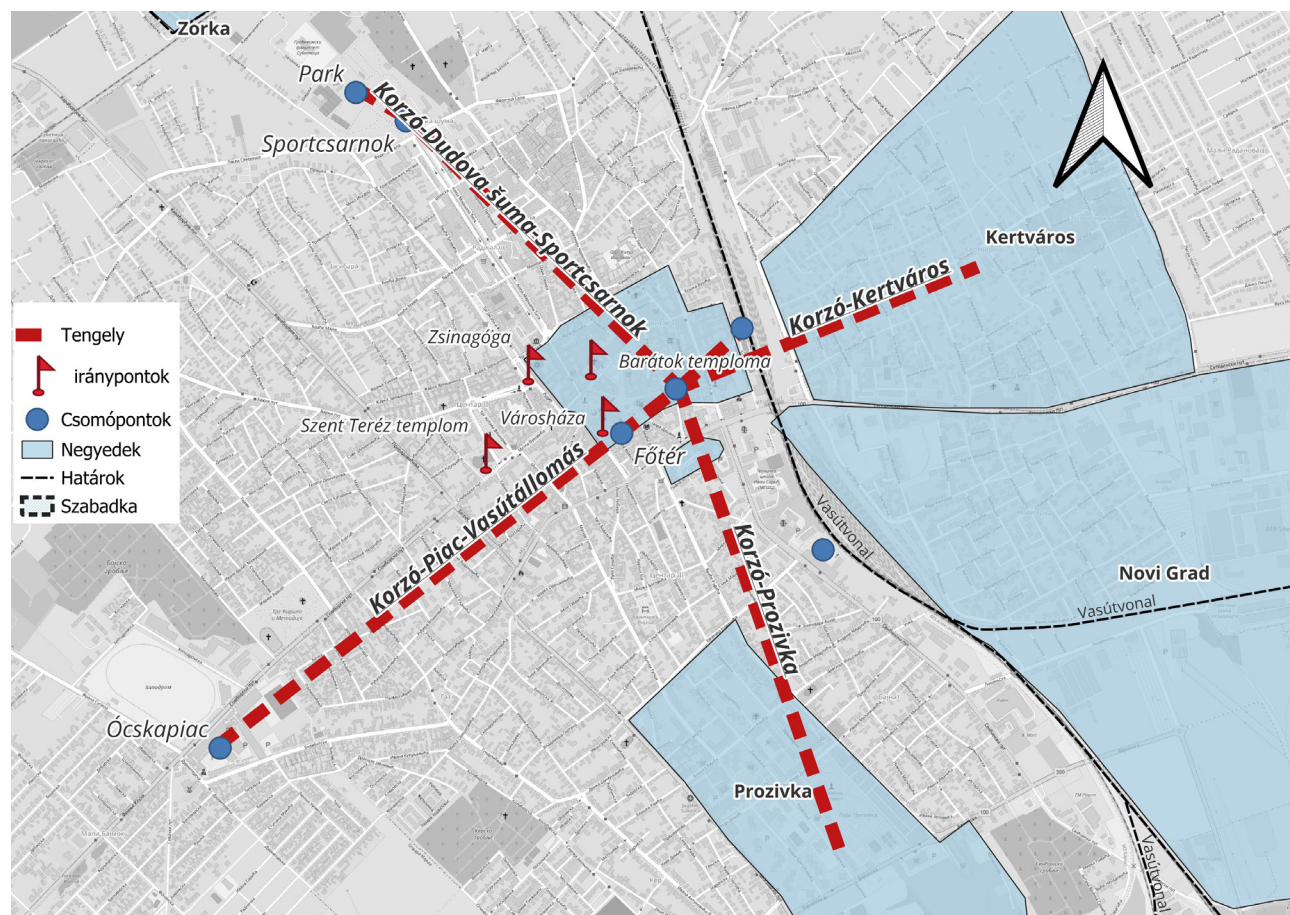
3. ábra:
Példa mentális térképek a kutatásban résztvevőktől

Forrás: a szerző saját szerkesztése

4. ábra:

Az elemzett mentális térképek összesített eredménye.

Forrás: a szerző saját szerkesztése, 2025

4.2. Nemzetiségi dimenziók a szabadkai mentális térképekben

A szabadkai mentális térképek nemcsak az egyéni térélményekről adnak képet, hanem a város nemzetiségi sokszínűségének lenyomataiként is értelmezhetők. Szabadka szerb, magyar, bunyevác és más közösségeinek együttélése a város történetében mindig is meghatározó volt, és ez a térbeli reprezentációkban is tükröződik. A résztvevők rajzai alapján látható, hogy bár léteznek közös kognitív pontok – a Trg slobode, a Korzó, a piac, a vasútállomás –, a városrészek, szimbolikus terek és nyelvi címkézések szintjén nemzetiségi különbségek bontakoznak ki.

Az eltérő nyelvhasználat és helymegnevezés (pl. „Korzó” vagy „Korzo”, „Piac” vagy „Buvljak”) a város diszkurzív pluralizmusát jelzi. Ez Paasi (1996) szerint

a területi identitás egyik alapvető mechanizmusa: a helyek elnevezései nem csupán leíró funkcióval bírnak, hanem identitásjelölők is. Hasonlóan, Brubaker (2002) rámutatott arra, hogy a nemzetiségi kategóriák gyakran a hétköznapi gyakorlatokban – így a tér megnevezésében – aktiválódnak, és a „csoporthatárok” kulturális reprodukciójának eszközei.

A rajzokban a városrészekhez fűződő viszonyok is eltérnek. Például egyes magyar résztvevők hangsúlyosabban jelölték a magyarok által lakott vagy történetileg fontos negyedeket, míg szerb résztvevők más funkcionális csomópontokat emeltek ki. Ez összhangban áll Massey (1994) „relációs térfelfogásával”, amely szerint a tér társadalmi kapcsolatok hálózatából épül fel: az etnikai-nemzetiségi hovatartozás különböző hozzáféréseket, kötődéseket és térbeli orientációkat hoz létre.

A szimbolikus terek – például a templomok, a zsinagóga vagy a központi középületek – különösen fontosak a nemzetiségi reprezentációban. A nemzeti identitás mindig kötődik „helyekhez és emlékekhez”, amelyek kollektív szimbolikus erővel bírnak. A szabadkai rajzokban ezek a helyek egyszerre működnek közös városi orientációs pontokként és nemzetiségi emlékezet-helyekként.

Összességében a mentális térképek elemzése arra mutat rá, hogy Szabadka városi identitása többszámú és nemzetiségi szempontból rétegzett. A központi csomópontok közös városi narratívát hordoznak, míg a perifériák, negyedek és szimbolikus terek hangsúlyozásában a résztvevők nemzetiségi kötődései válnak láthatóvá. Ez a sokféleség jól illusztrálja Lyotard (1979) posztmodern gondolatát a „kis narratívák” pluralitásáról, amely a város mentális képeiben etnikai-kulturális olvasatok formájában manifesztálódik.

4.3. Lakossági vélemények és szimbolikus terek a városban

A kérdőíves kutatás célja annak feltárása volt, hogy a szabadkai lakosság miként érzékeli a városi szimbolikus tereket, és ezek milyen szerepet játszanak a nemzetiségi

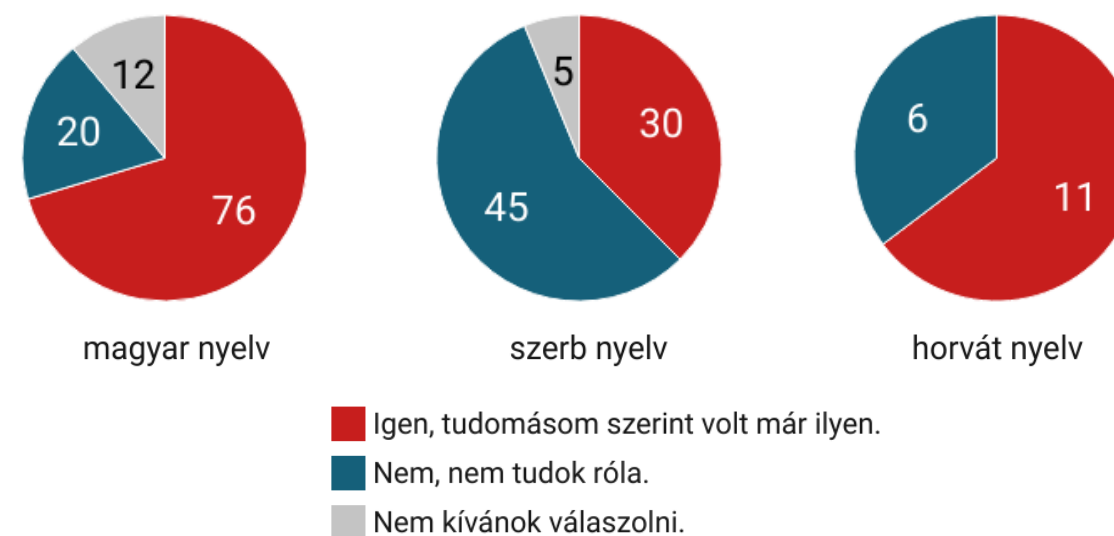
identitás és kollektív emlékezet alakításában. A válaszadók körében általános egyetértés mutatkozott abban, hogy a városi terek, szobrok és épületek nem pusztán fizikai funkciót töltenek be, hanem érzelmi és kulturális kötődéseket is közvetítenek. Sokan kiemelték, hogy az emlékművek és szobrok erősítik a történelem és kultúra tudatosulását, ugyanakkor többen is hangsúlyozták, hogy a politikai események és viták gyakran tükröződnek a köztér használatában.

A válaszokból kirajzolódott egyfajta kettősség: míg a köztér a közösségi identitás formálásának terepei, addig a nemzetiségi jelképek gyakran konfliktusforrásként is működnek. Több résztvevő rossz érzéséről számolt be, amikor nemzetiségi szimbólumokkal (zászlók, címerek) találkozott, mások viszont kifejezetten igényelték, hogy a városi térben látható legyen a saját közösségük kulturális jelenléte. Ez az ambivalencia összhangban áll a relációs térfelfogással (MASSEY, 1994), amely szerint a város tere a társadalmi kapcsolatok és értelmezések dinamikus hálózata.

A nyitott kérdések elemzése tovább árnyalta a képet. A szimbolikus terekhez kapcsolódó konfliktusok észlelése szintén eltérően jelent meg a különböző nemzetiségű válaszadók válaszaiban (5. ábra). A magyar nyelvű kitöltők körében kiemelkedően magas, 76 fő volt azok aránya, akik szerint a városban már előfordultak

5. ábra:

A kérdőívet kitöltők nyelv szerint és a szimbolikus konfliktusok érzékelése szerint

Forrás: a szerző saját szerkesztése, 2025

nemzetiségi szimbólumokkal összefüggő konfliktusok. Ehhez képest a szerb válaszadókénál ez az arány jóval alacsonyabb, mindössze 30 fő, míg 45 fő kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy nem tud ilyen esetről, és 5 fő nem kívánt válaszolni. A horvát nyelvű válaszadók körében az elemszám kisebb, de közülük is többen, 11 fő, ismerték el a konfliktusok meglétét, míg 6 fő nem tudott ilyenekről.

Ez a különbség arra utal, hogy a konfliktusok észlelésében erős nemzetiségi aszimmetria figyelhető meg. A magyar közösség tagjai számára a szimbolikus terekben zajló viták és rongálások (például helynévnyitások, emlékművek, vallási szimbólumok megrongálása) sokkal inkább gyakoribb tapasztalatnak számítanak, míg a szerb közösség válaszai inkább azt tükrözik, hogy a csoport tagjai kevésbé érzékelik vagy kevésbé tartják fontosnak ezeket az eseteket. Ez összhangban van Brubaker (2002) etnicitásról szóló értelmezésével, amely szerint az etnikai csoportok eltérően aktiválják és érzékelik a kulturális és politikai szimbólumok körüli vitákat.

A különbség egyben a hatalmi viszonyokat is leképezi: míg az államalkotó szerb közösség tagjai hajlamosak kevésbé konfliktusként érzékelni a szimbolikus térhasználat egyoldalúságát, addig a kisebbségi közösségek számára ez láthatósági és identitásbiztonsági kérdés. A magyar válaszadók magas aránya, akik tudomást szereztek ilyen esetekről, jól példázza, hogy a szimbolikus terekhez kötődő konfliktusok elsődlegesen a kisebbségi csoportok hétköznapi tapasztalatát határozzák meg.

Összességében a lakossági vélemények alapján Szabadka szimbolikus terei egyszerre jelentik a közösségi identitás és a társadalmi kohézió eszközt, ugyanakkor a konfliktusok színtereit is. A város soknemzetiségű jellegéből fakadóan a szimbolikus terek használata mindig is érzékeny politikai és kulturális kérdés marad.

4.4. Nemzetiségi attitűdök dimenziói a szimbolikus terekhez való viszonyban

A kérdőíves kutatás adatait főkomponens-elemzéssel (PCA) dolgoztuk fel, amely három, jól elkülöníthető főkomponenst tárt fel. Ezek a komponensek együtt a teljes variancia 62%-át magyarázzák, ami a társadalomtudományi vizsgálatokban magasnak tekinthető, és arra utal, hogy a válaszadók percepciói világosan strukturáltak.

mintázatok mentén alakultak. A három főkomponens a városi terekhez való viszony három különböző aspektusát mutatja meg: a nemzetiségi reprezentáció érzékelését, a szimbolikus terek érzelmi-kognitív hatását és a nemzetiségi szimbólumokhoz való attitűdöket.

Az első főkomponens (PCA1), amelyet a nemzetiségi reprezentáció dimenziójának nevezhetünk, olyan kérdésekből állt össze, amelyek a városi terek és utcák etnikai összetételének tükrözésére, valamint a saját közösség kultúrájának és nyelvének megjelenésére kérdeztek rá. Az eredmények alapján a szerb válaszadók többsége úgy érzi, hogy a városi tér megfelelően reprezentálja identitásukat (+0,36), míg a magyar (-0,21) és különösen a horvát (-0,37) válaszadók inkább hiányosnak tapasztalják saját közösségük láthatóságát. Ez a különbség jól illusztrálja Paasi (1996) megállapítását, miszerint a regionális és helyi identitás szimbolikus kivételése gyakran aszimmetrikus, és a domináns csoport politikai súlya jobban megjelenik a térben, mint a kisebbségeké. A kisebbségi közösségek számára ez nem pusztán vizuális hiány, hanem a társadalmi láthatóság korlátozott-ságának élménye, amely hosszú távon gyengítheti a helyhez való kötődést.

A második főkomponens (PCA2) a szimbolikus térhasználat érzelmi és kognitív hatásait ragadta meg. Ide tartoztak olyan kérdések, amelyek a közterek és épületek városképi szerepére, a szobrok történeti és kulturális tudatosságot erősítő szerepére, valamint a politikai viták tereken való tükröződésére kérdeztek. Ebben a dimenzióban a horvát válaszadók mutattak pozitív viszonyulást (+0,24), a magyar válaszok semlegesek voltak (+0,04), míg a szerb válaszadók enyhén negatív eredményt adtak (-0,11). Az eltérés arra utal, hogy a különböző közösségek másképp értékelik a szimbolikus terek kulturális jelentését: a horvátok inkább kulturális horgonyként érzékelik őket, a szerbeknél viszont erősebben jelentkezik a politikai instrumentalizáció tapasztalata. Ez a dimenzió összekapcsolható Lefebvre (1991) tértriádjával, hiszen a szimbolikus elemek egyszerre jelennek meg az észlelt, a megélt és a koncepcionált tér szintjén, különböző hangsúlyokkal. A horvát közösség pozitív viszonyulása például a megélt térhez kapcsolódó kulturális kötődést tükrözi, míg a szerb közösség negatívabb értékei inkább a koncepcionált tér politikai terheltségére utalnak.

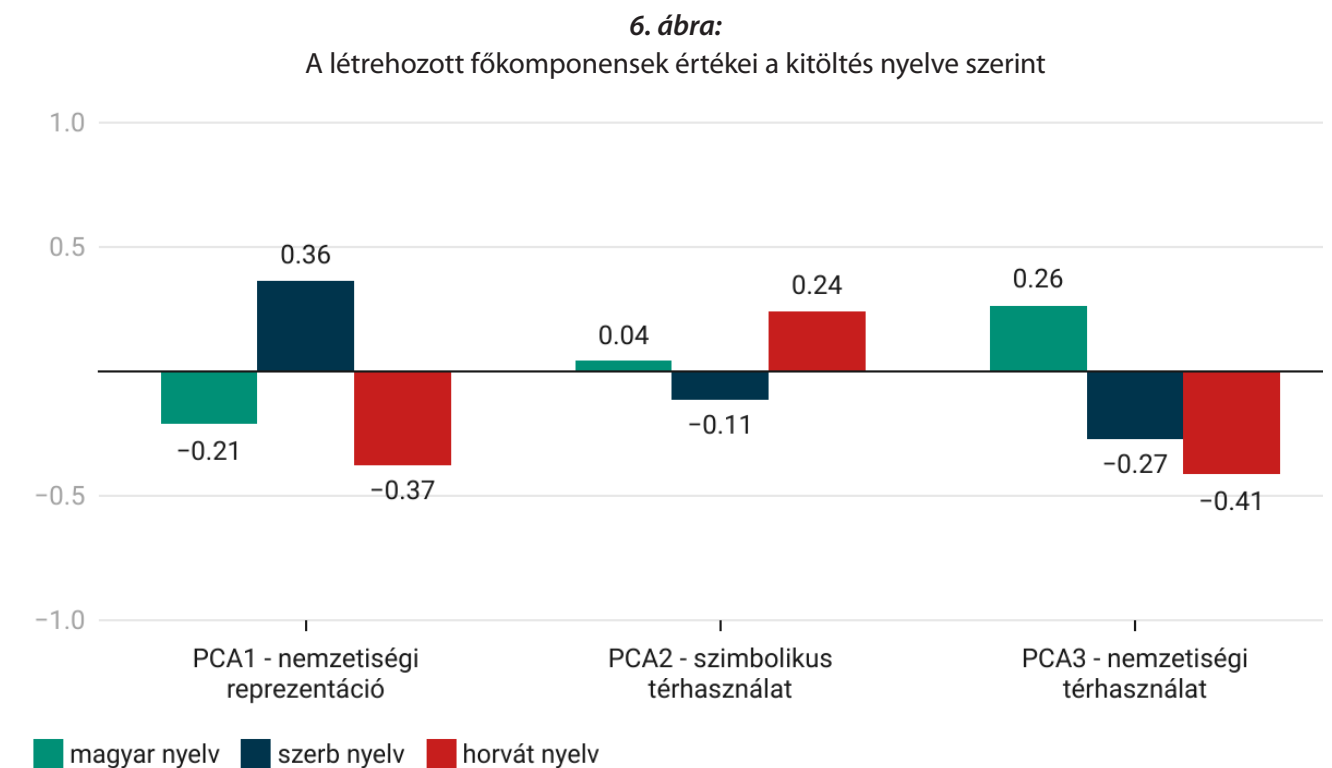
A harmadik főkomponens (PCA3) a nemzetiségi térhasználatot, vagyis a saját szimbólumokhoz való viszonyt

írja le. Az ide tartozó kérdések azt vizsgálták, mennyire tartják szükségesnek a válaszadók, hogy a városi terekben kifejeződjön a nemzetiségi kötődés, illetve mennyire szeretnek olyan helyeken tartózkodni, ahol saját közösségük szimbólumai (nyelv, zászló, emlékművek) jelen vannak. Az eredmények alapján a magyar válaszadók kifejezetten pozitív attitűddel viszonyultak ehhez a kérdéshez (+0,26), míg a szerbek (-0,27) és különösen a horvátok (-0,41) inkább elutasítóak voltak. Ez a komponens tehát a legerősebben polarizált (6. ábra). A különbség jól értelmezhető Smith (1991) nemzeti közösségek identitása mindig konkrét szimbólumokban és emlékezeti helyekben testesül meg. Az egyik közösség számára a szimbólumok jelenléte a kulturális biztonság és identitás erősítését jelenti, a másik számára viszont provokatív, idegen vagy túlhangsúlyozott elem lehet. Relph (1976) és Tuan (1977) humanisztikus földrajzi munkái alapján ez a különbség az affektív helyélmények eltérő rétegzettségére is utal: míg a magyar közösség számára a saját szimbólumok a helyhez kötődés erősítésének eszközei, addig más közösségekben ezek inkább a kirekesztés vagy a konkurens identitás élményét idézik fel.

A három komponens tehát világosan kirajzolja a szimbolikus terekhez való viszony strukturális eltéréseit. A nemzetiségi reprezentáció a kisebbségi közösségek számára hiányként, a szimbolikus térhasználat érzelmi hatásai eltérő kulturális és politikai súllyal, míg a szimbólumokhoz való attitűdök éles polarizációval jelennek meg. Ezek az eredmények alátámasztják, hogy a szimbolikus terek Szabadkán nem pusztán városképi elemek, hanem a társadalmi kohézió és a konfliktusok érzékeny mutatói is. A főkomponensek mutatják, hogy a városi szimbolikus tér három jelentésszintre bomlik: (1) reprezentációs, (2) kulturális-érzelmi és (3) attitűd-alapú dimenzióra. Ezek együttes vizsgálata nélkül nem érthető meg a többnemzetiségű városi identitás összetettsége és törekenysége.

5. Összegzés

A vizsgálat rámutatott arra, hogy Szabadka városi tere nem pusztán fizikai környezet, hanem sokrétű szimbolikus mező, amelyben az identitás, a kollektív emlékezet és a társadalmi kapcsolatok egyaránt kifejeződnek.

Forrás: a szerző saját szerkesztése, 2025

A kutatás során feltett kérdésekre adott válaszok alapján elmondható, hogy a szimbolikus térhasználati folyamatok a városban folyamatos változásban vannak: a politikai rezsimek, a társadalmi átalakulások és a kulturális diskurzusok mind újabb jelentésrétegekkel ruházták fel a köztereket, épületeket és emlékműveket.

Az etnikai közösségek viszonya a szimbolikus elemekhez erősen differenciált. A magyar, szerb és horvát válaszadók eltérő mértékben érzékelték saját szimbólumaik jelenlétét vagy hiányát a városi térben. A magyar válaszadók gyakrabban tapasztalták a szimbolikus konfliktusokat, míg a szerb közösség tagjai kevésbé észlelték azokat, ami a domináns–kisebbségi viszonyrendszer következményeként értelmezhető. A horvát válaszokban a szimbolikus terek inkább kulturális horgonyként jelentek meg, jelezve, hogy az érzelmi kötődés és az identitásbeli biztonság eltérően strukturálódik a közösségek között.

A mentális térképek elemzése azt mutatta, hogy bizonyos központi helyek – a Trg slobode, a Korzó, a piac – közös kognitív horgonyként funkcionálnak, ugyanakkor

a perifériák és városrészek hangsúlyai erősen eltérnek az egyéni és etnikai kötődésektől függően. Az iránypontok, például a templomok, a zsinagóga vagy a Palicsi-tó szimbolikus jelentősége jól illusztrálja, hogy a városi identitás kollektív és egyéni élményekből egyszerre épül fel.

A kutatás tehát megerősítette, hogy Szabadka városi identitása többszólamú és rétegzett. A szimbolikus terek egyszerre működnek integráló erőként, közös városi orientációs pontként, és konfliktusforrásként, amelyek a társadalmi és etnikai különbségek mentén széttartó jelentéseket hordoznak. A város így a szemioszféra tipikus példájának tekinthető, ahol a fizikai tér és a szimbolikus jelentések egymást formálják.

Összességében megállapítható, hogy Szabadka szimbolikus terei érzékeny indikátorai a nemzetiségi viszonyoknak és a városi identitás alakulásának. A kutatás eredményei hozzájárulnak ahhoz, hogy jobban megértsük a többnemzetiségű városi közegben zajló szimbolikus folyamatokat, és alapot adnak a jövőbeni, interkulturális párbeszédet és kohéziót erősítő várospolitikai döntésekhez.

Irodalom

- Aase, H. Tor (1994). Symbolic Space: Representations of Space in Geography and Anthropology. *Geografiska Annaler. Series B. Human Geography*, 76 (1), pp. 51–58.
- Bagoly-Simó Péter, Graaf, Johannes; Tóth Ádám és Kádár Anett (2023). Europe and its Borders. A Mental Mapping Study with Secondary School Students from Central Berlin. *J-Reading: Journal of Research and Didactics in Geography*, 2 (12), pp. 21–32.
- Balizs Dániel (2023). Etnicitás és szuburbanizáció – Helyi közösségi stratégiák többnemzetiségű közegben *Kárpát-haza Szemle*, 2023 (2), pp. 6–21., 79. 10.64605/KHSZ.2023.2.01
- Barthes, Roland (1986). „3. Semiology and the Urban”. In M. Gottdiener and Alexandros Ph. Lagopoulos (szerk.), *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*. New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press. pp. 87–98. <https://doi.org/10.7312/gott93206-005>
- Basik, Sergei és Rahautsou, Dzmitry (2019). Toponymic politics and the symbolic landscapes of Minsk, Belarus. *Geographia Cassoviensis*, 13 (2). <https://doi.org/10.33542/gc2019-2-02>
- Bíró A. Zoltán, Csernák Boldizsár, Garamhegyi Ábel és Letenyey László (2006). *Hazai példák a mentális térképezés alkalmazására*. In Településkutatás II. Budapest: TeTT könyvek (pp. 615–646). <https://doi.org/10.14267/963-0606-25-9-13>
- Bodó Julianna és Bíró A. Zoltán (2017). Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika*, 32 (5), pp. 147–161.
- Bourdieu, Pierre. (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 7 (1), 14–25. <https://doi.org/10.2307/202060>
- Brubaker, Rogers (2002). *Ethnicity without groups*. *European Journal of Sociology*, 43 (2), pp. 163–189.
- Donnan, Hastings és Wilson, Thomas. M. (1999). *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Berg.
- Downs, M. Roger és Stea, David (1973). *Image and environment: Cognitive mapping and spatial behavior*. Aldine Publishing Company.
- Erőss Ágnes (2023). A szimbolikus tér kutatása a hazai földrajztudományban – megközelítések, módszerek, műhelyek. *Földrajzi Közlemények*, 147 (4), pp. 405–417.
- Ferguson, Bruce K. (2023). Symbolic meanings of ordinary city streets and their trees. *Front Psychol*, 13:1080025. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.1080025
- Fitriana, Ita. (2021). Meaning Representation and Religious Symbols Occur in Baiturrahmah Grand Mosque, Denpasar-Bali. *e-Journal of Linguistics*, 15 (2), pp. 218–225. DOI: 10.24843/e-jl.2021.v15.i02.p07
- Foucault, Michael (1986). Of Other Spaces. *Diacritics*, 16 (1), pp. 22–27. <https://doi.org/10.2307/464648>
- Giddens, Anthony (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Gould, Peter és White, Rodney (1986). *Mental Maps* (2nd ed.). Boston: Allen & Unwin.
- Greider, Thomas és Garkovich, Lorraine (1994). Landscapes: The Social Construction of Nature and the Environment. *Rural Sociology*, 59 (1), pp. 1–24.
- Halbwachs, Maurice (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- Harrison, Simon (1995). 4 Types of Symbolic Conflicts. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1 (2), pp. 255–272.
- Harvey, David (1973). *Social justice and the city*. London: Edward Arnold.
- Hoelscher, Steven és Alderman, H. Derek (2004). Memory and place: Geographies of a critical relationship. *Social & Cultural Geography*, 5 (3), pp. 347–355. DOI: 10.1080/1464936042000252769
- Keményfi Róbert (2003). *A kisebbségi tér változatai*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Keményfi Róbert (2011). Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszéd mód formái (I. rész). *Tér és Társadalom*, 25 (1), pp. 63–80. <https://doi.org/10.17649/tet.25.1.1773>
- Kuipers, Benjamin (1982). The “Map in the Head” Metaphor. *Environment and Behavior*, 14 (2), pp. 202–220. <https://doi.org/10.1177/0013916584142005>
- Lefebvre, Henry (1991). *The Production of Space*. Blackwell.
- Leontovich, Olga és Kotelnikova, Nadezhda (2022). *A semiotic portrait of a big Chinese city*. *Russian Journal of Linguistics*, 26, pp. 701–720. <https://doi.org/10.22363/2687-0088-31228>
- Lévi-Strauss, Claude (1962). *The Savage Mind*. WEIDENFELD AND NICOLSON. Ltd. 153 p.
- Lotman, Yuri (1990). *Universe of the Mind*. Indiana University Press.
- Lynch, Kevin (1960). *The image of the city*. Cambridge, MA: MIT Press.

Lyotard, Jean-Francois (1979). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Ford. Bennington, G. és Massumi, B. (1984). Manchester University Press.

Massey, Doreen (1994). *Space, Place and Gender*. Polity Press.

Monnet, Jérôme (2011). The symbolism of place: a geography of relationships between space, power and identity. *Politique, Culture, Représentations*, 2011, 562. <https://doi.org/10.4000/cybergeo.24747>

Nagy Zsófia (2014). Egy konfliktus konstrukciói. Térértelmezések Bős kapcsán. *Tér és Társadalom*, 28 (1), 62–83. <https://doi.org/10.17649/tet.28.1.2555>

Newman, David és Paasi, Anssi (1998). Fences and Neighbours in the Postmodern World. *Progress in Human Geography*, 22 (2), pp. 186–207.

Nitavska, Natalija (2023). Symbolic significance and cognitive dimension of the latvian landscape. *Landscape Architecture and Art*, 22 (22), pp. 59–68. <https://doi.org/10.22616/j.lan-darchart.2023.22.06>

Nora, Pierre (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26 (Spring), pp. 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

Paasi, Anssi (1996). *Inclusion, exclusion and territorial identities. The manings of boundaries in the globalizing geopolitical landscape*. Nordisk Samhallgeografisk Tidskrift, 23, pp. 3–18.

Paasi, Anssi (2003). Region and Place: Regional Identity in Question. *Progress in Human Geography*, 27 (4), pp. 475–485.

Pampoulou, Eliada (2017). Graphic symbols terminology: a call for a consensus. *Journal of Enabling Technologies*, 11 (3), pp. 92–100. <https://doi.org/10.1108/JET-02-2017-0008>

Papantoniou, G. és Vionis, A. (2017). Landscape Archaeology and Sacred Space in the Eastern Mediterranean: A Glimpse from Cyprus. *Land*, 6 (2), p. 40. <https://doi.org/10.3390/land6020040>

Pap Viktória (2021). Térképek és jelképek. A Sziget Fesztivál mint mentális hely. *Jel-kép: kommunikáció közvélemény média*, 10 (4), pp. 52–72.

Péti Márton, Nagy Szabolcs és Szabó Balázs (2020). A Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika*, 60 (3), pp. 277–308. <https://doi.org/10.15196/ts600301>

Péti Márton és Szabó Balázs (2016). Külhoni magyar városok a Kárpát-medencében napjainkban. *Falu Város Régió*, 2016 (2), pp. 107–113.

Pocock, D. (1976). Some Characteristics of Mental Maps: An Empirical Study. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1976 (1), pp. 12–25.

Rácz Attila (2012). Possible explanation for the differences in statistical and mental mapping method measured by social and spatial segregation. *Társadalomkutatás*, 30 (1), 28–37. <https://doi.org/10.1556/tarskut.30.2012.1.3>

Relph, Edward (1976). *Place and placelessness*. Pion.

Remm, Tiit (2011). Understanding the city through its semiotic spatialities. *Sign Systems Studies*, 39 (2/4), pp. 124–144. DOI: 10.12697/SSS.2011.39.2-4.06

Reszegi Katalin (2018). Helynevek – térszemlélet – mentális térkép. A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései. *Magyar Nyelv*, 114 (2), pp. 169–184. DOI: <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2018.2.169>

Scott, James Wesley (2012). European Politics of Borders, Border Symbolism and Cross-border Cooperation. *Perspectives on European Politics and Society*, 13 (1), 86–105.

Soja, E. (1996). Thirdspace. Expanding the scope of the geographical imagination. In Massey, D., Allen, J. és Sarré, P. (szerk.), *Human geography today*. Blackwell Publishers (pp. 260–278). Oxford.

Smith, Anthony. D. (1991). *National identity*. University of Nevada Press.

Tóth József (2011). A határok kára és haszna - a határokról: általában és a Vajdaság kapcsán. *Közép-Európai Közlemények*, 4 (3–4), pp. 199–222.

Tuan, Yi-Fu (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press.

Triponescu, Andrea; Dragan, Alexandru és Crețan, Remus (2024). Mapping Perception: Analyzing Mental Representations of Urban Space in Timișoara, Romania. *Urban Science*, 8 (4), p. 205. <https://doi.org/10.3390/urbansci8040205>

Váncsa Mariann (2022). A hátrányos helyzet területi és fogalmi elemeinek megjelenése a középiskolások kognitív térismeretében. *Modern Geográfia*, 17 (3), pp. 71–90. <https://doi.org/10.15170/mg.2022.17.03.06>

Viik, Tõnu. (2011). Human spatiality: A cultural phenomenology of landscapes and places. *Problemos*, 79, pp. 103–114.

Zatyko, Csilla. (2023). Tájregészeti: tudományterület, módszer, szemlélet vagy divat? *MOQOSX XI. Őszi kutatók összejövétele. Környezet és ember*. <https://10.21862/momosz11.01>

Zupančič, Jernej (2021). Symbolization in (of) Space. Theory and Practices. In Krevs, M. (szerk.), *Hidden Geographies, Key Challenges in Geography*. https://doi.org/10.1007/978-3-030-74590-5_3

SCHWARCZ GYÖNGYI

A közbirtokossági vagyon és a közösségi szerep értelmezései Székelyföldön – Recenzió Biró A. Zoltán és Tamás László (szerk.) *Közösségi vagyon – közösségi szerep. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek* és Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes és Tamás László *Elvárások, adottságok, kihívások. Erdészek, közbirtokossági vezetők a székelyföldi erdőgazdálkodásról c. műveiről*

A Nagyküküllő Közbirtokossági Szövetség (Zetelaka, Udvarhelyszék) és a KAM – Regionális Antropológiai Kutatások Központja (Csíkszereda) együttműködésében két olyan kötet is napvilágot látott a közelmúltban, amelyekben a székelyföldi erdőgazdálkodást, azon belül is a közbirtokosságok helyzetét, szerepét vizsgálják. A csíkszeredai kutatócsoport először 2018-ban végzett a Nagyküküllő Közbirtokossági Szövetség (a továbbiakban: NKSZ) felkérésére szakmai vizsgálatot a székelyföldi erdőgazdaság témájában. Ez az együttműködés alapozta meg azt a későbbi alapos, feltáró jellegű kutatási programot, amelyre a szövetség kérte fel a kutatási központot, és amelynek eredményei a szóban forgó kötetekben láttak napvilágot. Jelen recenzió a két kötet együttes bemutatására vállalkozik, hiszen az utóbb megjelent kötet ismertetése és értelmezése nem állhat meg magában az előzmény ismerete, bemutatása nélkül.

A kutatás és a munkák középpontjában az erdőgazdálkodás, valamint annak egyik legfontosabb szereplőjének számító, a közösségi tulajdonlást és a közösségi gazdálkodási formát egyesítő közbirtokosságok állnak. A szerzők ezeken a vizsgálatokon keresztül szeretnék megérteni a székelyföldi erdő, mint közösségi vagyon lehetséges társadalmi szerepeit.

Alapvetően tanulmánykötetetről van szó, a tanulmányokat Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes (KAM) és Tamás László (NKSZ) jegyzi önállóan vagy társszerzőségben, illetve a korábbi kötetben helyet kapott 25 szakmai interjú is. Az interjúk döntő többsége (68%) közbirtokossági elnökökkel, illetve unió vagy székelyföldi szakmai szervezet vezetőjével készült, kisebb hányaduk pedig erdőgazdálkodásban dolgozó szakemberekkel: erdészetek munkatársaival, vezetőivel. A 2018 óta zajló kutatási folyamat során több hullámban végeztek a szerzők empirikus adatgyűjtést. Az első kötetben az interjúk mellett erőteljesen támaszkodtak a gazdaság- és társadalomtörténeti források, szakirodalmak feldolgozására, dokumentumok, médiatartalmak elemzéséből származó információkra, a terepmunka során tett megfigyeléseikre, valamint kapcsolódó térségi elemzések feldolgozására (2021, 33. o.). A második kötethez mindez kiegészült még a magánerdészeknél dolgozó szakemberek 90, a közbirtokossági vezetők 54 százaléka által kitöltött kérdőívek feldolgozásából származó eredményekkel (2023, 9–10. o.) Az erdőkre vonatkozó európai szakpolitikai anyagok áttekintését elvégző írást Munkacsoport néven a KAM szakmai gárdája közösen jegyzi a korábban megjelent kötetben, a második kiadványban pedig a 2030-ig

tartó időszakra vonatkozó új uniós erdőstratégiából, illetve a romániai Nemzeti Erdőstratégia 2030 című dokumentumból közölnek kivonatokat.

A 2021-es kötetben az interjúk mellett öt tanulmány kapott helyet. Az írások a székelyföldi erdőgazdálkodás szervezeti struktúráját és ebben a közbirtokosságok helyét mutatják be (Tamás László), helyzetképet adnak az erdőgazdaság szereplőiről és működési modelljéről a 2020-as évben aktuális állapot szerint (Biró), számba veszik az erdőgazdálkodási gyakorlatokra ható szempontokat, irányultságokat (Biró és Sárosi-Blága), bemutatják a közbirtokosságok helyi támogatási gyakorlatait (Sárosi-Blága) és összefoglalják az erdőre vonatkozó európai szakpolitikai anyagokat.

Az „Elvárások – adottságok – kihívások...” című, 2023-as kötetben az írások már tematikus fejezetekbe rendeződnek, amelyeket két általános, bevezető tanulmány vezet fel. Biró A. Zoltán a közösségi erdőtulajdon, a székelyföldi közösségi erdővagyon társadalmi szerepét, a kutatásaik során kikristályosodott legfontosabb jellemzőit mutatja be. Összefoglalja a 2018-as kéziratok szakmai anyagban és a korábbi tanulmánykötetben megjelent írások tanulságait az erdőgazdálkodás szereplőiről, a közbirtokosságok társadalmi szerepéről és megítéléséről, valamint röviden bemutatja a szóban forgó kötet alapját adó újabb empirikus kutatás részleteit. Tamás László munkája a székelyföldi erdőgazdálkodást mutatja be a gazdasági mutatókon keresztül (erdővagyon, fakitermelés, közbirtokosságok pénzügyi-gazdasági mutatói) rövid társadalomtörténeti és tulajdonformákra vonatkozó leírások után.

Az első tematikus fejezetben az erdészeti dolgozók kérdőívéből származó adatokat elemzi öt tanulmány, amelyből Tamás László és Sárosi-Blága Ágnes egyet, Biró A. Zoltán három írást jegyez. Tamás László írása az erdők környezetvédelmi és egészségvédelmi szerepét járja körül az erdész szakma szemszögéből. Sárosi-Blága Ágnes az erdészek erdővel, erdőgazdálkodással és saját pályájukkal kapcsolatos attitűdjeinek vizsgálatát végzi el. Biró A. Zoltán az erdészeknek a saját szakmájukkal és az erdő szerepével kapcsolatos értelmezéseit, a tudásszerzési gyakorlatokat, lehetőségeiket, valamint a térségi erdőgazdálkodással kapcsolatos jövőbeli (elvárt) teendőiket mutatja be elemzéseiben. Sárosi-Blága Ágnes ebben a kötetben is foglalkozik a közbirtokosságok és a helyi közösségek viszonyával, a témát itt négy rövid tanulmányban dolgozta fel,

ezek adják a könyv második tematikus fejezetét. Írásai a közbirtokosságok mintegy fele által kitöltött kérdőívekből származó adatokon alapulnak. Elemzi a közbirtokosságok helyi szerepvállalásának, illetve a közbirtokosságok közötti együttműködéseknek a témáit, bemutatja a tudásszerzési gyakorlatokat és a tudásigényt, valamint a közbirtokosságok elképzeléseit és a rájuk leselkedő veszélyek percepcióját.

Ennek a 2023-as kötetnek a végén is helyet kapott egy kitekintő rész, amelyben Sárosi-Blága Ágnes előbb a nemzetközi szakirodalom alapján tizenegy, az erdőgazdálkodásban újdonságnak számító megközelítésmódot (új paradigmát, szemléletbeli novumot és gyakorlatokat) mutat be részletesen. Ezt követik az uniós és a romániai, a kötet írásakor érvényben lévő erdőstratégiák kivonatai.

A két tanulmánykötetben megjelenő írások közös szemléleti alapja, hogy az erdő lehetséges funkciói közül a társadalmi szerep vizsgálatára helyezik a hangsúlyt és a gazdasági és ökológiai/környezetvédelmi funkciókat is ezen a látásmódon keresztül értelmezik. A kötetekben szereplő tanulmányok illetve az ezeket jegyző szerzők ugyanakkor érzékelhetően különböznek a tekintetben, hogy milyen elméleti keretkezéssel élnek e nagyobb paradigmán belül. A székelyföldi erdőgazdálkodással és a közbirtokosságokkal kapcsolatos gazdaság- és társadalomtörténeti, néprajzi szakirodalom, illetve a jogi keretek, valamint a fejlesztéspolitikai dokumentumok jelentik azt a közös tudásbázist, amire mindannyian támaszkodnak. Ezen felül megjelenik elméleti alapként az új vidékfejlesztési paradigma Sárosi-Blága Ágnesnél, az erdei ökoszisztéma funkcionális megközelítése elsősorban környezettudományi és fejlesztéspolitikai kontextusok segítségével (Biró és Sárosi-Blága közös tanulmányában 2021-ben), valamint a második kötetben ez kiegészül az ökoszisztéma kurrens biológiai-ökológiai megközelítéseivel is.

A két kötet szerzői és így tanulmányaik sem egysegesek abban tehát, hogy milyen elméleti háttérre támaszkodnak, milyen ismeretanyagot mozgatnak meg adott résztéma kifejtéséhez. A kötetekben megjelenő tanulmányokat jegyző három szerző alapvető hozzáállása és szemlélete mutat árnyalatnyi különbségeket a tekintetben is, ahogy az erdőgazdálkodást és a közbirtokosságokat megközelítik.

Tamás László a társadalomtörténet iránt fogékony, közösségi erdőgazdálkodó szemszögéből vizsgálódik.

Írásaiban, amikor az erdőgazdálkodást és a közbirtokosságokat mutatja be akár a gazdasági adatok, akár a jogi keretek, akár a társadalomtörténeti háttérük fényében, mindig jól adatoltan, precíz forráskezeléssel dolgozik. A közbirtokosságokat az erdőgazdálkodás sajátosságaiból adódó általánosabb tulajdonlási és gazdálkodási forma helyi (székelyföldi, erdélyi) példáiként fogja fel, amelynek helyi sajátosságaira igyekszik rávilágítani (2021, 15. o.). Úgy véli, hogy a székelyföldi közösségi erdőtulajdonok összessége jelentős gazdasági súlyt képvisel, ám társadalmi hasznuk és szerepük talán még gazdasági súlyuknál is jelentősebb. Mindezt így fogalmazza meg: „[E]z azt jelenti, hogy gazdasági szerepük mellett (évi rendszeres anyagi jövedelmet jelennek a tulajdonosoknak a birtokolt jogok arányában) szerepük a lokális léptékű közösségi tudás, kapcsolat-háló, diskurzus, közösségi identitás fenntartásában és újratermelésében is. Térségi adottságként kiemelt fontosságú természeti értéket gondolnak, szerepük van a foglalkoztatásban, a környezetvédelemben, a vízgazdálkodásban, a fafeldolgozó ipar bázisát jelentik, szerepük van a természetjárás és a turizmus alakulásában, nem utolsósorban pedig a közösségi erdőgazdálkodás működtetése révén olyan alapvető térségi társadalmi modellt működtetnek, amely egyike a térség legrégebbi és legfontosabb társadalmi hagyományainak, és amely a globalizáció világában értéként újra előtérbe került.” (2023, 46. o.)

Biró A. Zoltán elemzéseiben erős a narratív megközelítés: azonosítja a különféle (érdek)csoportokat, szakmák erdőgazdálkodással és a közbirtokosságokkal kapcsolatban teremtett/használt narratíváit, illetve azokat a témákat, amelyeket az egyes narratívák a középpontba állítanak. Azt állítja ezekről a narratívákról, hogy jól beleilleszkednek az utóbbi két évtized identifikációs gyakorlataiba, amelyek a térségi (székelyföldi) identitás megteremtésére törekednek (2021, 40 o.). Beszél a tulajdonértelmezés helyi (térségi) modelljéről és bemutatja az erdőgazdálkodáshoz kapcsolódó szereplőket, ez a bemutatás azonban esetleges sorrendiségűnek nevezhető, nincs semmilyen logikai láncolata vagy csoportosítása a felsorolásnak. Narratív elemzései mögött pedig nincs empirikus anyag (nem látjuk egy médiaelemzés vagy narratíva-elemzés eredményeit, amelyek alapján a székelyföldi erdőgazdálkodásról, erdőgazdálkodókról vagy a közbirtokosságokról fogalmaz meg állításokat) és állításai akár a tulajdon-

értelmezésről, akár identifikációról szólnak, nincsenek elméleti kontextusba helyezve és alátámasztva. Pedig az általa alkalmazott narratív megközelítésmód jól kapcsolódhatna a Sárosi-Blága Ágnes által felhozott új vidékfejlesztési paradigma elképzeléseihez, amely szerint a vidékről szóló diskurzusoknak és a vidékkel kapcsolatos tudásoknak nagy szerepük van/lehet a fejlesztési folyamatok irányának kialakításában, illetve magában a fejlesztés irányításában (2021, 89 o.). A szerzők közül Biró az, aki a legerőteljesebben hangsúlyozza a székelyföldi közbirtokosságok unikális jellegét, mivel úgy véli, hogy a sajátos székelyföldi társadalomszerkezet egyik alapvető összetevőjét az erdővagyonnal való foglalkozás, gazdálkodás mikéntje adta. Bár megközelítései az erdőtema kapcsán szokatlanok is nevezhetők és ezért továbbgondolásra mindenképpen alkalmasak, sajnálatos, hogy a tudományos diskurzusokba való beágyazottságuk elmarad.

Sárosi-Blága Ágnes az, aki leginkább a tudományos diskurzusok felől igyekszik megközelíteni a közbirtokosságok és az erdőgazdálkodás társadalmi funkcióit. Ő az, aki Van der Ploeg, Woods, valamint Almstedt és szerzőtársai írásaira hivatkozva többek között az új vidékfejlesztési paradigmához köti a közbirtokosságok vizsgálatának elméleti kereteit. E paradigma alapján a közbirtokosságok által kezelt erdővagyon endogén értéknek tekinti, a közbirtokosságok gazdaságfejlesztési kezdeményezéseit pedig a helyi fejlesztések gondolkörben értelmezi. Biró A. Zoltánnal közös tanulmányukban (2021) az erdei ökoszisztéma szolgáltatásokat a Millenium Ecosystems Assessment (MEA) szakmai szervezet által kidolgozott tipológia alapján mutatják be, illetve az ezt továbbgondoló, továbbfejlesztő funkcionális és környezetfilozófiai értelmezések mentén. A második kötetben megjelent, az erdészek attitűdvizsgálatát bemutató tanulmánya az, amelyik a két kötet általános szemléletéhez leginkább kapcsolódó diskurzus kereteit lefekteti. Ebben az írásában az erdei ökoszisztéma funkcionális és etikai megközelítéseit kiegészíti egy biológiai-ökológiai megközelítéssel. Ezzel megpróbálja olyan elméleti keretbe helyezni a kötetek témáját, amely elméleti keretet a tudományos diskurzus szintjén nem, csak szemléletmódjában jelenít meg a többi írás. Máshogy fogalmazva: kísérletet tesz arra, hogy a KAM keretében 2018 óta folyó, a székelyföldi erdőgazdálkodással és a közbirtokosságokkal kapcsolatos kutatásokat a Fikret Berkes nevével fémjelzett adaptív paradigmába

illetve értelmezze. Ennek a biológiai-ökológiai megközelítésnek a lényege, hogy az ökoszisztémákat olyan komplett adaptív rendszerekként fogja fel, amelyeknek az emberek is szerves részét képezik. Az adaptív paradigma szerint az erdei ökoszisztémák elemzésében a rendszerszemléletet kell követni, az ökoszisztémák kezelésében pedig a részvételi megközelítést kell alkalmazni. E paradigma keretében pedig leginkább az olyan fogalmak, mint az adaptív és a részvételi erdőgazdálkodás által leírt felfogások állnak közel a szerzőkhöz, amelyek a társadalom és az erdők közötti holisztikus kapcsolatokat jelölik (2023, 167. o.). Az erdő és a társadalom kapcsolatán belül Sárosi-Blágát amúgy is különösen érdekli a közbirtokosságok helyi társadalmi szerepvállalásának kérdése, amelyen elsősorban a közösségi érdekű gazdasági, gazdálkodási gyakorlataik vizsgálatátér, hisz mindkét kötetben szentel ennek a témának egy írást, illetve a második kötetben egy egész fejezetet.

A kötetek tanulmányai tehát azonos szemléleti háttérrel (az erdő társadalmi szerepe), de változatos módon használt elméleti keretkezéssel rendelkeznek. A kulturális antropológiai megközelítést (társadalmi beágyazottság, hatalmi viszonyok, médiareprezentáció, közösségi narratívák, egyéni és közösségi identitásban betöltött szerep, erdővagyon helyi közösségi funkciója, erdőgondozáshoz, erdőgazdálkodáshoz szükséges tudás termelése) a közgazdasági (erdőgazdálkodás) és fejlesztéspolitikai (új vidékfejlesztési paradigma) elméleti irányokkal, valamint az ökológiai szemlélettel (adaptív paradigma) összefogni kívánó diszkurzív keret azonban nem jön létre, a tanulmányok és így a két kötet referenciális háttere esetleges. Azzal azonban, hogy az új vidékfejlesztési paradigma, illetve az adaptív erdőgazdálkodás gondolkörét hozzák be a kötetek lehetséges értelmezési kereteként, egy (részben) új irányt jelölnek ki az erdőgazdálkodás társadalmi rendjének, valamint a közbirtokosságok gazdálkodási gyakorlatainak vizsgálatában.

A posztoszocialista vidéken zajló átalakulások társadalomtudományos értelmezésében, főleg a romániai antropológiai kutatásokban, erős a történeti, illetve gazdasági, politikai, ökológiai antropológiai megközelítés szerepe az erdők (mint természeti, és mint közösségi erőforrás), valamint az erdőgazdálkodás (mint

gazdasági gyakorlat, és mint közösségi gazdálkodási forma) vizsgálatában. Stefan Dorondel, Oana Mateescu, Irina-Sinziana Opincaru, Stelu Șerban vagy Monica Vasile írásai elsősorban a tulajdonviszonyok alakulását, ennek etnikai vetületeit, a vadkapitalizmus hatásait, a korrupció és az állam szerepét vizsgálják az erdőgazdálkodással kapcsolatos írásaikban. Az olyan közösségi intézmények, mint a közbirtokosság, belső irányítási nehézségeit (pl. VASILE 2018, 2019), valamint a külső gazdasági, társadalmi és jogszabályi környezet generálta kihívásokat, az állam szerepét e sajátos gazdaságirányítási rendszer működésében is számos ide sorolható munka vizsgálja (pl. VASILE 2020a, 2020b; OPINCARU 2021; VASILE és LORDĂCHESCU 2022). Erős az erdőtémában a közösségi javakkal való gazdálkodás Elinor Ostrom féle megközelítésének hatása, ez több idézett szerzőnél is elméleti alapvetésnek számít. Magyar szerzők is felfigyeltek az erdélyi, székelyföldi közbirtokosságokra, illetve a közösségi erdőgazdálkodás történeti példákra és az ökológiai menedzsment előképeiként, a közösségi gazdálkodás fenntartható formájaként tekintenek rájuk (MOLNÁR ET AL., 2015; HARTMANN ET AL., 2022).

A szóban forgó kötetek ezekhez az irányokhoz azonban nem kapcsolódnak, ugyanakkor a maguk által felállított, vagy inkább csak felvázolt kereteket sem töltik ki a lehetőségeikhez mérten. Pedig az az alapvető felismerésük, hogy a tudományosságnak a székelyföldi erdőgazdálkodás és a közbirtokosságok gazdasági gyakorlatai mellett az erdővagyon és a közösségi gazdálkodás társadalmi szerepeivel és hatásaival is foglalkoznia kell, továbbá az ennek a felismerésnek köszönhetően elvégzett feltáró munkájuk mindenképpen úttörő jellegű. Írásaik, elemzéseik így is számos sajátosságra rávilágítanak a székelyföldi erdőgazdálkodás kapcsán, valamint felvetnek néhány továbbgondolásra, alaposabb kifejtésre alkalmas megközelítésmódot. A tanulmánykötetek így az erdőgazdálkodás, a közösségi gazdálkodás, a közbirtokosságok gazdasági és társadalmi gyakorlatainak témáit vizsgáló társadalomtudományos érdeklődés számára megkerülhetetlen szakirodalmat jelentenek majd a jövőben, illetve adatforrást is a 2021-es kötetben közölt, a székelyföldi közbirtokosságokat, az ezeket összefogó uniókat és a magánerdészeteket felsoroló-összesítő kataszterek miatt.

Irodalom

- Hartmann, J., Bán, M., & Barta, Z. (2022). Coping with Dismantling Forces: Traditional Management and Transformations of Székely Hungarian Village Commons of Transylvania, in the 16–21th Centuries. *International Journal of the Commons*, 16 (1), pp. 278– 294. DOI: <https://doi.org/10.5334/ijc.1187>
- Molnár, Zs., Gellény, K., Margóczy, K., & Biró, M. (2015). Landscape ethnoecological knowledge base and management of ecosystem services in a Székely-Hungarian pre-capitalistic village system (Transylvania, Romania). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 11 (3). DOI: <https://doi.org/10.1186/1746-4269-11-3>
- Opincaru, Irina-Sinziana (2021). Elements of the institutionalization process of the forest and pasture commons in Romania as particular forms of social economy. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 92 (1), pp. 101–118. DOI: <https://doi.org/10.1111/apce.12294>
- Vasile, Monica és George lordăchescu (2022). Forest crisis narratives: Illegal logging, datafication and the conservation frontier in the Romanian Carpathian Mountains. *Political Geography*, 96 (1). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102600>
- Vasile, Monica (2018). Formalizing commons, registering rights: The making of the forest and pasture commons in the Romanian Carpathians from the 19th century to post-socialism. *International Journal of the Commons*, 12 (1), pp. 170–201. DOI: <https://doi.org/10.18352/ijc.805>
- Vasile, Monica (2019). The Enlivenment of institutions: emotional work and the emergence of contemporary land commons in the Carpathian Mountains. *Journal of Environmental Planning and Management*, 2019. jan. 2. <https://doi.org/10.1080/09640568.2018.1500354>
- Vasile, Monica (2020a). The other frontier: forest rush and small-scale timbermen of postsocialist Transylvania, *The Journal of Peasant Studies*, 2022. febr. 23. DOI: <https://doi.org/10.1080/03066150.2020.1803286>
- Vasile, Monica (2020b). The Rise and Fall of a Timber Baron: Political Forests and Unruly Coalitions in the Carpathian Mountains of Romania. *Annals of the American Association of Geographers*, 2020. nov. 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/24694452.2020.1723399>

ABSZTAKTOK

A kiadvány magyar és angol nyelvű absztraktjai Hungarian and English abstracts of current issue

Bordi Sára – Simon Csilla – Szentes Olivér

Erdély térségében megfigyelt éghajlati trendek és a jövőben várható változások a klímaváltozás tükrében

Az éghajlatváltozás hatásaira való felkészüléshez elengedhetetlen a már bekövetkezett változások irányának és mértékének ismerete, valamint az éghajlat állapotának folyamatos nyomon követése, amihez reprezentatív, jó minőségű adatbázisokra van szükség. A jövőben valószínűsíthető változásokra a globális és a regionális klímodell-szimulációk eredményei alapján számszerű becslések adhatók, amelyek fontos részét képezik a felkészülési stratégiák kidolgozásának. Tanulmányunkban ismertetjük az Erdély térségében megfigyelt éghajlati trendeket, amihez a CarpatClim adatbázist vettük alapul, valamint bemutatjuk a 21. század második felében várható változásokat a HungaroMet-nél előállított regionális klímodell-szimulációk együttesének felhasználásával. A hőmérsékleti és csapadék szélsőségeket éghajlati indexek segítségével elemezzük.

Observed trends and future changes in the climate of Transylvania in light of climate change

To prepare effectively for the impacts of climate change, it is essential to be aware of both the direction and the extent of the changes already occurred as well as to monitor the current state of the climate, which requires representative, high-quality measurement-based databases. Numerical estimations of likely future changes can be made by analysing the results of global and regional climate model simulations, which play a key role in the development of adaptation strategies. In this study the observed climate trends are analysed over Transylvania based on the CarpatClim database, in addition, the expected future changes are shown for the second half of the 21st century based on a set of regional climate model simulations produced at HungaroMet. Temperature and precipitation extremes are analysed by climate indices.

Sütő Attila Gergely

Klímaalkalmazkodás és területiség a Kárpát-medencében és Kelet-Közép-Európában. A térségbeli országok klímaalkalmazkodási politikáinak klímaszempontú térérzékenysége

Az éghajlati alkalmazkodás a földrajzi térhez a területpolitikán, területfejlesztésen túl az ágazatok közül a talán legerősebben kapcsolódó szektor. Maga az éghajlatváltozás régióként eltérő hatásokkal jelentkezik, következményei térségekre szabott válaszlépéseket feltételeznek. Feltételezhetjük: a klímaalkalmazkodási politikák akkor lehetnek igazán hatékonyak, amennyiben megfelelő hangsúlyt képesek fektetni a területi kérdésekre. Felmerül a kérdés, hogy ezek a hangsúlyok léteznek-e egyáltalán a klímapolitikában? A téma vizsgálatához doktori kutatásom a térérzékenység fogalmát alkotja meg szakirodalmi áttekintés és különböző tudományágak/szakterületek térértelmezései alapján, és ezt az érzékenységet vizsgálja az európai országokban – nemzeti alkalmazkodási politikai dokumentumokon keresztül. A cikk röviden összefoglalja az ismert szakirodalmi hátteret, bemutatja a vizsgálati módszertant és beszámol az első vizsgált részregió, Kelet-Közép-Európai eredményeiről, ahol az első tapasztalatok azt mutatják: bár a klímaalkalmazkodási politika és tervezés súlya általában növekszik, a kapcsolódó monitoring/értékelési tevékenységek és területi gondolkodásmód, szervezőelvek az ágazatiakhoz képest még csak (jóindulatúan értékelve) kezdeti állapotot mutatnak.

Kulcsszavak: klímaváltozás, klímaalkalmazkodás, stratégiai tervezés, térbeliség, monitoring, értékelés.

JEL-kódok: Q5: Környezetgazdaságtan; Q54: Éghajlat/természeti katasztrófák és kezelésük / globális fel

melegedés; Q58: Kormányzati politika; R58: Regionális fejlesztési tervezés és politika.

Climate adaptation and spatiality in our region Spatial sensitivity of climate adaptation policies in Eastern-Central-Europe

Beyond spatial policy and regional development, climate adaptation is presumably the most closely linked sector to geographical space. The impacts of climate change vary from region to region, and its consequences require spatially tailored responses. Our assumption is that climate change adaptation policies can only be truly effective if they are able to put sufficient emphasis on spatial issues. The question arises: do these emphases exist in climate policy? To explore this topic, my doctoral research conceptualises spatial sensitivity/awareness based on a literature review and spatial interpretations from different disciplines/specialisations and examines this sensitivity in European countries – through comparative analysis of national adaptation policy documents. The article briefly summarises the known literature, presents the research methodology and reports on the results of the first European macro region under study, East-Central Europe. The first experiences show that although the emphasis on climate adaptation policy and planning is generally increasing, the related monitoring/evaluation activities and the spatial thinking in and structural issues of adaptation policy are still at an early stage (judged in an optimistic way) compared to the sectoral ones.

Keywords: climate change; climate adaptation; strategic planning; spatiality; monitoring, evaluation

Sütő Zsuzsanna

Hallgatói immobilitás – a gazdasági megközelítésen túl

Jelen tanulmány Jørgen Carling és Kerilyn Schewel modelljeire támaszkodva vállalkozik a közép-európai többségi és kisebbségi magyar felsőoktatási hallgatók földrajzi immobilitási döntéseinek vizsgálatára. Az elemzés központi kérdése, hogy mely tényezők erősítik, illetve gyengítik a hallgatók helyben maradási törekvéseit, különös figyelemmel a kisebbségi státusz szerepére. A kutatás empirikus alapját a Magyar Ifjúságkutatás 2020 kutatás adatbázisának felsőoktatási hallgatói almintája adta (N=2200). Az elemzéséhez leíró statisztikát, Khi-négyzet próbát és logisztikus regressziót alkalmaztunk. Eredményeink egyértelműen rávilágítanak arra, hogy a kisebbségi és a többségi hallgatók döntései többféle logikához kapcsolódnak, s összetettebbek annál, mint amit a hagyományos gazdasági értelmezések feltételeznek. A helyben maradási törekvéseket a demográfiai, humán- és gazdasági tőke, valamint a szociokulturális tényezők kölcsönhatása is formálja. A tanulmány hozzájárul a migrációs döntéseket magyarázó törekvés-képesség-modellek árnyaltabb értelmezéséhez, gyakorlati szempontból pedig fontos következtetéseket kínál az oktatás-, régió- és nemzetpolitika számára.

Kulcsszavak: migráció, immobilitás, felsőoktatási hallgatók, humán tőke, gazdasági tőke

Gáspár Milán

Többes kötődési módozatok nemzetek, országok és lokális-regionális terek láncolatában: székelyföldi, partiumi és kárpátaljai hallgatói közösségek komparatív vizsgálata

Tanulmányom két fő kérdést tematizál: a nemzethez, illetve a területi egységekhez való kötődést három külföldi felsőoktatási intézmény hallgatói körében. Az első kérdés arra irányult, hogy milyen különbségek figyel-

Student immobility – beyond the economic approach

This paper draws on the models of Jørgen Carling and Kerilyn Schewel to examine the immobility decisions of majority and minority Hungarian higher education students in Central Europe. The main question concerns the factors strengthen or weaken students' aspirations to remain in their country, with particular attention to the role of minority status. The empirical basis of the study is a sub-sample of higher education students (N=2200) from the Hungarian Youth Research 2020 database. The analysis employs descriptive statistics, Chi-square tests, and logistic regression. The results indicate that the decisions of both minority and majority students are shaped by multiple logics and are more complex than traditional economic explanations suggest. Residency aspirations are influenced by the interaction of demographic, human, and economic capital, as well as socio-cultural factors. The study contributes to a more nuanced understanding of aspiration-ability models in explaining migration decisions and offers important implications for education, as well as regional and national policy.

Keywords: migration, immobility, higher education students, human capital, economic capital

hetők meg az erdélyi és a kárpátaljai minták között a magyar, illetve a többségi nemzethez való tartozás tekintetében. A második kérdés azt vizsgálta, hogyan jelennek meg ezek a regionális eltérések az anyaországhoz, a többségi országhoz, a régióhoz, valamint a külföldi magyar felsőoktatási intézményhez és annak városához való viszonyulásban. Emellett azt is elemeztem, hogy a teljes mintán és a régiók szerinti almintákban milyen összefüggések mutatkoznak az

országhoz és a nemzethez való kötődés viszonylatában. Az elemzéshez leíró statisztikát, Mann-Whitney-próbát és Spearman-féle korrelációt alkalmaztam. Fontos eredményként kiemelhető, hogy az országhoz és a nemzethez való kötődés – a székelyföldi al minta kivételével – minden vizsgált variációban szorosan összefügg egymással.

Multiple forms of attachment in the chain of nations, countries, and local-regional spaces: a comparative study of student communities in the Sekler Land, Partium, and Transcarpathia

My paper explores two key identity-features among students at three institutes of higher education abroad: commitment to nations and to regions. Examination

Kriska Olivér – Rigóczki Gergely

A városi tér olvasatai: szimbolikus jelentések és nemzetiségi narratívák Szabadkán

A tanulmány Szabadka városi tereinek szimbolikus dimenzióit vizsgálja, kiindulva abból az elméleti keretből, hogy a város nem pusztán fizikai környezet, hanem társadalmi és kulturális konstrukció, amelyben a kollektív emlékezet és az identitáspolitika jelentésszövegei épülnek egymásra. A kutatás alapját Barthes város-szöveg metaforája, Lefebvre tértermelési triádja és Smith nemzeti identitásról szóló elmélete képezi, kiegészítve a városföldrajzi és szimbolikus térhasználati megközelítésekkel. Empirikus anyagát három módszer szolgáltatta: egy háromnyelvű kérdőíves felmérés (N=205), félig strukturált interjúk (n=8) és mentális térképezés. A kvantitatív és kvalitatív adatok triangulációja lehetővé tette a városi szimbolikus terekhez fűződő kötődések, attitűdök és konfliktuspercepciók sokrétű feltárását. Az eredmények azt mutatják, hogy bár bizonyos központi helyek (pl. főter, Korzó, piac) közös kognitív horgonyként jelennek meg, a városrészek, nyelvi címkézések és szimbolikus elemek értelmezésében éles etnikai eltérések rajzolódnak ki. A magyar válaszadók gyakrabban érzékelik a szimbolikus konfliktusokat, míg a

of the first subject outlined the differences between the Transylvanian and Carpathian models in terms of belonging to the Hungarian and majority nations. The second question examined how these regional differences manifest themselves in attitudes towards their kin state and their country of residence, towards their region, their Hungarian institute of higher education (outside Hungary), and towards the city hosting them. Furthermore, I analyzed the correlations between commitment to the kin-country identifications with the nation in the full sample as well as within regional sub-samples. For my research I used descriptive statistics, Mann-Whitney tests, and Spearman's correlation. An important outcome is that allegiance to the country and the nation is closely correlated in all variations examined, with the exception of the Sekler Land sub-sample.

szerb közösség tagjai kevésbé tartják ezeket relevánsnak; a horvát résztvevők inkább kulturális horgonyként tekintenek a szimbólumokra. A kutatás így rámutat arra, hogy Szabadka szimbolikus terei egyszerre integráló és megosztó terek: közös városi identitást formálnak, ugyanakkor a nemzetiségi különbségek és hatalmi aszimmetriák kivetülései is.

Readings of Urban Space: Symbolic Meanings and Ethnic Narratives in Subotica

The study examines the symbolic dimensions of urban spaces in Subotica, grounded on the theoretical premise that the city is not merely a physical environment but a social and cultural construct layered with segments of collective memory and identity politics. The research is framed in Barthes's city-text metaphor, Lefebvre's triad of spatial production, and Smith's theory of national identity, complemented by urban-geographical and symbolic space-use approaches. Its empirical material derives from three methods: a trilingual questionnaire survey (N=205), semi-structured interviews (n=8), and mental mapping. The triangulation

of quantitative and qualitative data made it possible to explore in depth the attachments, attitudes, and perceptions of conflict related to symbolic urban spaces. The results show that while certain central locations (e.g., the main square, the Korzó, the market) appear as shared cognitive anchors, pronounced ethnic differences emerge in the interpretation of neighbourhoods, linguistic labels, and symbolic elements. Hungarian

Schwarcz Gyöngyi

A közbirtokossági vagyon és a közösségi szerep értelmezései Székelyföldön –
Recenzió Biró A. Zoltán és Tamás László (szerk.)
Közösségi vagyon – közösségi szerep. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek és Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes és Tamás László *Elvárások, adottságok, kihívások. Erdészek, közbirtokossági vezetők a székelyföldi erdőgazdálkodásról c. műveiről*

A közelmúltban két fontos könyv látott napvilágot a székelyföldi erdőgazdálkodás és a közösségi vagyon kezelésében kulcsfontosságú szerepet játszó közbirtokosságok társadalmi szerepéről. A 2021-ben és 2023-ban napvilágot látott tanulmánykötetek a KAM – Regionális Antropológiai Kutatások Központja (Csíkszereda) és a Nagykovácsfalvi Közbirtokossági Szövetség (Zetelaka, Udvarhelyszék) együttműködésének eredményeként készültek el. A kutatók/szerzők a 2018 óta zajló közös munka során kvantitatív és kvalitatív módszereket is alkalmaztak vizsgálataik során. Az első kötetben inkább a közösségi tulajdon és közösségi gazdálkodás történelmi gyökerekkel is rendelkező formájaként fennmaradt közbirtokosságok működésére fókuszálnak a tanulmányok, a második kötetben az erdőgazdálkodás helyzetét és szereplőit is vizsgálják. A recenzió amellett, hogy részletesen bemutatja a kötetek felépítését, felvázolja a tanulmányok elméleti hátterét és horizontját, valamint ennek kapcsolódását a téma társadalomtudományos diskurzusaihoz, rávilágít az egyes szerzőknek a közbirtokosságok társadalmi és gazdasági szerepével kapcsolatos értelmezésük részben eltérő megközelítésmódjára is.

respondents perceive symbolic conflicts more frequently, whereas members of the Serbian community tend to consider these less relevant; Croatian participants interpret symbols primarily as cultural reference points. The research thus demonstrates that Subotica’s symbolic spaces are simultaneously integrative and divisive: they shape a shared urban identity while also reflecting ethnic differences and power asymmetries.

Conceptualizations of Forest Common Assets and Community Engagement in Szeklerland –
Review of the studies of Biró, A. Zoltán and Tamás, László (ed.) *Közösségi vagyon – közösségi szerep. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek* and Biró, A. Zoltán; Sárosi-Blága, Ágnes and Tamás László *Elvárások, adottságok, kihívások. Erdészek, közbirtokossági vezetők a székelyföldi erdőgazdálkodásról*

Two important books have recently been published on the social role of forest commons, which play a key role in forest management and community asset management in the Szeklerland. The study volumes, published in 2021 and 2023, are the result of collaboration between KAM – Regional Center for Anthropological Research (Csíkszereda) and the Nagykovácsfalvi Forest Commons Association (Zetelaka, Udvarhelyszék). During their joint work since 2018, the researchers/authors have used both quantitative and qualitative methods in their investigations. The studies in the first volume focus on the functioning of forest commons, which have survived as a form of community ownership and community management with historical roots, while the second volume also examines the situation and actors in forest management. In addition to presenting the structure of the volumes in detail, the review outlines the theoretical background and scope of the studies and their connection to social science discourses on the topic, highlighting the somewhat differing approaches of the individual authors to the social and economic role of forest commons.

KÖTETÜNK SZERZŐI

BORDI SÁRA
klímodellező, HungaroMet, Magyar Meteorológiai Szolgáltató Nonprofit Zrt

GÁSPÁR MILÁN
szociálpolitikai szakértő, Nagyvárad

KRISKA OLIVÉR PhD
tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem, Társadalomföldrajz Tanszék

RIGÓCZKI GERGELY
terület- és településfejlesztő geográfus, egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem

SIMON CSILLA
meteorológia fejlesztő, HungaroMet Zrt.

SÜTŐ ATTILA GERGELY
vezető tervező, HungaroMet Nemzeti Alkalmazkodási Központ;
PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Geoökonómia Doktori Program,
Fenntartható Fejlődés Intézet

SCHWARCZ GYÖNGYI PhD
kutató, Nemzetstratégiai Kutatóintézet

SÜTŐ ZSUZSANNA
tanársegéd, Debreceni Egyetem

SZENTES OLIVÉR
éghajlati szakértő, HungaroMet Zrt

